

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ANADOLU'DAKİ MOĞOL VALİ VE KOMUTANLARI



BÜŞRA BAĞCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA AKKUŞ

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Bağcı	
	Numarası	168105011009	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	
Tezin Adı	Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Büşra BAĞCI





YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Bağcı
	Numarası	168105011009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş
	Tezin Adı	Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları** başlıklı bu çalışma **26/04/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa Akkuş	
2	Doç. Dr.	Mustafa Uyar	
3	Doç. Dr.	Bekir Biçer	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Bağcı		
	Numarası	168105011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş		
Tezin Adı	Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları			

ÖZET

Ortaçağ'ın önemli devletlerinden biri olan Moğollar, kısa sürede geniş coğrafyalara yayılarak birçok devlet ve milleti hâkimiyetleri altına almışlardır. Moğollar, hâkimiyetleri altına aldıkları milletlerin tarihlerinde önemli bir rol oynamış ve birçok devletin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Moğollar'ın saldırılarına maruz kalan devletlerden biri de Anadolu Selçuklu Devletidir. Harzemşahlar devletinin yıkılması ile Moğollar'a komşu olan Selçuklular, içte ve dışta güvenlik önlemleri almışlardır. Fakat bütün bu önlemlere rağmen Anadolu Selçuklu Devletinin zayıfladığı dönemde Moğol istilaları başlamıştır. 1243 Köseadağ savaşı ile Anadolu Selçuklu Devleti mağlup olmuş ve Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu süreçten sonra ülke Moğol vali ve komutanlar tarafından yönetilmeye başlamıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti Moğol tahakkümü altına girmesiyle birlikte, İlhanlılar tarafından Anadolu'ya birçok komutan, vali ve vergi memurları gönderilmiştir. Moğollar tarafından Anadolu'ya gönderilen komutan ve valiler buldukları bölgede Moğollar'a muhalif gruplarla mücadele ederek, İlhanlı hâkimiyetini kurmuşlardır. Bu amaçla da Moğol karşıtı birçok kişiyi katletmişler, şehir ve bölgeleri yağmalayıp yaşanılmaz hale getirmişlerdir. Anadolu'daki bazı emîrler menfaatleri doğrultusunda komutanlarla ya da valiler ile işbirliği içerisine girmişler, Moğol hanları ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Anadolu'da bulunan komutan ve valiler bazı dönemlerde

Selçuklu devletinde görev yapan sultanları azledip, istedikleri kişileri hükümdar yapmışlardır.

Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda; öncelikle Anadolu'nun istilasında görev alan Moğol komutanları; Çurmagon Noyan, Elçigiday Noyan, Baycu Noyan, Yasavur Noyan, Hoca Noyan, Engürek Noyan gibi önemli Moğol Noyanların faaliyetlerine yer verilmiştir. Akabinde ise İlhanlı devletinin kurulmasıyla birlikte Hülâgû Han, Abaka Han, Ahmed Teküder, Argun Han, Geyhatu Han döneminde Anadolu'ya gönderilen veya burada görev yapan komutan, vali ve vergi memurları anlatılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise Gâzân Han, Olcaytu Han, Ebû Said Han dönemlerinde görev yapan komutan, vali ve vergi memurlarının Anadolu'daki faaliyetleri incelenmiştir. Sonrasında ise Timurtaş Noyan'ın Mısır kaçması sonucu, Anadolu'da görev yapan Şeyh Hasan ve Eretna hakkında bilgiler verilmiştir. Bu görevlilerin Anadolu'daki sosyal, siyasi, dini, ekonomik alandaki uygulamaları, zulümleri, katliamları ve yağmaları ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Moğol hâkimiyeti döneminde yaşanan bu durumun Anadolu Selçuklu devleti üzerindeki etkileri aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollar, İlhanlılar, Vali, Komutan, Hâkimiyet.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Author's	Name and Surname	Büşra Bağcı		
	Student Number	168105011009		
	Department	History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş		
	Title of the Thesis/Dissertation	Mongolian Governors and Commanders in Anatolia		

ABSTRACT

Mongolians, one of the important states of the Middle ages, have spread to large geographies in a short time and have dominated many States and nationality. The Mongols played an important role in the dates of the nations under their dominions and caused the destruction of many governments. One of the states exposed to the attacks of the Mongols is the Seljuk State of Anatolia. The Seljuks, neighboring the Mongols with the destruction of the state of Khorezm took security measures inside and outside. But despite all these measures, the Mongol invasions began in the period when the Anaotolian Seljuk State weakened. 1243 the Anatolian Seljuk State was defeated by the Battle of Köseadağ and entered under the Dominion of the Mongols. After this process, the country began to be ruled by the Mongol governors and commanders.

With the introduction of the Anatolian Seljuk State under the Mongol throne, many commanders, governors and taxpayers were sent by Ilkhanids to Anatolia. The commanders and governors sent by the Mongol to Anatolia have established the dominance of the Ilkhanid by combating the Mongol in their region. To this end, they slaughtered a lot of anti-Mongolian people, plundering and pillaging cities and territories and making them uninhabitable. Some of the orders in Anatolia have entered into cooperation with the commanders or the governors in line with their interests, they have made talks with Mongol Khans.

In Anatolia, the commanders and governors in some periods, the sultans who served in the Seljuk state, they made the ruler of the people they wanted.

In our work we have Prepared; First the Mongolian commanders who served in the invasion of Anatolia; The activities of prominent Mongolian Noians such as Çurmagun Noyan, Elçigiday Noyan, Baycu Noyan, Yasavur Noyan, Hoca Noyan, Engürek Noyan were included. Subsequently, with the establishment of the Ilkhanid state Hülâgû Khan, Abaka Khan, Ahmed Teküder, Argun Khan, Geyhatu Khan during the period sent to Anatolia or served here, the commander, governor and tax officials tried to explain. In the last chapter Gâzân Khan, Olcaytu Khan, the commander, governor and tax officials who served during the periods of Abu Said Khan examined the activities in Anatolia. Afterwards, after Timurtaş Noyan fled to Egypt, information about Şeyh Hasan and Eretna who served in Anatolia was given. The social, political, religious, economic practices, atrocities, massacres and rains of these officials in Anatolia have been thoroughly expressed. The effects of this situation on the Anatolian Seljuk state have been transferred during the period of Mongolian domination.

Keywords: Anatolian Seljuk State, Mongols, Ilkhanids, Governor, Commander, Dominion.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Kaynakları.....	1
1.) El-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-umûri'l-‘Alâ’iyye	1
2.) Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr	1
3.)Anonim Selçuknâme	3
4.) El-Veledü’ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Hâlik.....	3
5.) Târîh-i Cihângüşâ	4
6.) Câmiu't-Tevârih	4
7.) Moğolların Gizli Tarihi	5
8.) Tarih-i Olcaytu	5
9.) Ebû'l-Ferec Tarihi	6
10.) Okçu Milletini Tarihi.....	6
11.) Siretü'z-zahir Baybars	7
12.) Mesalik el-Ebsar fi Memalik el-Emsâr.....	7
13.) Menâkıbü'l-Ârifin	8
B. Araştırma Eserleri	9
C. Anadolu'nun İşgaline Kadar Moğolların Bölgedeki Faaliyetleri.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİLA DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ

1.1. ÇURMAGON NOYAN DÖNEMİ.....	14
1.1.1.Çurmagon Noyan'ın Batı Seferi ve Harzemşahlar'ın Sonu.....	15
1.1.2. Çurmagon Noyan'ın Diğer İstila Hareketleri	18
1.1.3. Çurmagon Noyan'ın İran Valiliği.....	20
1.2. ELÇİGİDAY NOYAN DÖNEMİ	22
1.3. BAYCU NOYAN DÖNEMİ.....	23
1.3.1. Baycu Noyan'ın Kişiliği ve Faaliyetleri	23

1.3.2. Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri	25
1.3.2.1. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya İlk Girişi ve Köseadağ Savaşı	25
1.3.2.2. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya İkinci Kez Girmesi.....	29
1.3.2.2.1. Sultan Hanı Savaşı (1256)	30
1.3.3. Baycu Noyan'ın Diğer Faaliyetleri.....	33
1.3.4. Baycu Noyan Döneminde Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar	37
1.3.4.1. Yasavur Noyan	37
1.3.4.2. Hoca Noyan	39
1.3.4.3. Engürek Noyan	40

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİ ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ

2.1. HÜLÂGÛ HAN DÖNEMİ (1256-1265).....	43
2.1.1. Hülâgû Han Dönemin'de Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar	44
2.1.1.1. Alıncak Noyan	44
2.1.1.2. İlkan Noyan.....	47
2.1.1.3. Nâbşi Noyan	48
2.1.1.4. Uruktu Noyan	51
2.1.2. Anadolu'daki Vergi Memurları	54
2.1.2.1. Taceddîn Mu'tez	54
2.1.2.2. Tüklük (Tükelek) Bahşi	57
2.2. ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282).....	58
2.2.1. Abaka Han Dönemi Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar	59
2.2.1.1. Samagar Noyan.....	59
2.2.1.2. Acay Dönemi	62
2.2.1.2.1. Acay'ın Anadolu'dan Alınması İçin Muînüddin Pervâne'nin Baybars'tan Yardım İsteği	63
2.2.1.2.2. Muînüddin Pervâne ve Toku Noyan'ın Abaka Han'ın Huzuruna Çağrılması ve Acay'ın Anadolu'dan alınması.....	64
2.2.1.3. Toku Noyan Dönemi	66
2.2.1.4. Tudavun Noyan.....	69
2.2.2. Anadolu'daki Vergi Memuru: Mücîrüddin Emîrşah	70
2.3. AHMED TEKÜDER DÖNEMİ (1282-1284).....	74

2.3.1. Kongurtay Dönemi	75
2.3.1.1. Kongurtay'ın Anadolu Harekâtı ve Türkmenler ile Mücadelesi	75
2.3.1.2. Kongurtay'ın İkinci Anadolu Harekâtı ve Anadolu Valiliği	78
2.3.2. Kühergay ve Erksun Noyan	80
2.4. ARGUN HAN DÖNEMİ (1284-1291).....	81
2.4.1. Geyhatu'nun Anadolu'daki Moğol İdaresi	82
2.4.1.1. Geyhatu'nun Birinci Anadolu Harekâtı	83
2.4.1.2. Geyhatu'nun Aksaray'a Gelişi.....	84
2.4.2. Hülacü'nün Emîr-i Leşker Olarak Anadolu'ya Gönderilmesi.....	85
2.5. GEYHATU'NUN İLHANLI HÜKÜMDARLIĞI DÖNEMİ	86
2.5.1. Geyhatu'nun İkinci Anadolu Harekâtı.....	88
2.5.2. Geyhatu Dönemi Anadolu'ya Gönderilen Valiler	90
2.5.2.1. Buğday Yargucu	90
2.5.2.2. Taştımur Hıtayî.....	90
2.5.3. Geyhatu Döneminde Anadolu'daki Komutanlar	91
2.5.3.1. Akbuka Noyan	91
2.5.3.2. İyne (Eyne) Bey	95
2.5.4. Anadolu'daki Vergi Memuru: Sadreddîn Zencanî	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÂZÂN HAN VE SONRASI DÖNEM

3.1. GÂZÂN HAN DÖNEMİ (1295-1304).....	99
3.1.1. Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar	100
3.1.1.1. Togaçar Noyan.....	100
3.1.1.2. Abışka Noyan	104
3.1.1.3. Baltu Noyan ve İsyanı.....	105
3.1.1.4. Bocukur ve Bayıncar Noyan.....	108
3.1.1.5. Sülemiş Noyan ve İsyanı	109
3.1.2. Anadolu'daki Vergi Memuru: Nizamüddin Yahya	114
3.2. OLCAYTU HAN DÖNEMİ (1304-1316).....	117
3.2.1. Anadolu Valiliğine İrencin Noyan'ın Atanması.....	118
3.2.1.1. İrencin Noyan'ın Kişiliği ve İcraatları.....	118

3.2.1.2.Kilikya Valisi Bulargu ve Dönemi	121
3.2.1.3. Diyarbekir Valisi Sutay (Suntay) Dönemi.....	124
3.2.2. Olcaytu Han Tarafından Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gönderilmesi	126
3.2.2.1. Emîr Çoban'ın Kişiliği ve Faaliyetleri.....	126
3.2.2.2. Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gelmesi	127
3.2.2.3. Emîr Çoban'ın İkinci Kez Anadolu'ya Gelmesi ve Timurtaş'ı İtaat Altına Alması.....	128
3.3. EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİ (1316-1335)	129
3.3.1 Timurtaş Noyan'ın Anadolu Valiliğine Atanması.....	129
3.3.1.1. Timurtaş Noyan Kişiliği ve İcraatları	129
3.3.1.2. Timurtaş Noyan'ın Valiliğin İlk Yılları.....	131
3.3.1.3. Timurtaş Noyan'ın İsyanı ve Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gelişi.....	133
3.3.1.4. Timurtaş Noyan'ın İkinci Kez Anadolu'ya Vali Olması ve Anadolu'daki Beyliklerle İlişkileri	134
3.3.1.5. Timurtaş Noyan'ın Mısır'a Kaçması ve İdamı	136
3.3.2. Timurtaş Noyan'dan Sonra Anadolu'ya Atanan Valiler	139
3.3.2.1. Şeyh Hasan Noyan (736-757/1335-1355)	139
3.3.2.1.1. Şeyh Hasan'ın Kişiliği ve Faaliyetleri.....	139
3.3.2.1.2. Eyalet Valisi Unvanıyla Anadolu'ya Gönderilmesi	140
3.3.2.2. Eretna Dönemi (1327-1381)	142
3.3.2.2.1.Umûmî Valiliğinden Sultanlığına Kadar Eretna'nın Faaliyetleri (1327-1343)	144
3.3.2.2.1.1.Emîr Eretna'nın Celayirlilerle Münasebetleri.....	144
3.3.2.2.1.2.Emîr Eretna'nın Memlûklerle Münasebetleri	144
3.3.2.2.1.3.Emîr Eretna'nın Çobanlılarla Münasebetleri ve Karanbük Savaşı	145
Karanbük Savaşı (Eylül-Ekim 1343).....	146
3.3.3. Ebû Said Bahadır'ın Ölümü Sonrasında Yaşanan Olaylar	147
3.3.3.1. İlhanlı Devletinin Yıkılması ve Anadolu'da Moğol Hâkimiyetinin Sona Ermesi	147
SONUÇ.....	150
KAYNAKÇA.....	154

KISALTMALAR

- a.g.e.: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale, adı geçen madde
a.g.t.: Adı geçen tez
B.: Bin, ibn
Bkz.: Bakınız
ev.: Çeviren
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz: Hazırlayan
İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İng.: İngilizce
nşr.: Neşreden
s.: Sayfa
S.: Sayı
SAD: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
T.T.K.: Türk Tarih Kurumu
trc.: Tercüme
vd.: ve devamı ve diğerleri
Yay.: Yayınlayan
yp.: Yaprak

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze kadar Anadolu coğrafyası stratejik bir öneme sahip olmuştur. Yüzyıllardır Anadolu topraklarına istilalar düzenlenmiş, Anadolu’da farklı milletler hâkimiyet kurmuşlardır. Türklerde, Anadolu’ya sefer düzenleyen milletlerden biridir. Anadolu, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Avrupa Hun, Sabar/Sibir, Hazar ve Oğuz gibi Türk toplulukları tarafından akınlara maruz kalmış bir coğrafyadır. Selçuklular’ın ataları olan Oğuzlar, Tuğrul ve Çağrı Beyler aracılığıyla Anadolu’ya keşif seferleri yapmışlardır. Keşif seferleri sonrasında Anadolu’nun yaşamaya uygun bir coğrafya olduğu belirlenmiş, bölgeye düzenli fetihler yapılmıştır. Selçuklu Sultanlarından Alparslan 1071 yılında Anadolu’yu fethederek, Anadolu’nun kapısını Türklere açmıştır. II. Kılıçarslan’ın 1176 yılında Mirykefolan zaferi sonucunda Anadolu Türkler için kesin yurt haline gelmiştir.

Anadolu coğrafyası büyük bir öneme sahip olmasından dolayı sürekli işgallere maruz kalmıştır. Bu süreçte, Türkler zaman zaman farklı milletlerin hâkimiyeti altında yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti de son dönemlerini Moğol (İlhanlı) hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde ülke Moğollar tarafından Anadolu’ya gönderilen vali ve komutanlar aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır. Selçuklu tarihi açısından büyük öneme sahip olan bu döneme ait çalışmalar, son yıllarda artmasına rağmen sınırlı sayıda kalmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalar parçalar halinde olup bir bütün halinde sunulmamıştır. Bu döneme ait bilgiler tarihin karanlık sayfalarında kalmış ve günümüze aktarılmamıştır. Bu nedenle bu konu üzerinde çalışmalar yaparak, tezimizin konusunu Anadolu’daki Moğol vali ve komutanları olarak belirledik.

Hazırlamış olduğumuz tezde söz konusu sürecin yaşandığı dönemde, Moğollar tarafından Anadolu’ya atanan vali ve komutanların Anadolu’daki faaliyetlerini ve idare anlayışını incelemeye çalıştık. Bu dönemde Moğol tahakkümü altında yaşayan halkın yaşam şartlarından ve o dönemki hallerinden de bilgiler aktardık. Tezimizi üç ana bölümde anlatmaya çalıştık. Birinci bölümde, istila döneminde Anadolu’daki Moğol hâkimiyetine, bu dönemde Anadolu’ya gelmiş komutan ve valilere yer verdik. İkinci bölümde İlhanlı devletinin kurulması ile birlikte Anadolu’daki Moğol hâkimiyetini anlatmaya çalıştık. Bu dönemde

İlhanlıların Anadolu'ya karşı uyguladığı sosyal, siyasi politikalarından bahsettik. Üçüncü bölümde ise İlhanlılar'ın İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte, Gâzân Han ve sonrasında İlhanlı tahtına geçen Olcaytu ve Ebû Said Bahadır Han dönemlerini ele aldık. Son kısımda ise Timurtaş Noyan'dan sonra Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti hakkında incelemelerde bulunduk.

Çalışmamız sırasında, konumuzla ilgili ana kaynaklar ve araştırmalar titiz bir şekilde incelenmiş olup, mezkur dönem hakkında somut bir grafik çizilmeye çalışılmıştır. Bu tezin hazırlanması süresince ilgi ve yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş'a teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca bu tezi hazırlama esnasında beni sabırla destekleyen aile fertlerime ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

BÜŞRA BAĞCI

GİRİŞ

A. Araştırmanın Kaynakları

1.) El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye

El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye İbn Bîbî tarafından 1281 yılında Farsça olarak yazılmıştır. İbn Bîbî'nin İlhanlı veziri Şemseddin Ata Melik Cüveynî'nin teşvik ve isteği ile yazılan, 1186 ve 1280 yılları arasındaki olayları içeren bu eser, ünlü tarihçi ve devlet adamı Ata Melik Cüveynî'ye sunulmuştur. 1192-1280 yılları arası Anadolu Selçukluları tarihinin temel kaynağı olan ve el yazması halinde bulunan bir eserdir. Eserin çevirisi iki cilt halinde olup, birinci cilt II. Kılıçarslan'ın, oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'i 1192 yılında veliaht tayin etmesiyle başlar ve I. Alaeddin Keykubad'ın ölümüne kadar olan kısmı 1237 yılı olaylarını anlatır. İkinci cilt ise II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta oturduğundan (1237), II. Gıyâseddin Mesud'un 1280 yılında Abaka Han'ın huzuruna gitmesi hadisesine kadar ki kısmı konu edinir.¹

Eser ilk Selçuklu-Moğol ilişkilerinden, 1280 yılına kadar yaşanan hadiseler hakkında önemli bilgiler verdiği için çalışmamız açısından büyük önem arz eder. Moğollar'ın ilk istila hareketleri sonucu Anadolu'ya gelen emîr ve komutanlar ile İlhanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu'ya atanan Moğol yöneticileri hakkında verdiği bilgiler çalışmamızda sıkça kullanılmıştır. Eser Anadolu tarihi, din ve devlet adamlarının İlhanlı siyasetindeki konumları ve uygulamalarını göstermesi bakımından da yararlandığımız orijinal eserlerden biridir. Eserde tarihler ve isimler fazla belirtilmediği için, Selçuklu dönemi diğer eserler ile kıyaslama yapılarak çıkarımlarda bulunulmuştur.

2.) Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr adlı eserin müellifi Kerimüddin Mahmud b. Muhammed el-Aksarâyîdir. Aksarâyî Anadolu'daki İlhanlı hazinesine ait iktâların idaresi ve nâiblik görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra İlhanlılar'ın,

¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk Name)*, I, çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Anadolu'ya gönderdiği Mücîrüddin Emîr Şah'ın yanında çalışmış ve Gâzân Han tarafından Anadolu'daki vakıfların mütevelliliğine getirilmiş, bir müddet Aksaray Kalesi muhafızlığı yapmıştır. 1280 yılından Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar ki dönemi anlatan *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eser Selçukluların en kıymetli kaynaklarından biridir. Eserde Moğollar'ın Anadolu'da yaptıkları tahribat, Cimri hadisesi, Anadolu'daki Moğol vali ve komutanların uygulamaları, vergi memurlarının mali sistem konusunda çalışmaları ile ilgili çok önemli bilgiler yer almaktadır.

Emîr Çoban'ın oğlu Anadolu valisi Timurtaş Noyan'a sunulan *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseri dört bölümden oluşur. Yazar birinci bölümde rumi, hicri, Yezdicerd ve Celali takvimlerinden bahseder. İkinci bölümü Hz. Peygamber, Hulefa-yi Raşidin Emeviler ve Abbasiler'e ayırmıştır. Üçüncü bölümde Büyük Selçuklular'ın kuruluşundan yıkılışına kadar cereyan eden olaylarla II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e kadar gelen Anadolu Selçukluları tarihini ihtiva eden olayları anlatır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar meydana gelen hadiselerle dair olan son bölüm ise kendi gözlemlerine dayandığı için eserin en geniş ve en önemli bölümünü teşkil eder². Genel bir tarih kitabı niteliğinde olan eser, Timurtaş Noyan'ın Anadolu valiliği anlatılarak bitirilir. İbn Bîbî'den sonraki en önemli kaynaktır. Moğol istilâsı altındaki Anadolu hakkında, özellikle malî hususlarda önemli bilgiler içermektedir.³

Eser çalışmamız açısından çok kıymet arz eder. Yazar yaşadığı dönem itibariyle birçok Moğol vali ve komutanları ile bizzat görüşmüş, onların hikâyelerini eserine aktarmıştır. Anadolu'da görev yaptığı dönemde zaman zaman İlhanlılar tarafından Anadolu'ya görevlendirilen vali ve komutanların zulümlerine ve adaletsiz uygulamalarına şahit olmuştur. Eserinde bu olaylara ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

² İsmail Aka, "Kerimüddin Aksarâyî", *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s.293.

³ Kerimüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev.: Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2000, s. XIII-XVI.

3.)Anonim Selçuknâme

Eretnalılar zamanında, Selçuklu şehzâdelerinden biri adına 1363'de kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen bir eserdir. Eser, oldukça özet bilgiler içerir. Eserin neşri ve tercümesi, 1952 senesinde, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III* adıyla Feridun Nâfiz Uzluğ tarafından yapılmıştır. Bu neşrin giriş kısmında verilen bilgiye göre eser, Kırım Harbi (1853-1856) sırasında İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nde tercüman olarak vazife gören Schefer Bey'e, iyi hizmetleri sebebiyle Sultan Abdülmecit (1839-1861) tarafından hediye edilmiştir.⁴ Hazırlanmış olduğumuz tez açısından eser; Moğollar'ın Anadolu'daki faaliyetleri, idari ve ekonomik alanda uyguladıkları sistemleri hakkında bilgiler içermesinin yanında, özellikle Geyhatu döneminde Anadolu'daki Moğol zulümleri hakkında çok orijinal bilgiler içermektedir. Bu nedenle de tezimizde sıkça kullandığımız eserler arasında yer almaktadır.

4.) El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Hâlik

Niğde'de doğmuş ve yaşamış olan Kadı Ahmed Nigidî hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Onun Farsça kaleme aldığı ve muhtasar bir İslam tarihi niteliğinde olan *El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Hâlik* adlı eseri, dört bölümden oluşmaktadır. 1333 yılında yazılmış olan eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir⁵. Selçuklu tarihi hakkında özet ve kısa bilgiler veren bu eser daha çok sosyal, kültürel ve dini açıdan önem taşır. Bununla birlikte, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış dönemi hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Eserin tercüme ve tahkiki, Ali Ertuğrul tarafından iki cilt halinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Biz çalışmamızda, eser üzerinde çalışılmış doktora tezindeki tercümesinden yararlandık. Hazırlanmış olduğumuz çalışmamızda bu kaynaktan Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemine ait yer alan bilgilerden istifade ettik.

⁴ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Neşr.: Feridun Nâfiz Uzluğ, Ankara 1952.

⁵ Niğdeli Kadı Ahmed, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, C.I, Haz.:Ali Ertuğrul, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir 2009.

5.) Târîh-i Cihângüşâ

Ebü'l Muzaffer Alâüddîn Atâ Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî, İran'ın köklü ailelerinden birine mensup olan önemli devlet adamlarındandır⁶. Moğol sarayında çeşitli devlet kademelerinde çalışmış, zamanla idareciliğe kadar yükselmiştir. En önemli eseri *Târîh-i Cihângüşâ* (Cihan Fatihinin Tarihi)'dir. Üç cilt olan eser, Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ile başlar, Hülâgû Han'ın İran ve Ön Asya harekâtlarını anlatır. Eserin son kısmında, Hülâgû'nun İran'a gelişi sonrası faaliyetleri ve İsmâîlîler'den bahsedilir, 655 (1257) yılı olayları ile bitirilmektedir⁷. Eser ihtiva ettiği zengin tarihi ve içtimaî bilgiler itibariyle de Moğol tarihinin birinci derecedeki kaynaklarından biridir. Moğollar'ın Selçuklu ve diğer devletler ile ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser çalışmamız açısından, Hülâgû Han'ın İran ve Ön Asya harekâtlarını ve Moğollar'ın diğer devletler ile ilişkilerinin anlatılması bakımından büyük önem arz eder.

6.) Câmiu't-Tevârih

Câmiu't-tevârih; ünlü İlhanlı veziri Ebü'l-Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşîdüddin Fazlullah b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b.Muvaffakiddevle Âli et-Tabîb el-Hemedânî (645-718/1247-1318) tarafından 710-712/1310-1312 yılları arasında kaleme alınmıştır. Reşîdüddin Fazlullah, eserinde birçok ulusun tarihine yer vermiş ise de; Moğol-Türk tarihine önemli yer ayırmış, bu iki milletin tarihte oynadığı rolü daha bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Eserine; Gâzân Han'ın emriyle başlamış, Olcaytu Han zamanında tamamlamıştır. Kendisine başta Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Kâşânî olmak üzere çeşitli âlimler yardım etmiştir. Eser iki ciltten oluşmaktadır⁸.

Câmiu't-Tevârih'in birinci cildi Olcaytu Han zamanına kadar Türk ve Moğollar'ın tarihine, ikinci cildi ise İslamiyet'ten önceki İran, Hz. Muhammed (Sav), Halifeler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Salgurlar, İsmaililer, Oğuzlar, Çinliler, İsrailoğulları, Frenk ve Hind kavimlerine ayrılmıştır. Yazar eserin baş kısmında ayrıntılı olarak Türk-Tatar ve Moğol kabilelerini tasnif ederek bu

⁶ Orhan Bilgin, "Cüveyni, Ata Melik", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.140.

⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Cihângüşâ", *DİA*, C.40, İstanbul 2011, s.77-78.

⁸ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1998, s.236.

kabileler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca eser ulusların tarihlerinin dışında onların gelenekleri ve kültürlerini de işlemiş, Moğolca ve Türkçe birçok terimi kullanarak bunların hangi anlama geldiklerini izah etmiştir. Bu yönleri ile eser kıymetli bir tarih kaynağı olmanın yanı sıra sosyoloji, dil ve edebiyat alanlarında da bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Eserde Moğol ve İlhanlı hükümdarları ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, Anadolu’da Moğol hâkimiyeti döneminde görev yapmış kişiler hakkında da bilgiler verilmiştir. Bizde hazırlamış olduğumuz tezde Moğol vali ve komutanların hayatı ve İlhanlı Devleti hakkında yazılmış olan bilgilerden yararlandık. Câmîu’t-tevârih Farsça, Arapça, Moğolca olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Farsça ve Arapça nüshaları zamanımıza gelmiştir.

7.) Moğolların Gizli Tarihi

Yazarı belli olmayan bu eserin 1240 yılında yazıldığı kabul edilmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*’nin günümüze ulaşan nüshaları, Moğolca metnin Çince işaretler ile yazılmış halidir. Orijinalinin Uygur harfleri ile yazıldığı tahmin edilmektedir. “Kitap” başlıklı 12 bölümden oluşan bu eser, Moğolların ilk tarihi ve Cengiz Han dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca Moğollar’ın Anadolu’ya ilk gelişleri hakkında da bilgiler vermektedir.⁹ Bu nedenle çalışmamız esnasında kullandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

8.) Tarih-i Olcaytu

Kâşânî, Olcaytu ve Ebû Said dönemlerinde yaşamış önemli İlhanlı tarihçilerinden biridir. Kâşânî, İlhanlı hükümdarlarının emrinde münşilik görevini yapmasının yanı sıra Reşîdüddin’e, Câmîü’t-Tevârih-i yazarken yardımcı olmuştur. Reşîdüddin, Olcaytu dönemini (1304-1316) yazma görevini de Kâşânî’ye vermiştir. “*Tarih-i Olcaytu*” olarak bilinen “*Tarih-i Padişah-ı Said Gıyâseddin Olcaytu Sultan Muhammed*” adlı eser, 1304-16 yılları arasındaki olayları yani Olcaytu devrini anlatmaktadır. Câmîu’t-Tevârih’in bir eki konumundadır. Eser İlhanlı kültür ve sosyal hayatı alanında önemli bir yer teşkil etmektedir. Konumuz açısından eser; İrcin Noyan’ın Anadolu’ya gelişi ve buradaki faaliyetleri ile dönemin din adamları ve İlhanlı merkezi ile ilişkilerini anlatması açısından büyük önem

⁹ *Moğolların Gizli Tarihi I.*, Haz.: Ahmet Temir, TTK. Basımevi, Ankara 1986.

taşımaktadır. Ayrıca Kilikya valisi Bulargu hakkında verdiği bilgiler orijinal bir yapıya sahip olup, dönemin aydınlanmasında büyük fayda sağlamıştır. Kâşânî, Olcaytu dönemi dini şahsiyetleri ve bunların Han üzerindeki nüfuzları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin neşri ve tercümesi de mevcuttur. Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda Derya Örs'ün Yüksek Lisans tezinden istifade ettik.¹⁰

9.) Ebû'l-Ferec Tarihi

Malatya'da İbranî bir doktorun oğlu olarak dünyaya gelen (1225/1226) Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus); din, astronomi, fizik, mantık ile ilgili çeşitli eserlerin tercümeleri başta olmak üzere ondan fazla kitap kaleme almıştır. *Ebû'l-Ferec Tarihi* adıyla dilimize çevrilen eserin asıl adı *Kethabha Dhe-Makhtebhanuth Zabhnê*'dir. Üç ciltten oluşur. Eserin tercümesini, Ömer Rıza Doğrul iki cilt halinde neşretmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollarla ilgili içerdiği bilgiler bakımından önemlidir.¹¹ Moğol istilası döneminde yaşadığı için bizzat müşahedelerine dayalı bilgiler vermesi sebebiyle oldukça önemlidir. Anadolu'ya gönderilen komutanlar ve onların bölgede yaptıkları faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde gözlemleri ile anlatan bir eser olduğu için tezimizde çokça istifade ettiğimiz bir kaynaktır.

10.) Okçu Milletini Tarihi

Aknerli Grigor, Kilikya'nın Ermeni manastırı (vankı) rahiplerindendir. Onun *Okçu Milletini Tarihi* adlı eseri, Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkileri ve Moğol tarihine yönelik önemli Ermeni kaynaklarından biridir. Eserde, Moğolların Anadolu şehirlerini istilâ etmesi ve Ermeniler'in, Moğollar'a itaatini sunması konularında özet bilgiler bulunur.¹²

¹⁰ Cemalü'd-din Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir Kâşânî, *Tarih-i Olcâyâtü*, Tercüme Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara 1992.

¹¹ Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, C.I., çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK. Yay., Ankara 1999, s.VII-VIII.

¹² Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev.: Hrand D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954, s. VII.

11.) Siretü'z-zahir Baybars

İbn Şeddâd Halep'te doğmuş ve çeşitli devlet kademelerinde görev almıştır.¹³ Memlûk Sultanı Baybars'ın dönemini anlattığı “*Siretü'z-zahir Baybars*” adlı eseri, Memlûk tarihi açısından oldukça önemlidir. Eser iki ciltten oluşur. Birinci cildi kayıptır. İkinci cildi ise *Baybars Tarihi* adıyla Şerefüddin Yaltkaya tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir. Memlûk Sultanı Baybars'ın, birbiri ile karıştırılması muhtemel iki önemli hal tercemesi olup, Şerefüddin Yaltkaya'nın Baybars Tarihi'nin önsözünde belirttiği gibi, bunlardan biri İbn Şeddâd'ın (1216-1285), diğeri ise İbn Abdü'z-zâhir'in eseridir.¹⁴

Eser çalışmamız açısından önemli bilgiler içermesinin yanı sıra, Memlûk-İlhanlı mücadelesi üzerinden Anadolu'nun durumunu bizlere aktarmaktadır. Anadolu'daki halkın Moğol hâkimiyetine bağlı olarak bölgede çıkarmış olduğu isyan hareketlerini, sosyal, siyasal ve ekonomik buhranları konu edinir. Bazı dönemlerde Anadolu'daki devlet yöneticilerinin Memlûk hükümdarlarından yardım talebinde bulduklarını da belirtmektedir.

12.) Mesalik el-Ebsar fî Memalik el-Emsâr

Âlim ve şair olan Ömerî, Dimaşk'da doğmuş ve burada ölmüştür.¹⁵ Üç ansiklopedik eseri vardır. Bunlardan 27 ciltlik “*Mesalik el-Ebsar fî Memalik el-Emsâr*” adlı eseri ile bilinir. Eserin Anadolu ile ilgili kısımları F. Taeschner tarafından neşredilmiştir. Yaşar Yücel, bu neşrin tercümesini, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıkardığı *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* adlı iki ciltlik eserinin birinci cildinde, “Mesalikü'l-epsâr'a göre Anadolu Beylikleri” başlığı ile vermiştir.¹⁶ Daha sonra Ahsen Batur tarafından *Mesalik el-Ebsar'a göre Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, adıyla çevirisi yapılmıştır. Eser; Sülemiş isyanı ve Moğollar'ın Anadolu valisi Timurtaş Noyan hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından tezimiz açısından büyük önem arz etmektedir.

¹³ Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s.20.

¹⁴ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, çev.: M. Şerefüddin Yaltkaya, TTK. Yay., Ankara 2000, s. X-XI.

¹⁵ Konuş, *a.g.e.*, s.60.

¹⁶ Ömerî, “Mesalikü'l-epsâr'a Göre Anadolu Beylikleri”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar. Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Mesalikü'l- Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri*, I, Haz.: F. Taeschner, çev.: Yaşar Yücel, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 183-203.

13.) Menâkıbü'l-Ârifin

Ahmed Eflâkî tarafından yazılan *Menâkıbü'l-Ârifin*, Anadolu'da kaleme alınan önemli eserlerin başında gelmektedir. Esasında bu eser Mevlana Celaleddin Rumi'nin oğullarının ve belli başlı Mevlevî dedelerinin hal tercümelerinden oluşan bir Mevlevî tarihi kitabıdır. Eserde XIII. ve XIV. Yüzyıl'da Anadolu'da yaşanan siyasal ve sosyal olaylar hakkında da bilgiler verildiği için Orta Çağ tarihi açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserde Moğollar'ın Anadolu'da bulunan yöneticileri ve vergi memurlarının hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserde bu kişilerin Mevlana ile ilişkilerine de yer verilmiştir. Eflâkî, eserin yazımına 1318 yılında Şeyh Çelebi'nin emri ile başlamış ve 1358 yılında eseri tamamlamıştır.¹⁷ Eser bir mukaddime ile üç bölümden oluşmaktadır. Farsça olarak kaleme alınan eser, Tahsin Yazıcı tarafından 1953 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹⁷ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (çev.: Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, C.I, İstanbul 1973, s.8-9.

B. Araştırma Eserleri

Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda öncelik olarak Selçuklu Tarihinin ve Moğol Tarihinin esas kaynaklarını inceledik. Tezimizin konusu itibariyle İlhanlılar döneminde yazılmış eserleri dikkatlice okuyup anlamaya çalıştık. Daha sonra konumuz açısından büyük öneme sahip eserler üzerinde çalışmalarda bulunduk. Bu amaçla temel dayanak noktası olarak Diyanet İşlam Ansiklopedisinden, Milli Eğitimin yayımlamış olduğu İşlam ansiklopedisinden, Türkler ansiklopedisinden ve İşan ansiklopedisinden istifade ettik.

Çalışmamızda; Osman Turan'ın, “*Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*”, Osman Gazi zgdenli'nin; “*Moğol İşanında Gelenek ve Değişim Gzn Han ve Reformları*” (1295-1304), Kemal Göde'nin; *Eratnalılar* adlı eseri, Abdülkadir Yuvalı'nın; “*İlhanlı Tarihi*”nden, Zeki Velidi Togan'ın; “*Umumi Türk Tarihine Giriş*” adlı eserinden, Spuler'in “*İşan Moğolları*” adlı eserinden ve daha adını saymadığımız bir çok kaynaktan yararlandık.

Ayrıca hazırlamış olduğumuz tezde, akademik olarak hazırlanmış çalışmalara da yer verdik. Bu amaçla İlhan Erdem'in *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri* doktora tezinden, Cem Tüysüz'n, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduzlar)* adlı doktora tezinden, Bülent Yılmaz'ın *Celayirliler Kabile-Devlet* adlı doktora tezinden, Mustafa Akkuş'un *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti* adlı doktora tezinden faydalandık. Tarihi çalışmalarda çokça yararlandığımız belleten dergisinden ve Türk Tarih Kongresinde yayımlanan bildirilerden de yararlandık. Tezimize temel dayanak noktası teşkil eden Faruk Sümer'in “Anadolu'da Moğollar” adlı makalesini de kullandık.

C. Anadolu'nun İşgaline Kadar Moğolların Bölgedeki Faaliyetleri

XIII. yüzyılın başlarında, Orta Asya'da, İslâm dünyasını ve diğer devletleri tehdit edecek yeni bir askerî güç ortaya çıkmıştır. Bu askerî güç, önüne çıkan her şeyi ezen ve yok eden Moğol ordularıdır. Moğol İmparatorluğu, XIII. yüzyıl başlarında hemen bütün Asya ile Orta Avrupa'ya kadar uzanan topraklar üzerinde kurulmuştur. 1206 yılında Moğolların Han'ı sıfatıyla tüm göçebe Moğolların hükümdarı seçilen Cengiz Han, kısa sürede Orta Asya'ya hâkim olmuştur. Cengiz Han yönetiminde harekete geçen Moğol orduları, 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Asya'daki bütün siyasi ve askerî güçleri bertaraf edip hâkimiyeti altına almış, bu geniş coğrafyanın hemen hemen tamamına hâkim olmuştur. Lakin bu büyük başarı, Cengiz Han için yeterli olmamıştır. Galibiyet ve hükmetme tutkusu (ihtirası) ona gereğinden daha büyük bir savaş planı çizmiş ve yeni bir hedef göstermiştir. Bu yeni hedef Harzem, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi doğu İslâm ülkelerine sahip olan Harzemşahlar Devleti idi. Moğollar, Naymanlar'ın topraklarının ele geçirilmesi ile Harzemşahlar Devleti'nin sınır komşusu olmuşlardı(1218). Cengiz Han, sınırlarını hızla genişletmeye çalıştığı sırada Asya'da güçlü bir devlet olan Harzemşahlar; Maveraünnehir, Horasan, Afganistan ve Batı Türkistan'ın büyük bölümünde hüküm sürüyordu. XIII. yüzyılın başlarında Seyhun Nehri'nden Basra Körfezi'ne, Hindistan'dan Irak-ı Arab'a ve Azerbaycan'a kadar uzanan topraklar, Harzemşah Devleti olarak bilinen ve temelini Türk gulamların oluşturduğu devlete aitti¹⁸.

Cengiz Han, Asya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırıp devletinin kurumsal yapısını oluşturduktan sonra artık sınır komşusu olduğu Harzemşah hükümdarı Muhammed'e hediyelerini ve iyi temennilerini iletmek üzere bir elçilik heyeti göndermiştir. Muhammed Şah elçileri kabul etmiş, ancak Cengiz Han'ın mektubunda kendisine “oğlum, küçük kardeşim ve yeğenim” şeklinde hitap etmesinden pek haz etmemiştir¹⁹. Onlardan Cengiz Han'ın kudretini öğrendikten

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 190-199.

¹⁹ Üç Müslüman elçi tarafında Muhammed Şah'a iletilen mektup aynen şöyledir: “Size selam ederim, imparatorluğunuzun genişliğini biliyor ve sizinle dost olmayı arzu ediyorum. Size oğullarımın en mümtazı nazarıyla bakacağım. Elbet siz de biliyorsunuz ki, ben Çin'in bir kısmına hükümranim ve kuzey taraftaki kabileler hep benim idaremedir. Büyük gümüş madenleriyle karıncalar kadar çok cengâverler ile bir imparatorluğa sahip olan ben, başka yerlere göz dikmeye muhtaç değilim. Fakat

sonra bir cevap yazarak geri göndermiştir. Sultan Muhammed'in tebaasından üç tüccar Cengiz Han'ın huzuruna gelerek ona beraberindeki malları hediye olarak takdim ettiklerinde, Cengiz Han da karşılık olarak Harezmi ülkesine kendi tüccar heyetini göndermiştir. Ancak bu heyet, Harezmi ülkesinde bulunan Otrar'a geldiğinde vali İnalçık tarafından katledilerek mallarına el konulmuştur. İşte bu tarihi hata, başta Harzemşahlar Devleti olmak üzere, Müslüman Türk âlemi için büyük bir felaketin başlangıcı olmuştur.

Moğollar 1219 yılının sonbaharında hemen hemen hiçbir yardım görmeksizin Seyhun kıyısında bulunan Otrar'a gelmişlerdir. Sultan Muhammed'in merkezine doğru ilerleyen Moğol birlikleri yol güzergâhındaki Habuşan, Tus, İsferyayin, Damgan ve Simnan şehirlerini tahrip etmiştir. Sultan Muhammed ise Nişabur ve Kazvin'de asker toplayarak üzerine doğru gelen tehlikeden kurtulmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Ancak yaptığı stratejik hatalar yüzünden, ülkesi tamamen yıkıma uğramıştır. Buhara ve Semerkand gibi şehirlerde askerini bölerek Moğolları burada durdurmanın planlarını yapan Muhammed Şah, kendine bağlı şehirlerin birer birer düştüğü haberini alınca ülkesini terk ederek Hazar Denizi'nde bir adaya saklanmış, daha sonra burada hayatını kaybetmiştir.²⁰ Cengiz Han gerçekleştirdiği kapsamlı Harzemşah harekâtı sırasında emrindeki noyanlardan Cebe ve Sübötey'i kaçıran Muhammed Şah'ın peşinden batıya göndermiştir. Moğollar ilk defa bu vesile ile geldikleri Yakın Doğu'da herhangi bir toprak kazancı elde edememelerine rağmen bölge ve bölgenin genel siyasî durumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Moğollar yaklaşık otuz yıl sonra bölgeye tekrar geldiklerinde ise bu sefer hedefleri, İslâm'ın kalbi olan Bağdat olacaktır.

Cengiz Han, 1220 yılında bütün gücüyle Harzemşahlar Devleti üzerine yürümüş, Harzemşahlar hükümdarı Alâeddîn Muhammed ise bu büyük istilâ karşısında tutunamamıştır. Kısa sürede Harzemşahlar Devleti ve teşkilâtı çökmüş, orduları da dağılmıştır. Moğol orduları, önlerine çıkan kuvvetler üzerinde devamlı korku, ümitsizlik ve panik yaratabilmek için hiç kimseye aman vermemişler, doğu

tebaalarımız arasında ticareti kolaylaştırmak için sizinle bir ticaret anlaşması yapmak, her ikimizin de menfaatine uygundur sanırım", M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, çev: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.93-94.

²⁰ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 99-138; Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.II, Ankara 1987, s. 481.

İslâm dünyasının en zengin şehirlerini tahrip ve yağma etmişler, sivil halktan da birçok insanı öldürmüşlerdir.

Moğol İstilasası daha sonra rotasını kuzeye doğru çevirmiştir. Azerbaycan ve Kafkaslar üzerinden hareket eden Cebe ve Sübötay idaresindeki Moğol birlikleri Ermenistan ve Gürcistan'ı zapt ettikten sonra Kiev ve Novgorod'da küçük prenslikler halinde yaşayan Rusların üzerine yürümüşler ve Kalka Suyu yakınlarında Rus tarihi açısından en trajik zaferlerden birine imza atmışlardır. Kiev ve Novgorod'u talan eden Moğollar, 1223 senesinde bu kez Bulgarları imha ederek hemen akabinde Horasan'a dönmüşlerdir²¹. Akabinde Moğol istilâsı Orta ve Yakın Doğu İslâm ülkelerini tehdit etmeye başlamıştır. Özellikle memlekette memlekete destansı hikâyeleri anlatılan ve her anlatışta da abartılan Moğol vahşeti, Orta ve Yakın Doğu İslâm toplulukları arasında büyük bir korku, panik ve dehşet uyandırmıştır.

Ögedey Han döneminde (1229-1241) ünlü Moğol komutanı Çurmagun Noyan, kırk bin kişilik bir kuvvetle İran'ı geçerek, Baycu, Yake, Melikşah ve Yasavur (Yisa'ur) isimli tümen beyleri ile Celaleddin Harzemşah'ı ortadan kaldırmak için görevlendirilmiştir²². Çurmagun Noyan, Celaleddin Harzemşah'ın peşine düşmüş, Amid dolaylarında Harzemşah ordusunu dağıtarak Celaleddin'in Silvan dağlarında öldürülmesiyle de Harzemşahlar Devleti son bulmuştur. (15 Ağustos 1231)²³ Çurmagun Noyan Azerbaycan'ı alıp karargâhını Mugan ovasına kurduktan sonra Ermeni ve Gürcüleri itaat altına almasıyla da bu esnada Ortadoğu'nun en kuvvetli devleti olarak görülen Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarına dayanmıştır.²⁴

Anadolu'nun istilasası Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin başına Çurmagun Noyan'ın rahatsızlığı üzerine yerine Sinüit boyundan Baycu Kurçi'nin 1242 yılında

²¹ Deşt-i Kıpçak bölgesinin Moğollar tarafından fethi için Bkz: D'ohsson, *a.g.e.*, s.139-146.

²² Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.526.

²³ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C.I, Ankara 1969, s.3.

²⁴ Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yay., Ankara 2005, s.254-256.

tain edilmesi ile başlamıştır.²⁵ Baycu Noyan aynı yıl Anadolu'ya saldırıp Erzurum'u işgal ederek büyük bir yağma ve katliam yapıp şehri harabeye çevirdikten sonra Mugan'daki karargâhına dönmüştür. Ancak asıl istila 1243 yılında Kösedâğ yenilgisiyle yaşanmıştır.

İslam Dünyasına karşı başlayan Moğol istilasının Anadolu sınırlarına dayandığı XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Anadolu Selçuklu Devleti, Orta Doğu'nun en kuvvetli devleti olarak görülüyordu. Devletin başında bulunan ve Moğol akının kendi sınırlarına da geleceğini düşünen Alâeddin Keykubad (1220–1237), tedbirler almaya başlamış, Konya başta olmak üzere Sivas, Kayseri, Erzurum, Amasya, Malatya ve Erzincan gibi önemli şehirlerin kale ve surlarını da tamir ve tahkim ettirmeyi ihmal etmemiştir.²⁶ Anadolu'da güçlü bir merkezi yönetim kurmayı başarmıştır.²⁷ Ancak onun vefatının ardından oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesiyle bu durum tersine dönmüştür.

²⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname I-II)*, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, C.II, s.62; Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar," *Türkiyat Mecmuası*, C.II, 1928, s.177.

²⁶ İbn Bibi, I, s.423-424.

²⁷ İbn Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Muhtasar Selçukname Tercümesi)*, çev.: M. N. Gençosman- F. N. Uzluk Ankara 1941, s.105–108.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİLA DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ

1.1. ÇURMAGON NOYAN DÖNEMİ

Çurmagon Noyan, Moğolların Sünit boyuna mensup olup, Cengiz Han'ın hemen hemen bütün seferlerinde yanında bulunmuş belli başlı generallerinden biridir. Moğollar'ın İran'daki Moğol genel ve askeri valisidir. Gizli Tarih'e göre O, Moğol ordusunda öorçilik yapmaktadır. Çurmagon Noyan, öorçi/gorçi, yani keşik²⁸ üyesi ve Cengiz Han'ın yakın korumalarından birisi, hatta sadak²⁹ taşıma hakkı tanınmış bir muhafız subayı idi. Moğol İmparatorluğunun kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Çin'deki savaşlarda Muhalli³⁰, Altın Orda topraklarında Sübetey Noyanlar ve Ön Asya'da Çurmagon aynı hizmetleri görmüştür. Her üçü de Moğol İmparatorluğu'nda bir çeşit devlet naibi olarak görev yapmışlardır³¹.

Çurmagon Noyan, 1243 Köseadağ savaşı yıllarında hastalanmış, buna bağlı olarak konuşamaz ve hareket edemez hale gelmiştir. Bu dönemde eşi Eltine Hatun ona yardımcı olmuştur. Hatta savaş sonunda Selçuklular ile anlaşma yapılırken, yanında bulunan Eltine Hatun konuşulanları ona aktarmıştır. Daha sonra kendisi hakkında bilgi sahibi olamadığımız Çurmagon Noyan'ın 1243 ile 1246 yılları arasında ölmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Çurmagon'un, Şiramun ve Bora adında iki oğlunun olduğu bilinmektedir. Babasının ölümünden sonra Kafkasya'da Moğol kumandanı olarak görev yapan Şiramun, Hülâgû döneminde başarılı hizmetlerde bulunmuştur³².

Çurmagon, Hristiyanlığın nesturî mezhebine meyilli olup, iki nesturî kayınbiradere sahiptir. Eşi de Hristiyan olan Çurmagon Noyan, ele geçirdiği

²⁸ Keşik: Cengiz Han'ın hassa ordusu olup, onunla birlikte merkezde bulunun askeri kuvvettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s.16.

²⁹ Sadak: İçine ok konulan torba veya kutu biçiminde kılıftır. TDK http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=SADAK (14.01.2019)

³⁰ Muhalli (?-1223): Moğollar'ın Çin'deki göçebe garnizon kuvvetinde Moğol general ve komutandır. Cengiz Han'ın yokluğunda batıda önemli komutanlardan biri olmuştur. (Bkz. Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003, s.199.)

³¹ *Moğollar'ın Gizli Tarih*, I, (çev.: Ahmet Temir), II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.183.

³² Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, Ankara 1969, s.11.

yerlerdeki Hristiyan halka iyi davranmış, onların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Çurmagon Noyan; Mugan ovasına geldiğinde, bölgedeki dinî siyaseti de değiştirmiş, Hristiyanlara bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Çurmagon Noyan, ele geçirdikleri bölgede kiliseler inşa ettirmiş, kiliselerde gece gündüz çan çaldırtmış, Hristiyan cenazelerini eskiden olduğu gibi incil, haç ve ilâhiler ile gömülmesini emretmiştir. Moğol yönetimi başlangıçtaki katliamlardan sonra, Batı İran'da yaşayan Hristiyanlara, uygun yaşama şartları sağlamıştır.³³ Çurmagon Noyan tüm bu Hristiyan yanlısı faaliyetlere rağmen, Müslümanlara karşı hoşgörülü olmamıştır. Bölgede kilise yapılmasına karşı çıkan Müslümanlar idam edilmiştir. Batılı tarihçiler bu dönem ile ilgili Müslümanlar ve Hristiyanların yaşamı hakkında farklı bilgiler sunup, Hristiyan yanlısı tarih anlayışını benimsemişlerdir. Buna göre Müslümanlar, Hristiyanları öldürülünce katliam, kiliselerin yapımına karşı çıkan Müslümanlar öldürülünce idam ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca eserlerinde Müslümanların Hristiyanlara zulüm yaptığını ve zor günler yaşadıklarını da iddia etmektedirler.

1.1.1.Çurmagon Noyan'ın Batı Seferi ve Harzemşahlar'ın Sonu

Cengiz Han, Moğollar arasında birliği sağladıktan sonra hızla işgal hareketlerine başlamış, Çin istilası ve Karahitay topraklarını ele geçirdikten sonra İslam dünyası ile karşı karşıya gelmiş, Harzemşah Devleti ile sınır komşusu olmuştur. Harzemşah devletini hızla işgale girişen Cengiz Han, kısa sürede Horasan'ı da alarak Hindistan'a kadar uzanan bölgeyi istila etmiştir. Cengiz Han'ın 1220 yılındaki ölümünden sonra hızla devam eden Moğol ilerleyişi duraklamıştır. 1229 yılında düzenlenen Moğol kurultayında, Ögedey babasının yerine geçmiş, onun döneminde sefer hareketleri tekrar başlamıştır. Ögedey, kendisi Hitay üzerine sefere çıkarken, ünlü komutan Çurmagon Noyan'ı 30.000 kişilik bir kuvvetle İran'ı ele geçirerek, Celâleddin Harzemşah'ı ortadan kaldırmak için görevlendirmiştir³⁴.

³³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Attila/Cengiz Han/Timur*, (çev.: Dr. M. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980, s.332.

³⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, 1. Basım, Ankara 2013, s.191; Reşidüddîn Fazlullâh Hemedanî, *Câmiu't-Tevârih*, Tashih Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî. C.I, Enteşerat-i Elborz, Tahran 1373, s.638; Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.II, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.526; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev.: Şerafedin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.16; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.335-336; Bayarsaikhan

Onunla birlikte gelen kumandanlardan bazıları şunlardır: Baycu, Yeke, Yasavur (Yasa'ur), Melikşah, Sarıcı, Min İgemiş (Uygur Türklerinden), Esüke, Büyük Çağatay (Arulat'dan), Küçük Çağatay (Sünit'den) idi. Bunlardan; Baycu, Yeke Yasavur ve Melikşah tümen beyleri, diğerleri de binbaşı rütbesindeydiler³⁵.

Çurmagon Noyan'ın makamı leşker-i teme olup,³⁶ yetki açısından Horasan başta olmak üzere İran toprağındaki bütün görevlilerin yöneticisi konumundadır. Ögedey Han tarafından, çıkarılan yasaya göre İran toprağında bulunan yönetici ve vergi memurlarının hepsinin Çurmagon'un hizmetine girmesi kararlaştırılmıştır. *Yasa* gereğı bütün yöneticiler 1230 yılında Şehristane³⁷ şehrinde toplanmıştır. Bu toplantıda Çurmagon, Han'ın ve şehzâdelerin gönderdiği temsilci emîrlerin hepsini Cin Timur'un³⁸ emrine vermiştir. Onun emrine verilen emîrlerin bazılarının adları şunlardır: Han'ın temsilcisi Kül Bolat, Çağatay, Yeke, Sorkatani Beki'nin temsilcisi Nosal, Batu, Kızıl Buka, Körgüzdür³⁹. Bu görevlendirmeler sonrası Çurmagon Noyan, ele geçirdiğı bazı bölgelere darugacılar⁴⁰ göndermiş ve sefer hareketlerine devam etmiştir. 1230 başlarında Amu Derya'yı geçen Moğollar hızla batı'ya yönelmiş ve Celâleddin Harzemşah üzerine yürümüştür⁴¹.

Celâleddin Harzemşah durumu öğrenince Tebriz'e gelmiş ve düşmanın gücünü öğrenmek için bir keşif birliğı yola çıkarmıştır. Ardından da bölge devletleri Abbasi Halifeliğı, Anadolu Selçuklu Devleti ve Suriye'deki Eyyübî meliklerine haber göndererek ortak düşmanları olan Moğollar'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir⁴². Ayrıca eğer kendisi ortadan kaldırılacak olursa bütün bölgenin

Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1235)*. Editors; Michael R. Drompp, Devin DeWeese, Brill's Inner Asian Library Publications, Leiden Boston 2011, s.52.

³⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.1.

³⁶ Reşidüddin'e göre *Leşker-i teme* binlik ve yüzlüklerden düzenlenilerek vilayetlere gönderilen ve orada ikamet eden askeri topluluktur. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, I, s.73.

³⁷ Harezmin eski başşehri Kas'ın diğeri bir ismi günümüzde Şah Abbas Veli olarak anılmaktadır. (W.Barthold, *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s.157.)

³⁸ Cıntimur: Horasan ve Mazenderan yöneticiliğine tâyin edilen Moğol emiridir. Bkz: Cüveynî, *a.g.e.*, s. 402.

³⁹ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, I, s.132-133; Cüveynî, *a.g.e.*, s.402.

⁴⁰ Daruga: Moğol devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvandır. Bkz: Abdülkadir Yuvalı, "Daruga" DİA, C.8, İstanbul 1993, s.505.

⁴¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s.377.

⁴² Nesevî, *Celâlüttîn Harezemşah*, trc.: Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.152-153.

Moğol istilasına maruz kalacağını da bildirmiştir. Ancak aralarında işbirliği yapmak için zaman çok daralmış, Moğollar kapıya dayanmıştır. Bu sırada hızlı bir şekilde ilerlemeye devam eden Moğollar, Horosan ve Rey yolu üzerinden Celâleddin'in kuvvetlerini toplamasına fırsat vermeden Azerbaycan'a yürümüştür. Celâleddin, Moğollar'a karşı koymak üzere Mugan'a gitmiştir.

Mugan'da asker toplamaya çalışırken Moğollar'dan bir kolun kendisini takip ederek bölgeye gelmesi sonucu çaresiz kalan Celâleddin, şehri terk ederek, Urmiye taraflarına yönelmiştir. Harzemşah'ın kaçması üzerine Çurmagon, Azerbaycan'ı istila etmeye başlamış, önemli şehirlerden Meraga'yı kuşatmıştır. Diğer şehirleri de ele geçirmeye çalışırken Harzem Sultanın tek başına bile ne kadar tehlikeli olabileceğini bildiğinden, onu tamamen ortadan kaldırmak için binbaşılardan Taymaz'ı görevlendirmiştir.⁴³ Ülkesi ve askerleriyle bağlantısı kopan ve yanında ancak birkaç bin kişi bulunan Celâleddin, bir Moğol binbaşısının karşısına çıkmayı bile göze alamamış, bölgeden hızla uzaklaşmıştır. Celâleddin önce Gence'ye gelmiş, daha sonra Bağdat'a giderek Müslüman hükümdarları, Moğollar'a karşı harekete geçirmek için halifeden yardım almak amacıyla Bağdat'a gitmiştir. Fakat Ahlat üzerinden Diyarbakır yakınlarına geldiğinde Moğollar'ın baskınına uğramış ve yanındaki az sayıdaki askerini de kaybetmiştir. Bu saldırı sonucunda neye uğradığını şaşırarak Harzemşah'ın askerleri dört bir yana dağılmışlardır. Az sayıda ordusuyla kalan Harzemşah'da dağlara doğru kaçmıştır. Celâleddin'i takip eden Moğollar, her yerde onu aradıysa da bulamamışlardır. Moğollar'ın elinden bir kez daha kurtulmayı başaran Celâleddin, Meyyafârikin civarındaki dağlarda tek başına dolaşırken bir eşkıya tarafından öldürülmüştür(1231).⁴⁴

Celâleddin Harzemşah'ın dağlarda eşkıyalar tarafından öldürüldüğü⁴⁵ haberi, Moğollarla mücadelesinden dolayı kahramanlaştıran ahali arasında çok büyük üzüntü yaşanmasına sebep olmuştur. Onun ülkesi Azerbaycan hemen Moğollar'ın eline geçmiştir. Çurmagon, Celâleddin Harzemşah'ın 2 yaşındaki kızını da esir

⁴³ Cüveynî, *a.g.e.*, s.380.

⁴⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s.379-380; J.A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-khans", *The Cambridge History of İnan*, Vol. 5, s.334-335; Nesevî, *a.g.e.*, s.157.

⁴⁵ Cüveynî'de zikredilen bir rivayete göre: Sultan, elbisesini yakınlarından birine giydirmiş, kendisi de sufi elbisesi giyerek diyar diyar dolaşmaya başlamış, eceliyle ölmüştür. Bkz: Cüveynî, *a.g.e.*, s.384.

alarak bölgeyi terk etmiştir.⁴⁶ Celâleddin Harzemşah'ın ortadan kaldırılmasından sonra, Moğollar çevreye akınlar düzenleyip yağma hareketlerine girişmişlerdir. Bir kolu Meyyafârikin, Mardin ve Nusaybin taraflarına giderken, diğer bir kol ise Bitlis yöresini yağmaladıktan sonra Gerger ve Erçiş'i zapt ederek, bölgeye tahrip etmişlerdir (Eylül 1231). Ayrıca Azerbaycan'da Çurmagon Noyan ile kalan güçler de faaliyetlere başlamış, Erbil'e kadar akın düzenleyerek yolları üzerindeki Yıva Türkmenlerini kılıçtan geçirmişlerdir. Yöreye yapılan bu saldırılara ve buraların tahrip edilmesine karşı kimse sesini çıkaramamıştır.⁴⁷

İbn Bibi'ye göre; 1231 yılında Çurmagon Noyan emir ve komutasında bir bölük Moğol askeri de Türkiye Selçuklu arazisine girip, Sivas yakınlarındaki İsfahanî Kervansarayı (Rahatoğlu Kervansarayı) adıyla bilenen yere bir saldırı düzenlemişler, ahalinin sürü ve mallarını yağmalamışlardır. Olayı haber alan Sultan Alâeddin, Kemaleddin Kamyar'ı mühim bir kuvvetle bölgeye göndermiştir. Ancak Selçuklu kuvvetleri gelmeden, Moğollar ülkeyi terk etmişlerdir. Kamyar, Erzurum'a kadar onların ardından gitmiş, bulamayınca da Gürcü ülkesine yönelmiştir.⁴⁸ Çurmagon komutasında Anadolu'ya yapılan bu sefer hareketi sonucunda Moğollar bölge hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu dönemde güçlü bir merkezi otoritenin hâkim olması Moğollar'ın Anadolu'ya hâkim olmasını engellemiştir. Kısa bir süre sonra İran'ı da topraklarına katan Moğollar bir anda Anadolu, Suriye ve Irak topraklarına komşu olmuştur. Harzemşah'ın bölge için Moğollar'a karşı bir set görevi gördüğü anlaşılmıştır. O setin yıkılmasından sonra ise sel gibi akan Moğol dalgası Anadolu, Suriye ve Irak'a gelmiştir.⁴⁹

1.1.2. Çurmagon Noyan'ın Diğer İstila Hareketleri

Çurmagon Noyan, Celâleddin Harzemşah kuvvetlerini mağlup ettikten sonra yönünü Kafkaslara çevirmiş, Gürcistan ve Azerbaycan'a saldırılar düzenlemiştir. Moğollar, Batu önderliğinde büyük bir ordu ile batı seferine çıkarken, Çurmagon Noyan kuzeydeki Gürcüler'e karşı harekete geçmiş, Tiflis ve çevresini ele geçirerek

⁴⁶ Timothy May, *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies Indiana University, Indiana 1996, s.31.

⁴⁷ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.532-533.

⁴⁸ İbn Bibi, I, s.420-421.

⁴⁹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.529.

Gürcüler’i itaat altına almıştır (1232). 1233’de Gence’ye saldırılar düzenlemiş; şehri harap ve kullanılamaz hale getirmiştir. Moğollar geçtikleri bölgede genç, yaşlı, çocuk demeden birçok insanı kılıçtan geçirmişlerdir.⁵⁰ Moğollar; İran’ın, Azerbaycan’ın, Deylem’in bütün bölgelerini tahrip etmişler, karşılarında hiçbir engel bırakmamışlardır. Rey, İsfahan gibi servetle dolu yerleri zapt etmişler, daha sonra kendi idareleri altına almışlardır. Moğol kuvvetleri, daha sonra Kafkasya’ya kadar olan bölgeye hâkim olmuştur. Kafkasya’ya gelen Çurmagon Noyan, kendisi ve askerleri için elverişli bulunduğu Erran ve Mugan taraflarına yerleşmiştir. Moğollar burada kış aylarını geçirmişler, ilkbaharda farklı bölgelere baskın yapmak için etrafa dağılmışlardır.⁵¹

Bu arada güneye yönelen bir Moğol birliği de Diyâr-ı Bekir ve Erbil çevresini yağmalayıp tahrip etmiştir (1236). Moğol saldırılarından bıkan Ermeni ve Gürcü Prenslükleri yıllık haraç ödemeyi, Moğol kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı ve Çurmagon’un hücumlarına askeri destek sağlamayı kabul etmek zorunda kalmışlardır⁵². Moğollar, Erbil’i kuşatmışlar, ancak halkın haraç vermeyi kabul etmesi üzerine kuşatmaya son vermişlerdir (1236-1237). Bağdat yakınlarına gelerek yağma ve talan yapan Moğolları, Abbasi askerleri durdurabilmiştir⁵³. Çurmagon Noyan, 1239 yazında Mugan’dan kalkarak, ordusunun başında Gökçeğöl yaylaklarına gitmiş, Arpaçay boyuna gelerek Anı vilayetini de ele geçirmiştir.⁵⁴ Çurmagon Noyan Anı kentine Kara Bahadır isimli bir komutanı tayin etmiştir. Bu komutan çevredeki birçok yeri de kendisine bağlı hale getirmek için seferler yapmıştır. Surp Mari (Sürmeli) şehri bunlardan biridir. Kara Bahadır tarafından Sürmeli çukuru 1240 tarihinde Anı’ya bağlı hale getirilmiştir⁵⁵.

⁵⁰Peter Jackson, “Çormâgûn”, *Encyclopaedia Iranica*, VI/III, online version <http://www.iranicaonline.org/articles/cormagun-mongol-cormagun-in-pers> (3 Ekim 2018), Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev.: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.45; May, *a.g.t.*, s.35.

⁵¹ Gürsoy Solmaz, “Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.14, Erzurum 2000, s.222; Dashdondog, *a.g.e.*, s.53.

⁵² Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev.: Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2000, s.74-75.

⁵³ Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s. 536.

⁵⁴ Mehmet Özmenli, Çingiz Han’ın Komutanlarının Kars Şüregel’deki Egemenliği, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Sonbahar 2010, s.91-92.

⁵⁵ Özmenli, *a.g.m.*, s. 93; Henry Hoyle Howorth, *History of The Mongols*, C.III, Taipei 1970, s.31.

Çurmagon Noyan 1238 yılında yönünü Ermenistan'a çevirmiştir. Ermenilerin Sevan (Gökçe) Gölü'ndeki ordugâhında Prens Avak ile tanışmıştır. Avak Moğollara haraç vermek suretiyle itaatini bildirmiş ve Çurmagon Noyan'ın 1239 yılındaki Güneybatı seferlerine katılmıştır. Prens Avak daha sonra Karakurum'daki Büyük Han'ın huzuruna gönderilmiştir. Çurmagon Noyan'ın, Ermenilere karşı ilk hedefi Ani şehri olmuştur. O, şehrin teslim edilmesi için bölgeye elçiler göndermiştir. Şehrin ileri gelenleri ise Şahinşah'tan izin almadan bunu yapamayacaklarını bildirmişler ve Moğol elçilerine de zarar vermişlerdir. Bunun üzerine Çurmagon Noyan askerlerine saldırı emrini vermiştir. Mancınıklar kurularak surlar delinerek, şehir ele geçirilmiştir. Ardından Moğolların savaş geleneğine göre her bölgede uyguladıkları yağma ve katliam burada da uygulanmıştır. Avrupalı seyyah Plano Carpini 1245'li yıllarda Ermenistan ve Gürcistan'ın Moğollara yılda kırk bin hiperber altın haraç ödediğini yazmaktadır.⁵⁶

Çurmagon Noyan, 1241 yılında Diyâr-ı Bekir'i yağmaladıktan kısa süre sonra felç geçirmiştir. Çurmagon'un felç geçirmesiyle yerine Baycu Noyan atanmıştır. Çurmagon'un Şiramun ve Bora isimindeki oğullarıyla, Şiramun'dan olma torunu Abukian ve Baiğut Moğollar'a hizmet etmeyi sürdürmüşlerdir. Kaynaklar Çurmagon Noyan'ın Pora Noyan isminde bir oğlu ile Esukan isminde bir kızı olduğunu kaydeder.⁵⁷

1.1.3. Çurmagon Noyan'ın İran Valiliği

Moğollar'ın Gizli Tarihine göre Çurmagon Noyan, İran ve Azerbaycan'ı zapt ettikten sonra, buraların güzelliğini ve mallarının kalitesini duyan Ögedey Han verdiği buyrukta: “Çurmagon aynı yerde vali olarak kalsın ve bize her yıl sarı altın, altın işlemeli kumaşlar, diba, inciler, sedefler, atlar ve develer göndersin” demiştir.⁵⁸ Bunun üzerine Celâleddin Harzemşah'ın devletinin de ortadan kalkması ile İran ve Azerbaycan'da Moğol idaresi kurulmuş ve Çurmagon Noyan buraya vali olarak atanmıştır(1231). Moğol noyanı idare merkezi olarak Mugan'ı seçmiştir. Askerlerinin bir kısmını da Arrân'a yerleştirmiştir. Bu bölgeler bol otlaklı ve Moğol

⁵⁶ Ergin Ayan, Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2018) 13/2, s.189; Carpini, *a.g.e.*, s.74; Howorth, III, s.31.

⁵⁷ Hacı Ahmet Özdemir, *Moğollar'ın Anadolu'yu İstilasında Üç Dönem*, Konya 2011, s.61.

⁵⁸ *Gizli Tarih*, s.195.

askerlerinin kışı geçirmeleri için uygun yerlerdendi. Çurmagon bir taraftan vergi toplayıp bir kısmını Büyük Han'a gönderirken, diğer taraftan da çevre ülkelere akın hareketlerinde bulunmaya başlamıştır.⁵⁹

Ögedey Han, Çin seferinin ardından 1235 yılında büyük bir kurultay toplamıştır. Kurultay'da o zamana kadar ele geçirilen topraklar prens ve noyanlar arasında yeniden paylaştırılırken, Azerbaycan valisi Çurmagon'un mevkii değişmemiştir. Bunun yanında yeni kanun ve vergiler çıkarılmıştır. Moğollar'ın Çin'den Anadolu'ya kadar hâkim oldukları yerlerde uygulamak için çıkarılan yarıktaki şöyle denilmektedir: *“Babamız Cengiz Han'ın bin bir güçlkle kurduğu bu devleti sefalet içinde bırakamayız. Bu sebeple her yıl şölen giderleri için her sürüden bir koyun, ilaveten fakirlere dağıtılmak üzere her 100 koyunlu bir sürüden bir koyun kopçur olarak alınacak, yine 10 tagar buğdaydan biri devlete vergi olarak verilecektir. Posta teşkilatı yeniden düzenlenerek daha hızlı çalışması sağlanacak; askerin içki ve erzağı halktan gelişigüzel toplanmayacak, kanunlara uygun olarak yılın belli döneminde tahsil edilecektir. Bütün bunların uygulanabilmesi için her bölgeye askeri valinin yanına bir de mali idareci atanacak ve doğrudan Han'a bağlı olarak çalışacaktır”*.⁶⁰ Devletin gelirlerini artırmak için konan bu kanunlar Cengiz Han yasaları kadar önem kazanarak Moğol devletinin temelini oluşturmuş, daha sonra kurulan şube devletler bu kanunları ufak tefek değişikliklerle aynen uygulamışlardır. Bu yasanın bölgedeki uygulayıcısı İran valisi Çurmagon Noyan olmuştur. Çurmagon yeni yasayla birlikte seferlerine hızla devam etmiş, vergilerini arttırmıştır. İşgal ettiği bölgelerde hâkimiyetini güçlendirmek için görevliler atamıştır. Çurmagon'dan sonra İran'da ve İran'a yakın yerlerde Cin Timur, Nosal, Körgüz, Emir Argun gibi Moğol emîr ve şahneleri görev yapmıştır.⁶¹

⁵⁹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.532.

⁶⁰ *Gizli Tarih*, s.202; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.56.

⁶¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.57.

1.2. ELÇİGİDAY NOYAN DÖNEMİ

Çurmagon Noyan'dan sonra Kafkasya'ya zaman zaman yeni kuvvetler ve buna bağlı olarak yeni kumandanlar gelmiştir. Bu kişilerden biride Elçigiday Noyan'dır. Elçigiday Noyan, 649-650/1251-52 yıllarında İran'ın Moğol genel komutanı olarak görev yapmıştır. Cengiz Han'ın hâkimiyeti altında bir ordu komutanı olan Elçigiday, Herat'ın işgal edilmesinde görev almıştır. Cengiz Han; Herat halkının, Moğollar tarafından atanan valileri ayaklandırarak, öldürdüklerini duyduğunda, 618/Kasım-Aralık 1221'de Şevval ayında Elçigiday'ı bölge sakinlerini yok etmek için 80.000 kişiyle Herat'a göndermiştir. Moğollar bölgeye yaklaştığı zaman Herat halkı telaşlanmıştır. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri son nefeslerine kadar birlikte hareket etmeye karar vermiştir. Fakat bu kişiler arasında ayrılıklar yaşanmaya başlanmıştır. Bu ayrılık üzerine Elçigiday hücum ederek şehri zapt etmiştir (14 Haziran 1222)⁶². Yedi ay süren bir kuşatma sonrasında, Herat 619/Haziran-Temmuz 1222 tarihinde ele geçirilmiştir. Bölgede bulunan birçok insanın yaşına ve cinsiyetine bakılmaksızın sekiz gün boyunca katliam yapılmıştır. Moğollar, katliamın ardından şehri yakıp, yıkmışlar ve hayatı yaşanılmaz hale getirmişlerdir. Elçigiday'ın geri çekilmesinden sonra, 2.000 atlıdan oluşan birlik, kaçarak gizlenmiş olanları öldürmek için geri gönderilmiştir. Cengiz Han, kuzeydoğu İran ve Hint sınır bölgelerindeki dört oğlunun her biri adına bir kumandayı komuta etmek için bir general tayin ettiğinde, Elçigiday en büyükleri temsil etmek üzere atanmıştır⁶³.

Güyük Han hükümdar olduktan sonra, Karakorum'da yapılan kurultayda H.645/1247 yılında Elçigiday'ı; Rum (Anadolu), Musul, Şam ve Gürcü şehirlerinden sorumlu batıdaki naibi olarak atamıştır.⁶⁴ Elçigiday Noyan, bulunduğu bölgelerde Güyük Han'ı temsil etmektedir. Bu görevlendirme ile batıda Moğol hâkimiyetini tanımış; sultanlar, valiler ve emîrlar yaptıkları ve yapacakları işler

⁶²Abraham Constantin D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, (çev. Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul-2008, s.130.

⁶³Peter Jackson, "Eljigidei", *Encyclopaedia Iranica*, VIII, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/eljigidei>- (03 Ekim 2018).

⁶⁴Ebu'l Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s.22; Charles Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C.I, Ed. Kate Fleet, çev.: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.82.

hakkında Elçigiday Noyan'a hesap vermişlerdir. Güyük Han, Elçigiday'a özellikle Anadolu, Halep, Musul ve Diyarbekir üzerinde durması gerektiğini söylemiştir⁶⁵.

Güyük Han'ın ölümünden sonra yeni bir Han'ın seçilmesine kadar Töregene Hatun'un naipliği döneminde de Elçigiday Noyan önemli görevler üstlenmiştir. Güyük Han'ın ölümünden sonra Elçigiday Taraz'a gelince Emîr Argun, melikleri ve mahallî yöneticileri Kencek'de bırakarak bir miktar kişiyle Elçigiday'ı karşılamaya gitmiştir. Elçigiday, yanında bulunan büyük bir ordunun bazı ihtiyaçlarını karşılamak için Emîr Argun'a geri dönmesini söylemiştir. Emir Argun, Horasan'a geri dönünce Elçigiday'ın erzakı (tagar) ve şarabı ile meşgul olmuştur. O arada şehzadelerin her tarafa elçiler göndererek birkaç yıllık vergiyi (mâl) birden istemeleri, Elçigiday'ın ve diğer Moğolların bitmez tükenmez istekleri halkı ve yöneticileri güç durumda bırakmıştır.⁶⁶

Moğollarda 649/1251 yılında yapılan seçimler neticesinde Mengü, Moğollar'ın yeni hükümdarı olmuştur. Elçigiday'a muhalif olan ordu komutanları, Batu'ya onun Mengü Han'ı tanımak istemeyen ümerâ arasında olduğunu söylemişler ve Han nezdinde itibarını kaybetmesini sağlamışlardır. Bu söylentiler sonucunda Elçigiday kaçmıştır. Ancak Batu ajanları tarafından tutuklanmış ve idam emrini veren efendilerine gönderilmiştir⁶⁷. Elçigiday⁶⁸ zincire bağlı olarak Batu'nun huzuruna getirilmiş ve işkence edilerek öldürülmüştür⁶⁹.

1.3. BAYCU NOYAN DÖNEMİ

1.3.1. Baycu Noyan'ın Kişiliği ve Faaliyetleri

Baycu Noyan, Kuzeypatı İnan'da Moğol genel ve askeri valisidir. Moğolların Anadolu istilasını yürüten Batı Moğol orduları komutanıdır. 1228-1259 yılları

⁶⁵ Cüveynî, *a.g.e.*, s.239; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.341; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.546-547.

⁶⁶ Cüveynî, *a.g.e.*, s.422.

⁶⁷ Peter Jackson, "Eljigidei", *Encyclopaedia Iranica*, VIII, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/eljigidei>- (03 Ekim 2018)

⁶⁸ Elçigiday Noyan başta olmak üzere darbeye katılımı nedeniyle vezir Çinkay, Kadak Noyan 77 Moğol noyanı ve yüksek düzey devlet memurları idam edilmiştir.(Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.835-837.)

⁶⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s.483; Gürsoy Solmaz, "Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.14, Erzurum 2000, s.255.

arasında komutanlık yapan Baycu Noyan Bisi'ut (Besüt) boyundandır⁷⁰. “Noyan” unvanı hakkında ihtilaflar vardır. Baycu, ünlü Moğol komutanı Cebe Noyan'ın akrabalarından olup, Ögedey Han döneminde önce Emîr-i Hezâre⁷¹ olarak, sonra da tümen komutanı olarak görev yapmıştır.⁷² Baycu, büyük Moğol Hanı'nın özel muhafız kıtasında görevli üst düzey koruma subaylarındandır. Adı ilk kez 1228 yılında düzenlenen İsfehan Seferinde geçmektedir. Bazı kaynaklara göre Kafkas Harekâtı'nda (1229), Çurmagon'dan sonra ikinci komutan olarak görev almıştır. Baycu, Ögedey Han (1229-1241) veya saltanat naibesi eşi Töregene (1241-1246) tarafından, felç geçiren Çurmagon Noyan'ın yerine atanmış (1241-1242), Kuzeybatı İran, Irak ve Anadolu, Baycu'nun sorumluluğuna verilmiştir.⁷³

Baycu Noyan'ın Moğolların Bağdat ve Halep saldırılarına katıldıktan sonraki hayatı çok iyi bilinmemekle birlikte Hülâgû tarafından öldürüldüğü, malının yarısına el konulduğu, askerlerinin yarısının Curmagun'un oğlu Şiramun'a verdiği belirtilmektedir.⁷⁴ Baycu Noyan'ın Üvek (Adak?) ve Söktay adlı iki oğlu vardır. Bazı kaynaklarda Bisubay adlı oğlunun da olduğu ve onun yapılan seferlerde Baycu ile birlikte yer aldığı geçmektedir⁷⁵. Üvek'in de Sülemiş ve Kutaktu adında iki oğlu olduğu kaynaklarda geçmektedir⁷⁶. Baycu'nun torunu Sülemiş, Moğollar adına Anadolu'da faaliyette bulunmuş ve kardeşi Kutuku (Kutaktu?) ile birlikte Gâzân Han zamanında Memlûklere sığınmıştır. Baycu'nun İkbâl (veya Akbal) adındaki oğlu 1271 yılında Suriye seferinde görev almıştır.⁷⁷

⁷⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, s. 12.

⁷¹ Emîr-i Hezâre: İlhanlı ordusunda bin kişilik kuvvete komuta eden kişiye denir. Günümüzde bu ifade binbaşı olarak geçer. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s.61.

⁷² Cüveynî, *a.g.e.*, s.597.

⁷³ H. Ahmet Özdemir, “Baycu Noyan”, *Konya Ansiklopedisi*, II, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2011, s. 55.

⁷⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s.597.

⁷⁵ Yazıcızâde Ali, “*Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*”, Haz.: Abdullah Bakır, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.644-645; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.501; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C.8, İstanbul 1988, s.318.

⁷⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.236; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.33.

⁷⁷ Özdemir, Baycu, s.55-56.

1.3.2. Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri

1.3.2.1. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya İlk Girişi ve Köseadağ Savaşı

13. yüzyılda bütün devletlere korku salan Moğollar, doğuda ve batıda birçok bölgeyi işgal etmiş, hâkim oldukları topraklarda kendilerine bağlı yeni oluşumlar meydana getirmişlerdir. Ön Asya'da Moğollar'ın ezici bir üstünlükle çevresindeki devletlere ve topluluklara hâkim olduğu bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubat bulunmaktadır. Selçuklu devletinin muteber sultanlarından biri olan Alâeddin Keykubat, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı bazı önlemler alarak devleti korumaya çalışmıştır. Alâeddin Keykubat döneminde Selçuklular, Ortadoğu'nun en kuvvetli ve en büyük devletlerinden biriydi. Çukurova'daki Ermeni kralı, Trabzon Rum İmparatoru, Halep Eyyübî Meliki ve Mardin Artuklu Meliki Keykubat'ı metbû tanıyordu.⁷⁸ Bu nedenle Selçuklular'ın gücünden çekinen Moğollar, Selçuklular'a tam olarak saldırı girişiminde bulunmaya cesaret edememişler, Selçuklu topraklarının sınır bölgelerine akınlar düzenlemekle yetinmişlerdir.(1231-1232) Ancak Alâeddin Keykubat'ın ölümü ile birlikte Selçuklu devletinde kırılmalar meydana gelmiş, ülke günden güne güç kaybetmeye başlamıştır. Alâeddin Keykubat'un ölümü sonrası ülkenin başına geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev, ülke yönetiminde pasif kalmış, sosyal, siyasi ve ekonomik alanda gerilemeler meydana gelmiştir. 1240 yılında ortaya çıkan Babaîler İsyanının bastırılmaması Selçuklular'ın bölgede itibarını kaybetmesine sebep olmuştur.

Babaîler karşısında Selçuklu ordusunun durumunu gören Moğollar, devletin dışarıdan görüldüğü gibi güçlü olmadığını anlamışlar ve bunu iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Nitekim Çurmagon Noyan'ın sakatlanmasından sonra⁷⁹ yerine tayin edilen Baycu Noyan otuz bin kişilik bir ordu ile 640/1242⁸⁰ yılında Selçuklu topraklarına girerek Erzurum'u kuşatmıştır.⁸¹ Erzurum'daki Selçuklu komutanı Sinaneddin Yakut'un emri altındaki Selçuklu kuvvetleri, Moğol saldırısına karşı şehri çok iyi savunmuşlardır. Ancak şehrin Ermeni asıllı şihnesinin ihaneti

⁷⁸ Faruk Sümer, "Keykubat I", *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s.359.

⁷⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.46.

⁸⁰ Aknerli Grigor söz konusu olayın Ermeni takviminin 688. yılında (1239) gerçekleştiğini kabul etmektedir. Bkz.Aknerli Grigor, *Okçu Milletlerin Tarihi*, çev.:Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.33.

⁸¹ İbn Bibi, II, s.62-63; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9.

sonucunda Erzurum Moğolların eline geçmiştir (1242). Moğollar şehri tahrip ederek ve yağmalayarak birçok insanı öldürmüşlerdir. Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev ileri gelen devlet adamlarını toplayarak, Moğollara karşı tedbirler almaya başlamıştır⁸². Bu amaçla Suriye'nin önemli bir kısmına hâkim olan Eyyûbîler ve Çukurova Ermenilerine vaatlerde bulunarak onları kendi yanına çekmiştir. Ardından II. Gıyâseddin Keyhüsrev⁸³ yetmiş bin kişilik bir ordu⁸⁴ ile Sivas'a doğru harekete geçmiştir.

Diğer yandan Baycu Noyan, II. Gıyâseddin Keyhüsrev gibi 1242-1243 yılının kış aylarını yeni bir sefer hazırlıkları için Mugan da geçirmiştir. Ardından Baycu Noyan komutasındaki 40.000 kişilik Moğol ordusu, 1243 yılında Anadolu'ya girmiş ve Orta Anadolu istikametinde ilerlemeye başlamıştır. Bu sırada bütün hazırlıklarını tamamlayan Selçuklu ordusu emîrlerinden bir kısmının itirazlara rağmen, Moğol birliklerine saldırmışlardır. İlk anda Moğollar'ı yenen Selçuklu ordusu, sahte ricat uygulayan Moğollar karşısında Köseadağ da mağlup olmuştur. (12 Muharrem 641/26 Haziran 1243).⁸⁵ Köseadağ savaşından sonra Baycu'nun Anadolu'dan isteklerinin ardı arkası kesilmemiştir. Bu isteklerin karşılanması için Selçuklu idarecileri çok fazla zorlanmış ve halktan alınan vergilerin miktarını arttırmışlardır⁸⁶.

Selçuklu ordusunun savaşta yenildiği haberini alan II. Gıyâseddin Keyhüsrev geri çekilerek Tokat yolundan Konya'ya gitmiştir. Moğollar, Selçuklu ordugâhının bulunduğu yere geldiklerinde karargâhın boşaltıldığını görünce, bunun bir pusu olabileceği ihtimaline karşılık önce temkinli davranmışlardır. Ancak daha sonra Selçuklu birliklerinin geri çekildiklerini öğrenince, ordugâha girerek ordunun geride bıraktığı malları ele geçirmişlerdir. Köseadağ savaşının ardından işgallere devam eden Moğol kuvvetleri, Sivas'a saldırı düzenlemiştir. Sivas şehrinin yöneticileri ve

⁸² İbn Bibi, II, s 64.

⁸³ İbn Bibi, II, s.65-66.

⁸⁴ Anonim Selçuknâme Selçuklu ordusunun sayısını yüz bin olarak vermektedir. Bkz. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, trc.: Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 43.

⁸⁵ İbn Bibi, II, s.70; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9-10; Erdem, *a.g.t.*, s. 87-91; Köseadağ Savaşı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37 (2015), s. 35-84.

⁸⁶ Yuvalı, *a.g.e.*, 2017, s.338.

ileri gelenleri, aralarında yapmış oldukları görüşmelerin ardından, beldenin Moğollar'a karşı savunmanın ve korumanın imkânsız olduğunu anlamışlardır. Sivas şehrinin kadısı Necmeddin Kırşehirî topladığı hediyeler ve Cengiz Han tarafından verilen yarlık ve payzaları⁸⁷ da alarak Sivas'ın ileri gelenleri ile birlikte Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmış, Moğollar'a karşı bağlılığını bildirmiştir. Moğollar üç gün boyunca şehri yağmalandıktan sonra Kayseri üzerine yürümüştür⁸⁸.

Moğolların Kayseri'ye doğru geldiğini haber alan sultanın adamları ve ahiler burçları ve surları kuvvetlendirerek şehirde savunma tedbirleri almışlardır. Bütün bu hazırlıklara rağmen, Moğollar, Kayseri'ye gelerek şehri muhasara altına almışlardır. Bu sırada Baycu Noyan ile irtibata geçen Haçukoğlu Hüsam adında birinin ihaneti sonucunda Kayseri şehri Moğollar'ın eline geçmiştir. Ardından diğer şehirlerde yapılan katliam ve yağma faaliyetleri burada da uygulanmış, birçok insan kılıçtan geçirilmiştir. Kayseri'nin düşmesinden sonra Moğollar, Azerbaycan'daki (Mugan) karargâhlarına geri dönmüşlerdir⁸⁹. Moğollar dönüş yolunda Erzincan'a da saldırmışlar, bölge de yağma ve talan faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Moğollar Köseadağ savaşından sonra 1244 yılında Yasavur Noyan liderliğinde ikinci kez Anadolu'ya gelmişlerdir. 1244 yılında Halep'e saldırıda bulunan Moğol ordusu dönerken Malatya da ordugâhını kurmuş, bölgede büyük katliamlar yapmıştır⁹⁰. Moğolların Mugan'a gitmesinin ardından, Sahib Mühezzebüddin ile Kadı Fahreddin Erzurum taraflarına giderek, Baycu Noyan ile görüşmede bulunmuşlar, daha sonra Baycu ile birlikte Çurmagon Noyan'ın yanına gitmişlerdir. Burada yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında üç yüz altmış bin gümüş dirhem, on bin koyun, bin sığır ve deve verilmesi şartları ile anlaşma yapılmıştır⁹¹. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti Moğollara tabi bir konuma

⁸⁷ Payza: Üzerinde Tanrının adı, padişahın adı ve nişanı kazanmış, verilen şahısların rütbelerine göre değişen, bir el ayası genişliğinde ve bir parmak uzunluğunda altından, gümüşten veya tahtadan yapılmış madalyadır. Cüveyni, *a.g.e.*, s.13

⁸⁸ İbn Bibi, II, s.72-73; Koca, *a.g.m.*, s.74; Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.994; Solmaz, *a.g.m.*, s.242-243.

⁸⁹ İbn Bibi, II, s. 73-75.

⁹⁰ Ebu'l Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s.21.

⁹¹ İbn Bibi, II, s.76-78; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.10; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev.:Yıldız Moran), E Yay., İstanbul 1979, s.225-226; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2004, s.463-466; Anonim *Selçukname*, s.32; Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, C.26, İstanbul 2002, s.273.

düşerken Erzincan, Kayseri, Sivas, Malatya, Divriği ve ardından da 643/1245 yılında Ahlat, Amid (Diyarbakır), Edessa (Urfa) ve Nusaybin gibi şehirler Moğol komutanı Baycu Noyan tarafından ele geçirilmiştir. Küçük Ermenistan Kralı I. Hetum (1226–1269) Köseadağ savaşından sonra Selçuklular'ın tabiiyetini tanımayarak, Moğollara tabi olup vergi ödemeyi kabul etmiş ve 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle birlikte Güyük Han'a göndermiştir.⁹² Bu sırada Musul Atabek'i Bedreddin Lülü kendiliğinden Moğol hâkimiyetini tanımıştır⁹³.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollarla yapmış oldukları antlaşma bir Moğol kumandanı ile yapıldığı için bu durum Selçuklular'ı rahatsız etmiştir. Selçuklu devlet adamları antlaşmayı Moğol Hanı'na onaylatmak ve güvence altına almak için, o dönemde Moğollar'ın Büyük Han'ı ve Batı Moğolları'nın lideri durumundaki Batu Han'a bir elçilik heyeti gönderilmesine karar vermişlerdir.⁹⁴ Selçuklu devleti, Batu Han ve Baycu Noyan yanlıları olarak ikiye ayrılmış, Vezir Mühezzebüddin Ali, Baycu ile anlaşmasına rağmen, naib Şemseddin İsfahanî Batu Han'ın himayesini isteyen grubun tarafında yer almıştır. Sahib Şemseddin başkanlığındaki heyet, değerli hediyelerle birlikte Batu Han'ın huzuruna gitmiştir. Selçuklu elçileri Batu Han'ın huzurunda, Sultan Gıyâseddin'in ona olan dostluğunu ve tabi olmak isteğini bildirmişlerdir. Batu Han, bu isteği büyük bir memnuniyetle kabul etmiş, Selçuklular'la Moğollar arasındaki mevcut barış antlaşması yeniden imzalanmıştır. Batu Han, Gıyâseddin'e ok, yay, kılıç, külah gibi hâkimiyet alametleri ve onu metbusu olarak tanıdığına dair bir yarlık göndermiştir. Sahib Şemseddin'e de "Nizamü'l-Mülk" ünvanı vererek onu kendisinin "Anadolu'daki Hâkimi" olarak tayin etmiştir.⁹⁵

Anadolu'nun zaptından sonra Baycu gururlanmaya başlamış ve hareketlerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak Moğol Hanı Güyük (1246-1248), Abbasi topraklarının ele geçirilmeyişinden onu sorumlu tutmuştur. Bu nedenle onun yerine Elçigiday'ı getirmiş veya rütbesini indirerek yeni komutanın

⁹² Grigor, *a.g.e.*, s.37-38.

⁹³ Grousset, *a.g.e.*, s.257; Özmenli, *a.g.m.*, s.94

⁹⁴ İbn Bibi, II, s. 82-83; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.263; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.469.

⁹⁵ İbn Bibi, II, s.83-85; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.469-470; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.10; Erdem, *a.g.t.*, s. 98-99.

emrine vermiştir(1247). Güyük, 1248 yılının nisan ayında ölmüş, yerine Mengü Han (1251-1259) tahta çıkmıştır. Elçigiday'ın, Mengü Han'ın seçilmesine karşı çıkan söylentiler üzerine, Batu'nun emirleri ile tutuklanmış ve idam edilmiştir⁹⁶. Bunun üzerine Mengü Han, Baycu'ya Anadolu içlerine yürümesini emretmiştir. (1252-1253)

1.3.2.2. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya İkinci Kez Girmesi

Mengü Han kardeşi, Hülâgû'yü Ceyhun nehrinden başlayarak İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar olan ülkelerin ilhanı olarak görevlendirmiş, akabinde yeni seferler yapmak üzere Hülâgû'yü batıya göndermiştir⁹⁷. Batu Han'ın 1255 yılındaki ölümüyle Horosan'a gelen Hülâgû, Mугan'da bulunan Baycu Noyan'a haber göndererek hemen orayı terk ederek Anadolu'ya gitmesini emretmiştir. Hülâgû, batı seferi esnasında Mугan'ı kendisine kışlak edinince Mугan'da bulunan Baycu açıkta kalmıştır. Baycu beraberindeki kişiler ile birlikte yeni yaylak ve kışlak aramak üzere Anadolu tarafına yönelince Selçuklular endişelenerek asker toplamaya başlamıştır.⁹⁸

Bir süre sonra Baycu'nun çok sayıda asker, kadın ve çocuklarla birlikte Anadolu'ya girdiği ve öncü birliklerin Erzincan'a geldiği haberi duyulmuştur. Baycu, önce Erzurum'a, daha sonra da Aksaray'a gitmiş, geçtiği bölgelerde yağma faaliyetlerinde bulunmuştur. Baycu, Selçuklular'a bir elçi göndererek kendisi ve askerleri için kışlık bir yer istemiştir⁹⁹. Baycu'nun Anadolu'ya girdiğini duyan Selçuklu ordusu, hemen Konya'ya dönmüştür. II. İzzeddin Keykâvus da Konya'ya gelerek, devlet adamlarını toplayıp bir görüşme yapmıştır. Yapılan toplantının sonucunda Pervâne Nizameddin Hurşid'i, Baycu'nun niyetini öğrenmek amacıyla onun yanına gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁶Peter Jackson, "Bâyçü", *Encyclopaedia Iranica*, IV/I, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayju-baiju-or-baicu-mongol-general-and-military-governor-in-northwestern-iran-fl> (03 Ekim 2018).

⁹⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, C.XVIII, İstanbul 1998, s.473.

⁹⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.562; *Muhtasari'd-Düvel*, s.27; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.269; Erdem, *a.g.t.*, s.121-122; Solmaz, *a.g.m.*, s.160.

⁹⁹ Muammer Gül, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010, s.108; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK. Yay., Ankara 1958, s.66.

¹⁰⁰ İbn Bibi, II, s.144-145.

Baycu'nun yanından dönen Nizameddin Hurşid, onun savaşmak için gelmediğini, Selçuklular'dan yaylak ve kışlak verilmesini istediğini söylemiştir. Ayrıca Sultanı, Baycu'ya yaylak ve kışlak vermesi konusunda ikna etmiştir. Bir süre sonra Nizameddin, yanına yardımcı olarak Melikü'l-Hüccâb Mübarizeddin Süleyman'ı da alarak birçok hediye ile ikinci kez Baycu'nun yanına gitmiştir¹⁰¹. Bir yandan Baycu ile ılımlı bir şekilde anlaşmalar yapılırken, diğer taraftan da savaş hazırlıklarına başlanmıştır.

1.3.2.2.1. Sultan Hanı Savaşı (1256)

Moğollar'a karşı savaş hazırlıklarına başlayan II. İzzeddin Keykâvus, askeri alanda yeni düzenlemeler yapmıştır. Buna göre ordunun başına vezir İzzeddin'in yerine Beylerbeyi Melikü'l-Ümera Şemseddin Yavtaş ile Emîr-i Âhur Fahreddin Arslan Doğmuş'u getirmiştir. II. İzzeddin Keykâvus, Selçuklu ordusunu bu iki kişinin komutasında yola çıkarırken kendisi de birkaç yakını ile Konya'da kalmıştır. Sultanın yanında kalan kişiler, ordunun başında bulunan emîrleri kötüleyici mektuplar yazarak, Sultanı yanlış yönlendirmişlerdir. Sultan, bu mektuplara inanarak emîrlere karşı düşmanlık beslemeye başlamış ve savaştan dönünce onları cezalandıracağını söylemiştir. Bu durumu öğrenen emîrlere savaşta orduyu gerektiği gibi iyi yönetememişlerdir.¹⁰²

Yapılan bütün itiraz ve tavsiyelere rağmen Selçuklu ordusu sefer kararını harekete geçirmiş, vezir İzzeddin, Beglerbegi Yav-taş ve Arslan-dogmuş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri Konya'dan Aksaray'a gitmiştir. İlk başta öncü kuvvet olarak Hülâgû tarafından¹⁰³ Anadolu'ya gönderilen Hoca Noyan, Anadolu'daki bütün Türkmen askerlerini imha etmiştir¹⁰⁴. Baycu'nun da Aksaray'a gelmesiyle iki ordu Aksaray yakınlarındaki Sultan Alâeddin Kervansarayı önünde karşılaşmıştır¹⁰⁵. İki ordu ertesi gün 14 Ekim 1256/23 Ramazan 654 tarihinde Sultan

¹⁰¹ İbn Bibi, II, s.145.

¹⁰² İbn Bibi, II, s.146.

¹⁰³ Zeki Velidi; bu noyanın Güyük Han tarafından gönderildiğini söyler. (Bkz. Togan, *a.g.e.*, s.235.)

¹⁰⁴ Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, s.498.

¹⁰⁵ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.66-67. Osman Turan'ın eserindeki mektupta iki ordu henüz karşılaşmadan geceleyin Moğollara baskın yapıp atlarının çalındığı ve bu sebeple savaşın başladığı kaydedilmiştir. Bkz. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.67.

Hanı civarında savaşa başlamıştır. Fakat çok kalabalık ve güçlü Moğol askerleri karşısında Selçuklu ordusu fazla dayanamamış ve yapılan savaşta büyük bir hezimete uğramışlardır¹⁰⁶. Savaşta başta vezir olmak üzere birçok kişi öldürülmüştür. Bunu haber alan Sultan II. İzzeddin Keykâvus saraydaki kadınlarını, Hristiyan dayılarını ve altınlarını alarak, Antalya ve oradan da Alaiye'ye kaçmıştır. Burada yokluk ve sefalet içinde bir süre kalmıştır. Rivayet edildiğine göre II. İzzeddin Keykâvus bulunduğu yerde bir delik görmüş, burada değerli eşyaların olacağını, evladının dar gününde harcaması için dedesinin koymuş olacağını düşünmüştür. Bunun üzerine o bölgenin kazılmasını emretmiştir. Duvarı kazdıklarında, orada bir odacık ve içinde para ile eşya bulunan, I. Alâeddin Keykubad'ın mührüyle mühürlenmiş sandıklar bulmuşlardır. II. İzzeddin bu paralar ile ihtiyacını gidermiş ve dedesine dua etmiştir¹⁰⁷.

Baycu Noyan; oğlu Bisubay'ı, bin atıyla Sultan II. İzzeddin'i getirmek için Antalya'ya göndermiştir. Fakat Sultan'ı orada bulamamışlar ve Lâdik'e yönelmişlerdir. Lâdik'te (Denizli) Sultan ile karşılaşan Bisubay, Ona, “babasının onu, ülkesini ve tahtını yine kendisine vermek için çağırdığını, şefkat ve merhamet bakımından babası yerinde olduğunu söylediğini” bildirmiştir. Sultan II. İzzeddin Keykâvus önce bu daveti kabul ettiğini ve geleceğini bildirmiştir. Bisubay Sultanın sözüne iltimas ederek ona inanmıştır. Ancak Sultan; daha sonra elçiyi aldatıp onu kendisinden uzaklaştırarak; ailesini, çocuklarını ve mallarını yanına alarak, Bizans hükümdarına kaçmıştır. Bisubay, Sultanın bu durumunu öğrenince büyük bir üzüntü ve pişmanlık duymuştur. Bu haberi alan Baycu ise Bisubay'a şiddetle kızmış ve eziyet etmiştir¹⁰⁸.

Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un Konya'dan kaçmasıyla birlikte, Konya'daki hükümet ve asker etkinliğini kaybetmiştir. İl-Almış oğlu Nizameddin Ali adlı saray kâhyası, (Üstad'üd-dar) duruma el koymuş, şehirde ne kadar ayak takımı ve

¹⁰⁶ Osman Turan, “Keykavus II”. *İ.A.*, Meb, C.6, İstanbul 1977, s.643.

¹⁰⁷ Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz.:Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s.87; Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, s.501.

¹⁰⁸ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, 2016, s.88-89; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s.644-645; Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, s.501; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları*, C.8, İstanbul 1988, s.318.

bozguncu kavgası varsa hepsini yatıştırmıştır. Ardından Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve Noyanlara hediye hazırlamak için halkı toplamıştır. Cuma günü minbere çıkarak halkın canını kurtarmak için malını feda etmesi gerektiği önerisinde ve telkininde bulunmuştur. Topladığı dört katır yük altın ile şehri, Moğollar’dan satın alıp yıkılmaktan ve halkını kıtalden kurtarmıştır.¹⁰⁹

Baybars’a göre Moğollar, Halka-be-gûş (Küveli) Kapısı’nın önüne yerleşmişlerdir. Baycu’nun çadırı da orada bulunmaktadır. Cuma günü hatip kendisine ve karısına ait kıymetli eşyayı alarak camiye gitmiş; mimbere çıkmış ve halkı heyecana getiren ve fedakârlığa dâvet eden şu hitabda bulunmuştur: “*Ey Müslüman cemaat! Bu düşmanın felaketine uğradık; malınızı harcayarak bununla canınızı, aile ve çocuklarınızı satın alınız*” demiştir. Bunun üzerine halk tavsiyeye uyarak hatibe mallarını ve değerli eşyalarını teslim etmişlerdir. Hatip ordugâha vardığında Moğol komutanı yoktur, bu yüzden götördükleri eşyaları Baycu’nun eşine teslim etmiştir. Bu sırada Hatun ile Hatip arasında etkili bir konuşma geçmiş, sonrasında Baycu’nun eşi Müslüman olmuştur. Akabinde ise hatun kocasından şehri “baba” edindiği hatibe bağışlamasını isteyince, Baycu bunu bazı şartlar ileri sürerek kabul etmiştir¹¹⁰.

Eflâki’ye göre şehrin kurtuluşu şeyhlerin kerametine bağlıdır. Kuşatma sırasında Mevlâna, Halka-be-gûş kapısından çıkıp Konya Meydanı arkasında bir tepede kuşluk namazı kılıyordu. Baycu’nun çadırı tepenin aşağısında yer alıyordu. Bu sırada Baycu’nun askerleri yüzü örtülü ve duman renkli sarıklı “gizemli” şahsı oklamak istemişler, fakat yaylarını görememişlerdir. Atlara binip üzerine atılmışlar, atlar da yerlerinde durarak bir adım bile atmamışlardır. Bunun üzerine askerler yaşanan hadiseyi komutanlarına haber vermişlerdir. Baycu bu olaydan sonra kendisi de ok ve yay isteyerek Mevlana’nın bulunduğu tarafa bir ok atmıştır. Ok üç defa da geri dönerek askerin ortasına düşmüştür. Daha sonra ata binmiş ve ileri sürmüştür. Lakin atın da hiç ilerlemediğini görmüş, kin ve gazap içinde attan inip yürümüştür. Moğol komutanı bu olaylar üzerine, bu adamdan sakınmak gerektiğini söylemiştir. Baycu, askerlerine savaşmayı ve Konya’ya karşı herhangi bir harekette bulunmayı

¹⁰⁹ *Anonim Selçukname*, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III, Trk. Trc. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952, s.53-54.

¹¹⁰ Özdemir, Baycu, s.56; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.68-70.

da yasaklamıştır. Bu sırada şehir halkı düşmanı savuşturmak için aralarında mal toplamış ve Moğollara vermişlerdir. Baycu yemini sebebiyle dış surların bir kısmının yıkılmasını istemiştir. Mevlâna bu olay üzerine Konya'ya "Evliya Şehri" unvanını vermiş ve kentin kıyamete kadar Moğol ve düşman tecavüzünden korunmuş olduğunu belirtmiştir¹¹¹.

Baycu Noyan Anadolu'da tam bir hâkimiyet kurmak istiyordu. Bu amaçla kardeşler arasındaki mücadelelerde Moğollara karşı teslimiyet göstermeyen (Moğolları istemeyen) II. İzzeddin Keykâvus'a karşı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı destekliyor ve onun Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışıyordu. Baycu Noyan, Maraş ve Malatya bölgelerinde çıkan Ağaçeri Türkmenlerinin isyanı (1256) devlet gücüyle bastırılmayınca, Türkmenler üzerine gitmiş, ele geçirdiği Malatya'yı IV. Rükneddin'in askerlerine teslim etmiştir¹¹².

1.3.3. Baycu Noyan'ın Diğer Faaliyetleri

Mengü Han, Moğol Han'ı olduğu dönemde doğuda da batıda da sınırları genişletebilmek için kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü, Batıya İslam dünyası üzerine göndermiştir. 1252 yılında yapılan kurultay ile Hülâgû'ye İsmaililer'in ortadan kaldırılması, Abbâsî halifeliğinin itaatinin sağlanması ile Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmesi görevi verilmiştir. Bu amaçla Hülâgû'nün, Ketboğa yönetimindeki öncü birlikleri 24 Ağustos 1252'de, kendisi ise 24 Nisan 1253'te savaş harekâtlarına başlamıştır.¹¹³ Bu sırada Baycu Noyan'ın idaresindeki Moğol kuvvetleri ile Keşmir sınırında bulunan Sali Noyan da Hülâgû'nün emrine verilmiştir.¹¹⁴ Hülâgû 1253 yılı başında kendi ordugâhına gelmiş ve daha sonra hanımları Dokuz Hatun, Olcay Hatun ve oğulları Abaka ve Yeşmut ile birlikte 1253 Ekim'inde batıya doğru harekete geçmiştir¹¹⁵.

Moğol öncü birlikleri ise Ceyhun'u geçtikten sonra İsmailî kalelerinin merkezi olarak bilinen Kuhistan bölgesine girerek İsmaililer'in en önemli ve sağlam

¹¹¹ Eflâkî, I, s.283-284.

¹¹² Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s. 564.

¹¹³ Yuvalı, "Hülâgû", s.473; Hacı Ahmet Özdemir, "Moğol İstilâsıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Ki'ye Göre Hülâgû'nün Batı Seferi", *Marife*, S. 1, 2005, s.99-100; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s. 556.

¹¹⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 489; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.556; Spuler, *a.g.e.*, s.60

¹¹⁵ Laura Venegoni, "The Political Background of The Mongolian Conquest and Hülâgû's West Conquest", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2007, s. 30.

kalelerinden biri olan Girdkûh kalesini kuşatmışlardır. Uzun bir mücadelenin ardından kale, Moğollar'a teslim olmuştur. Bu sırada İsmailîler'in reisi Alâeddin, oğlu Rükneddin'in düzenlediği bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bölgede Moğol öncü birliklerinin kuşatmaları devam ederken Hülâgû'nun kumandasındaki asıl Moğol kuvvetleri de Ceyhun'u geçmişler ve öncü birliklerin gerisinde kalmış olan kalelerden bazılarını kuşatma ile bazılarını da tehdit yolu ile ele geçirmişlerdir. Kısa bir süre sonra Moğol kuvvetleri İsmailîler'in merkezi ve en güçlü kalesi olan Alamut'u kuşatmıştır. İsmailîlerin ortadan kaldırılmasından sonra sıra Abbâsî devletine gelmiştir¹¹⁶.

Hülâgû, İsmailî kalelerini ele geçirip Rükneddin Hürşah'ı Mengü Han'a gönderdikten sonra Hemedan'a gelmiştir(1257). 1257 yılının Mart ayında Kazvin'den Hemedan civarına gelen Hülâgû, İran topraklarını ele geçiremeyen Baycu Noyan'ı suçlamış ve ona neden bu bölgeleri alamadığını sormuştur.¹¹⁷ Daha sonra Hemedan'da halifeye elçi aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Rivayete göre Hülâgû Alamut Kalesi'ne saldırmadan önce 653'te (1255) Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billah'tan bu harekât için asker göndermesini istemiş; ancak halife, bunun Bağdat'ın savunmasını zayıflatmak amacına yönelik bir taktik olduğunu düşünerek elçiye olumlu cevap vermemiştir. Alamut'un zaptından sonra Hülâgû halifeye ikinci bir mektup daha gönderip şehrin surlarını yıkmasını, hendekleri doldurmasını ve idareyi oğluna bırakıp bizzat huzuruna gelmesini istemiştir. Halifenin bu teklifi de reddetmesi üzerine Hülâgû üçüncü bir mektupla Tanrı'nın dünyayı idare etme görevini Cengiz Han'a ve onun soyuna tevdi ettiğini bildirerek halifeyi şiddetle azarlamıştır. Her iki taraf arasında geçen yazışmaların ardından Halife, Moğollar konusunda ne yapılacağını görüşmek için emîrleri toplamıştır. Toplantıda Vezir İbnü'l-Alkamî ağır hediyeler göndererek Moğol Hanı'yla barış yapılmasını savunurken, ordu komutanı Süleyman Yıvai ile Devaddar-ı Küçek bu fikre karşı çıkmışlardır. Sonuçta Moğollar ile savaş yapılmasına karar verilmiş ve

¹¹⁶ Cüveynî, *a.g.e.*, s.513-522; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.560-562; Hacı Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İstanbul 2005, s. 237-246; Spuler, *a.g.e.*, s. 60-61 Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s. 990; Venegoni, *a.g.m.*, s.32-33 ; Boyle, *a.g.m.*, s.341-345.

¹¹⁷ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s. 993 vd.; Venegoni, *a.g.m.*, s.34.

hazırlıklar başlamıştır. Hülâgû Rebiülevvel 655'te (27 Mart 1257) Hemedan'dan Bağdat'a hareket etmiş ve büyük bir ordusuyla şehri kuşatmıştır.¹¹⁸

Baycu Noyan Hülâgû'nun emri üzerine Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin başında Irak'a hareket etmiştir. Şehrin kuşatılmasında ordunun sağ kolunu oluşturan Baycu'nun emrindeki askerler onun komutasında yezek¹¹⁹ olarak görevlendirilmiştir. Şehzâde Balagay, Teküdar, Kuli, Buka-Timur ve Suncak Noyan öncü birliklerin başındaki diğer kumandanları arasında yer almaktadır. Sol kolda Koke İlkey Noyan ve Ketboğa Noyan bulunmaktadır. Ordunun merkez kolu ise Hülâgû'nun kumandasında yer almıştır¹²⁰.

Hülâgû, Hemedan yakınlarındaki karargâhından harekete geçerek Kirmanşah üzerine yürümüş, (1257-Ekim) burayı ele geçirerek yağma ve katliamda bulunmuştur. Hülâgû, öncü birliklerin kumandanları ile görüşükten sonra onlara Dicle'yi geçerek Bağdat'ın batı tarafında karargâh kurmalarını emretmiştir. Hulvan'a varınca halifeye yeni bir elçi göndererek, teslim olma kararında ise yanına gelmesini, yoksa vezir İbnü'l-Alkamî, Devaddar-ı Küçek ya da Süleymanşah'ı derhal kendisine göndermesini istemiştir. Moğol ordusunun sol kanadını kumanda eden Ketboğa Noyan, Luristan'ın büyük kısmını ele geçirdikten sonra Bağdat'a yönelmiştir. Ordunun sağ kanadını meydana getiren Baycu Noyan da Dicle'yi geçerek karargâhını kurmuştur. Böylece Moğol kuvvetleri Bağdat'ın etrafını kuşatmaya başlamıştır. Bunu haber alan Devaddar-ı Küçek şehirden çıkarak Anber yakınlarında Suncak Noyanla karşılaşmış ve onu yenilgiye uğratmıştır. Daha sonra Devaddar, Baycu'yu takip etmeye başlamıştır. Ancak halifenin yanında yer alan kişiler, Moğollar'a durumu haber vermişlerdir. Bunun üzerine Baycu takip edildiğini

¹¹⁸ Yuvalı, Hülâgû, s.473-474; Erdem, *a.g.t.*, s.159.

¹¹⁹ Yezek: İlhanlı ordusunda, öncü birliğine ya da keşif birliğine verilen addır. Ancak İlhanlı ordusunda, öncü birlik anlamından daha çok keşif birliği anlamında kullanılmıştır. Bkz. Uyar, İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı, s.143.

¹²⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, s.596-597; Howorth, III, s.198-199; Boyle, *a.g.m.*, s. 346; Özdemir, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, s.265-266; Hacı Ahmet Özdemir, "Mogollar Bağdat'ı Kaç Gün Yağmalamıştı? (Bir Rivayetin Tahlili), *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 7-9 Kasım 2008, s.250.

anlamış, geri dönerek Devaddar-ı Küçük'ü yenilgiye uğratmıştır. Daha sonra Devaddar-ı Küçük az bir kuvvetle Bağdat'a kaçmıştır.¹²¹

Hülâgû, bu esnada Dicle nehri kıyısına gelmiş ve kuşatmaya katılan kumandanlarına Bağdat önünde toplanmalarını emretmiştir. Bağdat'ın doğusunda karargâhını kuran, Moğol kuvvetleri kuşatma için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Bağdat surlarına paralel olarak uzanan siperler kazılmış, mancınıkları yerleştirilmiştir. Alınan karara göre şehri farklı yönlerden kuşatan kumandanlar aynı anda saldırıya geçmiştir (1258-Ocak). Bölgeye yapılan akınlar üzerine Abbâsî Halifesi, Sahib Divan ile İbn Darbus'u hediye ile Hülâgû'ya göndermiş ve barış teklifinde bulunmuştur. Hülâgû gönderdiği mektupta vezir, Devaddar-ı Küçük ve Süleymanşah'ın üçünün birden yanına gelmesini isteyerek teklifi kabul etmemiş ve kuşatmanın şiddetinin artırılmasını emretmiştir. Halife, bir elçilik heyeti daha göndermiş fakat istenilen sonuç alınamamıştır. Daha sonra Hülâgû ve Halife'nin çocukları arasında evlilik planları yapılmış ve uygulamaya geçilmiştir.

Bu sırada Dicle üzerine kurulan köprüden Bağdat'a giren Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu burada büyük bir katliama girişmiştir. Bağdat kuşatması (1258) sırasında, Besîriyye nahiyesinde, Baycu'nun da aralarında bulunduğu birlikler, bölgede bulunan su bentlerini açarak Bağdat askerini sel altında bırakmışlardır¹²². Bu sırada Hülâgû seyyidlerin, bilginlerin, Hristiyan keşişlerin, şeyhlerin ve savaşa katılmayanların canlarına bir zarar verilmeyeceğine dair bir yarlık hazırlatmış ve oklara takarak şehrin içine attırıştır. Bu olaydan sonra Moğollar savaşın şiddeti daha da arttırmıştır. Moğollar, 7 Şubat 1258'de kale duvarlarına çıkmayı başararak bütün kale burçlarını ele geçirmişler ve şehre girmişlerdir¹²³. Teslim olmayan veya gizlenemeyen herkes katledilmiştir. Aynı katliam halifenin sarayında da yapılmış ve bundan sadece esir alınan küçük çocuklar ve gizlenenler kurtulabilmiştir. Katliam ve yağma yaklaşık kırk gün sürmüştür.

¹²¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s.597-598; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.568-569; Howorth, III, s.199; Boyle, *a.g.m.*, s.346-347; Özdemir, *Moğol İstilasası, Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, s.262-270; Fatih Yahya Ayaz, "Erken Dönem Memlük Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilasıyla Alakalı Rivayet ve Yorumları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selam) Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 7-9 Kasım 2008, s.274.

¹²² Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, III, s.1011.

¹²³ Cüveynî, *a.g.e.*, s.599-600.

Hülâgû'nun yanına giden kadılar, müderrisler ve ileri gelen devlet görevlilerin hepsi katledilmiştir. Yaşanan olaylar sonucunda Halife de öldürülmüştür, ancak bunun nasıl gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Bazıları onun boğdurulduğunu, bazıları tekmelenerek bazıları ise suya atılarak öldürüldüğünü söylemektedirler. Hülâgû, halife ile kendisinden habersiz yazıştığı söylenen Baycu Noyanı da öldürtmüştür.¹²⁴ 656/1258 Bağdat işgalinden sonra Hülâgû Baycu Noyan'ı öldürtmüştür. Reşidud-Din'e göre Hülâgû, Bağdat kuşatmasında iyi hizmetler görmekle beraber, "*Rum ülkesini ben il kıldım*" diye öğünmesine kızarak Baycu'yu yasaya çarptırmış ve malının yarısına el koymuştur.¹²⁵

1.3.4. Baycu Noyan Döneminde Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar

1.3.4.1. Yasavur Noyan

Adı kaynak ve araştırma eserlerinde; Yeke, Yisa'ur, Yasa'ur, Israr¹²⁶, Nasavur, Yasavur¹²⁷ gibi farklı şekillerde yer almaktadır. Kurulus boyuna mensup olan Yasavur Noyan, Cengiz Han'ın yanında yetişmiş, onun önemli yardımcılarında biri olmuştur. Yasavur Noyan hakkında bilgiler yetersiz olup, tarihi kayıtlarda adı ilk kez Moğollar'ın 1227 yılı içinde Baycu Noyan, Baynal Noyan, Esen Toğan Noyan, Yatmas Noyan, gibi komutanların da bulunduğu küçük bir orduyu İran'a sevkettiği seferde geçmektedir¹²⁸.

Ögedey Han, 1229 yılında ünlü komutan Çurmagon Noyan'ı 30.000 kişilik bir kuvvetle İran'ı ele geçirmek için görevlendirdiği zaman¹²⁹ Yasavur Noyan; Baycu, Melikşah, Sarıcı, Min İgemiş, Esüke, Büyük Çağatay, Küçük Çağatay gibi beylerin de bulunduğu seferde yer almıştır.¹³⁰ Tümen beyi rütbesinde görev yapan Yasavur Noyan, Baycu Noyan döneminde de önemli komutanlardan biri olup, Moğollar adına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Kaynaklarda Hoca Noyan adında bir oğlu olduğu zikredilmiştir.

¹²⁴ Ayaz, *a.g.b.*, s.274-275.

¹²⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.33.

¹²⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.1.

¹²⁷ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.544.

¹²⁸ Ayan, Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun, s.183.

¹²⁹ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, I, s.638; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.526; *Muhtasari'd-Düvel*, s.16; Yuvalı, *a.g.e.*, 2017, s.335-336.

¹³⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.1.

Moğollar Köseadağ savaşından sonra Anadolu'ya ikinci kez 642/1244 yılında Yasavur Noyan önderliğinde gelmişlerdir. Yasavur Noyan; Mardin ve Şanlıurfa (Edessa) üzerinden geçerek emrindeki kuvvetler ile ilk olarak Halep üzerine yürümüştür. Ancak Yasavur Noyan komutasındaki Moğol ordusu, bulunduğu konum ve bölgenin çok sıcak olmasından dolayı atlarının ayaklarında görülen hastalık sebebiyle kuşatma yapmakta zorlanmışlardır. Bunun üzerine Yasavur Noyan, şehrin kurtuluşu için Halep emîrine haber göndererek altın istemiştir. Halep Emîri, Moğolların bütün isteklerini karşılamış ve onların bölgeden uzaklaşmalarını sağlamıştır. Yasavur Noyan, Halep'teki faaliyetlerini sona erdikten sonra Malatya'ya karşı harekete geçmiştir¹³¹.

Yasavur Noyan 1244 yılında Halep'ten dönüşünde Maraş bölgesinden geçerek Malatya'ya gelip burada ordugâhını kurmuştur. Yasavur Noyan, Malatya ve çevresinde büyük katliamlar yaparak, taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmayarak saldırı faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca bölgede bulunan bağ, bahçe ve arıları imha etmiş, ekinleri de askerlerinin hayvanlarına yedirtmiştir. Moğollar bölge halkını tehdit ederek, ellerindeki tüm kıymetli mallara el koymuşlardır. Şehrin dışında bulduğu kişileri de öldürmüştür. Moğollar şehrin hâkimi olan ve Halep'ten geri dönen Reşidüddin'i tehdit ettikleri için Reşidüddin; halktan altın, gümüş, mücevherler, para ve altın ve gümüşten yapılmış kapları toplayarak Moğollara vermiştir. Bu sırada bölgenin yöneticileri şehrin mabetlerindeki bütün kapları, şamdanlıkları, buhurdanlıkları, evliyaların tabutları ve diğer değerli görülen eşyaları toplatarak Moğollara teslim etmişlerdir.¹³² Bu dönemde insanların şehrin çeşitli bölgelerindeki değerli eşyaları bile Moğollara vermesi, o dönemdeki Moğol zulmünü ve korkusunu açıkça ortaya koymaktadır. Moğollar topladıkları her türlü eşyaları aldıktan sonra Azerbaycan'a gitmişlerdir. Moğollar'ın bölgeyi terketmesinden sonra Malatya ve çevresinde büyük bir kıtlık ve veba salgını ortaya çıkmıştır. Şehrin çarşı ve pazarları insan cesetleri ile dolmuştur.

¹³¹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.544; Mustafa Akkuş, "Moğol İstilasası ve İlhanlılar Döneminde Maraş Bölgesi", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.I, Kahramanmaraş 17-19 Kasım 2016, s.205; Howorth, III., s.48.

¹³² Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.544-545; *Muhtasarî'd-Düvel*, s.21.

Bu dönemde hayat o kadar zorlaşmış ki; birçok insan, oğullarını, kızlarını köle ve cariye olarak satmak istemiş, ancak alıcı bulamamıştır.¹³³

Bu sırada Yasavur Noyan ciddi bir hastalığa yakalanmış, tedavisi için saldırılara ara vermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine durumdan haberdar olan Ebû'l Ferec'in babası, Yasavur Noyan'ı tedavi etmek için, Harput'a kadar gitmiştir. Ebû'l Ferec'in babası, Harput'ta Yasavur Noyan'ı tedavi ettikten sonra Malatya'ya geri dönmüştür.¹³⁴ Bu dönemden sonra Yasavur Noyan'ın adı tarihi kayıtlarda geçmemektedir. Ancak Yasavur Noyan'ın oğlu Hoca Noyan 1256 yılında Sultan Hanı savaşında öncü birlikte yer almış, Türkmen askerlerini imha etmiştir.¹³⁵ Yasavur Noyan'ın son harekâtında hasta olmasını göz önünde bulundurursak, o bu tarihten sonra ya askeri faaliyetleri bırakmış, ya da 1246'lı yıllarda hayatını kaybetmiş olması muhtemeldir.

1.3.4.2. Hoca Noyan

Hoca Noyan, Kurulas kabilesine mensup olup, Yasavur Noyan'ın oğludur. Hoca Noyan'ın, binbaşı olan Tunatu ve Sulakar adlı iki oğlu olduğu bilinmektedir. Tunatu'nun da, Tökürgen Barula ve Kurumişi adlı oğulları vardır. Bu kardeşler, Gâzân Han İlhanlı Devleti'nin başına geçtiği zaman, ona karşı bir harekette bulduklarından dolayı öldürülmüşlerdir¹³⁶. Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında yapılan Sultan Hanı savaşında öncü kuvvet olarak Hülâgû tarafından¹³⁷ Anadolu'ya gönderilen Hoca Noyan, geçtiği bölgeleri yağma ve talan etmiş, Türkmenlere karşı büyük bir kıyım gerçekleştirdiği gibi Türkmen askerlerden oluşan Selçuklu öncü birliğini tamamen kılıçtan geçirmiştir¹³⁸. Hoca Noyan'ın Türkmenleri yok etmesinin ardından, iki ordu ertesi gün (14 Ekim 1256 /23 Ramazan 654) Sultan Hanı civarında savaşa başlamıştır. Fakat çok kalabalık ve güçlü Moğol askerleri

¹³³ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.545; *Muhtasari'd-Düvel*, s.21; Mustafa Akkuş, "Moğol Tahakkümü Döneminde Malatya", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatya / Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu*, Malatya 2016, C.II, s.912-914.

¹³⁴ Ebu'l Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s. 21.

¹³⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.498.

¹³⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.31.

¹³⁷ Zeki Velidi; bu noyanın Güyük Han tarafından gönderildiğini söyler. (Bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.235.)

¹³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.498.

karşısında Selçuklu ordusu fazla dayanamamış ve yapılan savaşta büyük bir hezimete uğramışlardır¹³⁹. Bu savaşın ardından Hoca Noyan; Sultan Hanı savaşının asıl galibi olarak kayıtlara geçmiştir. O, bu savaşta alınan başarıya bağlı olarak gururlanmış, sert ve kötü hareketlerde bulunmuştur.

Hoca Noyan, Baycu'nun aksine aşırı isteklerde bulunan, her olayda insanlara karşı sert davranışlar sergileyen zalim ve gaddar bir emîrdir. Onun bu davranışları devlet görevlileri tarafından hoş karşılanmamış ve onun sonunu getirmiştir. Nitekim Pervâne Nizâmeddin Hurşid, Muînüddin Süleyman'a danışarak, ülkenin yararına olacağı ve devletin düzenini sağlanacağı düşüncesiyle onu ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Hemen bu kararını uygulamak için harekete geçmiş ve fırsat kollamaya başlamıştır. Nizâmeddin Hurşid'in özel olarak tasarlanmış; kaşı dönebilen ve alt tarafı üst yüzüye çevrilebilen zehir bulundurduğu bir yüzüğü vardır. Nizâmeddin Hurşid, bir gün içki içerken fırsatını bulup eline aldığı bir şarap kadehine yüzüğündeki zehiri dökerek Hoca Noyan'a vermiştir. Durumdan habersiz olan Hoca Noyan verilen içkiyi içmiş, kısa bir süre sonra zehir bütün vücuduna yayılmıştır. Aynı gün içinde başından ayağına kadar vücudunu morarma ve şişlik kaplamış, üç gün sonra da ölmüştür¹⁴⁰. Ölümü üzerine olayın suçlularını bulmak için soruşturma başlatılmıştır. Nizâmeddin Hurşid zehirlemek suçu ile itham edilip tomruğa vurulmak suretiyle öldürülmüştür¹⁴¹. Nizâmeddin Hurşid'in ölümü üzerine Muînüddin Süleyman, Pervâne olmuştur.

1.3.4.3. Engürek Noyan

Baycu ile Anadolu'ya, gelen Moğol beylerden biri de Engürek¹⁴² Noyandır¹⁴³. Anadolu Selçuklu Devletinde II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki mücadele sırasında meydana gelen otorite boşluğundan

¹³⁹ Osman Turan, "Keykavus II". İ.A., Meb, C.6, İstanbul 1977, s.643.

¹⁴⁰ İbn Bibi ve Faruk Sümer eserlerinde Hoca Noyan'ın farklı bir yöntemle zehirlendiğini yazmıştır. Kılıçarslan'ın verdiği bir ziyafette, Naib Nizâmeddin Hurşid'in sunduğu bir armudu yemesi sonucu Hoca Noyan'ın ani bir şekilde öldüğü yazılmaktadır. (Bkz. İbn Bibi, II, s.162; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.31.)

¹⁴¹ Kerimüddin Mahmut Aksarayî, *Musameratü'l Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.33-34.

¹⁴² Zeki Velidi; Engürek noyanın Batu Han tarafından Anadolu'ya gönderildiğini söyler. (Bkz. Togan, *a.g.e.*, s.235.)

¹⁴³ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.29.

faydalanan Ağaçeriler, Suriye’de, Çukurova’da ve Selçuklu topraklarında yol kesip kervanları soymaya, eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Ülkenin doğu ve güneyinde meydana gelen bu olay, asayiş ve düzeni bozmuş, yaşamı zorlaştırmıştır. Ağaçeriler’i ortadan kaldırmak için Sâhip İzzeddin, 1256 yılında Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş ve bazı büyük emîrler orduyu hazırlayıp Kayseri’ye doğru yola çıkmışlardır.¹⁴⁴ Fakat Baycu Noyan’ın ordusuyla Anadolu’ya girmesi üzerine bu ordu geri dönmek zorunda kalmıştır. Baycu IV. Rükneddin Kılıçarslan’ın Orta Anadolu’da hâkimiyetini güçlendirme adına, Ağaçerilerle mücadeleye girişmiştir. Baycu Bağdat seferine katılıncaya kadar, Orta Anadolu’nun doğu bölgelerinde ve ona komşu yerlerde Kayseri, Sivas - Tokat - Amasya, Maraş, Malatya şehirlerinde IV. Rükneddin Kılıçarslan’ın hâkimiyetini tanımayanlara karşı Engürek Noyanla birlikte mücadele etmiştir¹⁴⁵. Bu mücadelelerde Baycu Noyan, Engürek Noyan ile birlikte Elbistan çevresinde çoğunluğu Ağaçeri olan yaklaşık yedi bin kişiyi öldürmüşler, genç erkek ve kızları da esir edip götürmüşlerdi. Anadolu’daki Türkmen isyanlarını sırasında da Engürek Noyan Kemah’ı muhasara ederek Türkleri ve Kürtleri imha etmiştir.(1258)¹⁴⁶

Memlûk komutanı Baybars 1260 yılında Moğolları Aynıcâlût’ta büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Ardından Baybars aynı yıl içinde Memlûk Sultanı Kutuz’u öldürerek kendisi tahta geçmiştir. Sultan Baybars Abbâsî halifeliğini tekrar canlandırmak için, Abbâsîler’den Halife Zâhir’in oğlu olan Moğollar’ın Bağdat’ı tahribi sırasında canını kurtararak Dımaşk’a gitmiş olan Ahmed’i, Kahire’ye getirerek güzel bir merasimle halifeliğini ilân etmiş ve ona biat etmiştir. (9 Receb 659 / 9 Haziran 1261). Böylece beş asırdan beri İslâm âleminin mânevî liderliğini yapmış olan Abbâsî halifeliği üç yıllık bir aradan sonra yeniden kurulmuştur. Halife olduktan sonra “el-Müstansır” lakabını alan Ahmed, Sultan Baybars ile birlikte Bağdat’ı kurtarmak için aynı yıl Dımaşk’a gitmiştir. Fakat Baybars’ın aniden geri dönmesi üzerine tek başına kalan Müstansır Moğol valisi ile yaptığı savaşta öldürülmüştür.¹⁴⁷ 1260 yılında Irak taraflarında, Memlûk Sultanın halife olarak

¹⁴⁴ İbn Bibi, II, s.144.

¹⁴⁵ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.32.

¹⁴⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.505.

¹⁴⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, *DİA*, C.1, İstanbul 1988, s.38.

gönderdiği el-Hâkim Biemrillah kuvvetleri ile yapılan bir muharebede Engürek Noyan da ölmüştür¹⁴⁸.



¹⁴⁸ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DÖNEMİ ANADOLU'DA MOĞOL HÂKİMİYETİ

2.1. HÜLÂĞÛ HAN DÖNEMİ (1256-1265)

İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Hülâgû'nun(1256-1265) babası Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy Handır. Annesi Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın yeğeni Sorgaktani Hatun'dur¹⁴⁹. Hülâgû 1217 yılında, Moğolistan'da doğmuştur¹⁵⁰. Çocukluk ve gençlik yıllarına ait bilgiler yetersizdir. Cengiz Han döneminde batıda ele geçirilen topraklar merkezden gönderilen sivil ve askeri valiler tarafından idare edilmektedir.¹⁵¹ Ancak bölgenin merkeze olan uzaklığı ve diğer sebeplerden dolayı batı yönünde beklenen ilerleme gerçekleşmemiş, mevcut topraklar da tehdit altında kalmıştır. Bu nedenle Mengü Han, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve doğuda da batıda da sınırları genişletebilmek için kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü Batı'ya İslam Dünyası üzerine göndermiştir¹⁵². Böylece Hülâgû Ceyhun'dan başlamak üzere Irak, Azerbaycan, Gürcistan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar olan ülkelerin İlhan'ı olarak görevlendirilmiştir.

Hülâgû ile Kubilay, Mengü Han'ın ölmesi ve değişen şartlar üzerine kendilerine verilen görevi tamamladıktan sonra Karakorum'a dönmemişler ve idareleri altındaki topraklar üzerinde merkeze bağlı iki ayrı Moğol devleti kurmuşlardır.¹⁵³ 1253 yılında düzenlenen kurultay ile Hülâgû'ye; İsmâililerin ortadan kaldırılması, Abbâsî halifeliğinin itaatinin sağlanması ile Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmesi görevi verilmiştir. Hülâgû Türkistan ve İran topraklarını geçerek Bağdat'a kadar gelmiş, Abbasi Halifeliğini yıkarak İran, Irak, Azerbaycan ve Suriye topraklarının bir kısmını da içine alan geniş bir coğrafyada İlhanlı devletini kurmuştur.¹⁵⁴ Hülâgû Moğol birlikleri ile Harezm'e kadar ilerlemiş, kumandanlarını Şam'ı muhasara etmek üzere göndermiştir. Fakat Mengü Han'ın ölüm haberi üzerine, kendisi İran'a dönmeye mecbur kalmıştır. Geride bıraktığı ordu, 25

¹⁴⁹ Sorgaktani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, vol:3/1 2008, s.251–258.

¹⁵⁰ Erdem, *a.g.t.*, s.152.

¹⁵¹ Yuvalı, Hülâgû Han, s.474.

¹⁵² Cüveyni, *a.g.e.*, s.497-498.

¹⁵³ Yuvalı, Hülâgû Han, s.474.

¹⁵⁴ Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.103.

Ramazan 656 (3 Eylül 1260)'da Mısırlılar tarafından mağlup edilmiştir.¹⁵⁵ Büyük Han'a bağlı olan İlhanlı Devleti, Mısır dışında kalan tüm İslam toprakları üzerinde hâkimiyetini sağlamıştır.

Moğollar; Hülâgû tarafından İlhanlı devletinin kurulmasıyla birlikte, daha önce Moğol istilasına uğrayan Anadolu da istila ve zulümlerini artırarak devam ettirmişlerdir. Moğol harekâtlarının sistemli bir hale dönüştürüldüğü İlhanlı hâkimiyeti döneminde, Anadolu'ya seferler düzenlenmiş, iskân eden Moğol birliklerinin sayısı artmıştır. Buna bağlı olarak ele geçirdikleri bölgede yeni düzenlemeler yaparak hem hâkimiyetlerini güçlendirmişler, hem de vergileri yükselterek tahakkümlerini daha da arttırmışlardır. Egemen oldukları bölgelere genel vali, vali ve askeri komutanlar atamışlardır. Böylece gönderdikleri birçok vali ve komutan ile Anadolu'da Moğol idaresini tesis etmişlerdir.

2.1.1. Hülâgû Han Dönemi Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar

2.1.1.1 Alıncak Noyan

Anadolu Selçuklu Devletinde II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan, bölgede iktidarı ele geçirmek için devamlı mücadele etmişlerdir. Amaçlarını gerçekleştirmek için bazen de Hülâgû Han'ın huzuruna gidip, ondan destek almaya çalışmışlardır. II. İzzeddin Keykâvus'un bu uğurda yaptığı bir savaşta, IV. Rükneddin Kılıçarslan taraftarı Muînüddin Pervâne, Bayan Noyan¹⁵⁶ komutasındaki bir Moğol ordusu ile savaşa katılmıştır. Aralarında geçen şiddetli savaşın ardından Muînüddin Pervâne'nin ordusu yenilgiye uğramıştır.¹⁵⁷ Bu duruma öfkelenen Muînüddin Pervâne; Moğol karargâhına gitmiş, Hülâgû'den başka komutanlar istemiştir. İlhan bu çağrı üzerine asîleri durdurmak ve itaatsizleri ortadan kaldırmak için Alıncak Noyan ile Kadağan'ı 10 bin süvari ile yola çıkarmıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁵ W. Barthold, "Hulagu", *Meb İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.5. 1. Kısım, İstanbul 1987, s. 581-582.

¹⁵⁶ Bayan Noyan; Moğol ordusunda tümen komutanı (emir-i hazare) olarak görev yapan Bayan Noyan, II. İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıçarslan arasındaki mücadelede Kılıçarslan taraftarı olan Muînüddin Pervâne tarafından 1257 yılında Anadolu'ya getirilmiştir. (Bkz. Spuler, *a.g.e.*,s.563.)

¹⁵⁷ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s.72.

¹⁵⁸ İbn Bibi, II, s.151-152; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.72.

Hülâgû¹⁵⁹ tarafından Anadolu'ya gönderilen Alıncak Noyan, Kereyitlerden Yasavur Bahşi'nin oğludur. 1260 yılının sonlarında Alıncak Noyan, Moğolların Anadolu'daki tasarrufunu devam ettirmesi için gönderilmiştir. Bu emîr muhtemelen emîr-i tümen olup, karargâhını Aksaray'da kurmuştur¹⁶⁰. Görev yaptığı sürece, merkezi Tokat olan Rükneddin Kılıçarslan ile merkezi Konya olan II. İzzeddin Keykâvus'u Moğollar adına takip etmiş, her iki sultanlığa da nezaret etmiştir. Alıncak Noyan sultanları İlhan'a karşı itaat halinde tutmak, bölgede meydana gelebilecek olayları engellemek ve asayişini temin etmekle sorumlu tutulmuştur.¹⁶¹ Tokat yanındaki Kâp mevkiinde yaşamıştır¹⁶². Muînüddin Pervâne bu durumdan faydalanarak, Alıncak Noyan'ı kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmıştır. Muînüddin Pervâne, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u ortadan kaldırmak için çok çaba harcamıştır. Bu amaçla, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un isyan etmeyi düşündüğünü ve Mısırlılara (Memlûklüler) müracaat ederek onlardan yardım istediğini Han'a bildiren bir mektup yazması için onu ikna etmiştir.¹⁶³ Bu haber Hülâgû'ya ulaşınca, Alıncak'a ve Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a elçi gönderip II. İzzeddin Keykâvus'un üzerine gidilmesini, onunla savaşarak ülkenin elinden alınmasını emretmiştir. Bunun üzerine Muînüddin Pervâne savaş hazırlıklarına başlamıştır¹⁶⁴.

Sultan II. İzzeddin Keykâvus, kendisine karşı yapılan hain planın ardından çocuklarını ve taşınabilir mallarını alarak önce Antalya'ya, sonra da İstanbul'a gitmiştir¹⁶⁵. Rükneddin Kılıçarslan ise Alıncak Noyan ile birlikte Konya'ya giderek, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un geride bıraktığı hazineleri han adına zapt etmişlerdir.¹⁶⁶ Daha sonra da Konya'dan çıkıp, askerlerini II. İzzeddin Keykâvus'un ülkesine göndererek o bölgeyi yağmalatmıştır. Alıncak Noyan, Akşehir'in Karayük (Kara Hüyük) köyünde, IV. Rükneddin Kılıçarslan da Altuntaş köyünde¹⁶⁷ kışı

¹⁵⁹ Zeki Velidi Togan, bu komutanın 1255 yılında Mengü Kağan tarafından Anadolu'ya geldiğini söyler. (Bkz. Togan, *a.g.e.*, s.235.)

¹⁶⁰ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s.127.

¹⁶¹ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.81.

¹⁶² Togan, *a.g.e.*, s.235.

¹⁶³ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.83-84.

¹⁶⁴ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, 2016, s.93; İbn Bibi, II, s.158; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.75.

¹⁶⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.53; İbn Bibi, II, s.159; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.513.

¹⁶⁶ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.86-87.

¹⁶⁷ Altuntaş köyü, günümüzde Kütahya'nın kazasıdır. Bkz.: Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.87.

geçirmiştir¹⁶⁸. Bir süre sonra IV. Rükneddin Kılıçarslan, Moğollar tarafından tahta çıkarılmıştır¹⁶⁹. Rükneddin Kılıçarslan'ın tahta geçmesi üzerine, ülkenin farklı bölgelerine fetihnâmeler gönderilerek yeni durum hakkında bilgilendirme yapılmıştır.¹⁷⁰ Karamanoğulları'nın isyanı¹⁷¹ sırasında Alıncak Noyan, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin kumandanı sıfatıyla bu isyanı bastırması ve Karamanoğullarından Zeynü'l-Hac'ı ve Bunsuz'u öldürmüştür (1261)¹⁷². Alıncak Noyan, bu olaydan sonra Anadolu'dan ayrılmamış, 1265 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Alıncak Noyan birçok Türkmen'i katletmekle de kalmamış, Ahî ve Türkmenleri isyana teşvik suçlamasıyla çok sayıda ulemâ ve ümerâyı şehit etmiştir. Muînüddin Pervâne II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olan Türkmenleri isyana teşvik eden Moğol karşıtı din ve devlet adamlarından; Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif-i Mülk Sadr Kıvameddin Erzincani, Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i Silah Ahi Bedreddin Gühertaş ve Üstadü'd-dar Eminateddin Yakut gibi Türkmen ve Ahîlerin desteklediği önemli devlet ve ilim adamlarını tutuklatıp saraya getirtmiştir. Ardından bu kişilerin ölüm emirlerini vererek, Alıncak Noyan'a göndermiştir. Alıncak Noyan da bu önemli devlet ve ilim adamlarını öldürtmüştür.¹⁷³ Alıncak Noyan, bu önemli âlimleri öldürmesinin ardından, gece rüyasında ona, gayb âleminden ağır sözler söylemişlerdir. Alıncak

¹⁶⁸ İbn Bibi, II, s.160; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s.87.

¹⁶⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.53.

¹⁷⁰ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s.92.

¹⁷¹ Karamanoğulları'nın isyanı; IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Moğollar tarafından tahta çıkarılmasından sonra II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte gitmeyen Ali Bahadır ve Emir-i ahur Uğurlu, asker toplamışlar ve Konya'yı kuşatmaya teşebbüs etmişlerdir. Karamanlı Türkmenler, Karaman, Zeynü'l-Hac ve Bunsuz komutasında 20 bin zırhlı süvariyle Sultan İzzeddin'in haklarını korumak bahanesiyle ayaklanmış ve Konya taraflarına kadar etkili olmuşlardır. Hatta Konya'yı ele geçirmek üzereyken, başkentte bulunan saltanat ordusu, Muînüddin Pervâne, önderliğinde Gevele Kalesi düzlüğünde isyan eden Türkmenleri yenmiş ve bu isyanı bastırmıştır. (Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.53-55.; Mustafa Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II*, C.I, Konya 2016, s.327.)

¹⁷² Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.54; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s.98; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, 2016, s.93.

¹⁷³ İbn Bibi, II, s.164; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.54; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s.103-105.

Noyan, uykusundan uyandıktan sonra maktullerin kabirlerinde nur belirtileri görmüş ve tüm bunlara sebep olduğu için Muînüddin Pervâne'ye ağır hakaretler etmiştir.¹⁷⁴

Alıncak Noyan'ın en önemli görevlerinden biri Anadolu'da Moğol yanlısı idarenin tesis edilmesidir. Alıncak, Hülâgû tarafından Anadolu'ya gönderilmesinden itibaren Anadolu'daki emîrlere ile birlikte hareket etmiştir. Bu kişilerin isteklerini yerine getirerek Moğol yanlısı emîrlere ve İlhanlı idaresinin güçlenmesini sağlamıştır. Anadolu'daki sultanların iktidar mücadelesinde taraf tutmuş, gerektiğinde Büyük Han'dan izin alarak istemedikleri sultanı tahttan indirmişlerdir.

2.1.1.2. İlkan Noyan

İlkan Noyan, Celayir kabilesinden olup Cengiz Han dönemi emîrlereinden Cuci Tarmala'nın oğludur¹⁷⁵. Celayir devletini kuran Şeyh Hasan, İlkan Noyan'ın torununun oğludur. Hülâgû Han'ın meşhur ve saygın komutanlarından biri olan İlkan Noyan, önemli emîrlere arasında yer almış, siyasi toplantılarda baş mevkide oturmuştur.¹⁷⁶ Bağdat'ın fethinden itibaren adı zikredilmeye başlanmıştır.

Hülâgû Han, Bağdat fethi sonrasında şehrin korunması ve asayişin sağlanması için kale komutanı olarak İlkan Noyan'ı görevlendirmiştir. Daha sonra İlkan Noyan, Hülâgû tarafından İlhanlılar'a itaat etmeyen Meyyafarîkîn hâkimi Melik Kamil'in üzerine gönderdiği Şehzade Yeşmut'a katılmak üzere 1259'da Bağdat'tan Meyyafarîkîn'e gitmiştir. Şehzade Yeşmut, İlkan ve Uruktu Noyan, Meyyafarîkîn hâkimi Melik Kamil'i, Hülâgû'nün huzuruna getirmişlerdir.(1259)¹⁷⁷

İlhanlı Devleti'nin 1260 yılında Memlûkler'e yenilmesinin ardından; Hülâgû, Şam meliki Melik Nasır'ı öldürterek bölgede zayıflamış olan Moğol hâkimiyetini yeniden tesis etme görevini İlkan Noyan'a vermiştir. Büyük bir ordu ile Şam'a gelen İlkan Noyan'ın emrindeki kuvvetler şehri yağmalamışlardır. Fakat Baybars'ın büyük bir ordu ile Şam'a yönelmesi üzerine, ona karşılık veremeyeceğini anlayan İlkan

¹⁷⁴ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s.237.

¹⁷⁵ Yılmaz, *a.g.t.*,s.31.

¹⁷⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.12.

¹⁷⁷ Yılmaz, *a.g.t.*,s.31-32.

Noyan şehri terkederek Anadolu'ya çekilmiştir¹⁷⁸. Hülâgû tarafından 1265'te Alıncak Noyan'ın yerine Anadolu komutanı olarak tayin edilmiştir¹⁷⁹.

2.1.1.3. Nâbşi Noyan

Adı kaynak ve araştırma eserlerinde Nâbşî-Nâbişî¹⁸⁰, Nebci¹⁸¹, Nafci¹⁸², Tayci-Tayşi¹⁸³ ve Tanci gibi muhtelif şekillerde yazılmıştır¹⁸⁴. Celayir kabilesinin Tukuraut oymağından olup Hülâgû ile birlikte Anadolu'ya gelen Celayirli beylerden biridir¹⁸⁵. Anadolu'ya hangi tarihte geldiği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1257 yılından itibaren, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinden bir tümenin komutanı olarak görev yaptığı bilinmektedir. O dönemde İlhanlılar'ın tahakkümü altında bulunan Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri ve İlhanlılar'ın Anadolu'daki sadık adamı Muînüddin Pervâne ile birlikte hareket eden komutanlardan biri de Nabşi Noyan'dır.

Muînüddin Pervâne, II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki saltanat mücadelesinde Moğol desteğini alarak, II. İzzeddin Keykâvus'u Bizans'a sığınmaya mecbur etmiştir. Daha sonra, Trabzon Rum Devleti'nin eline geçmiş olan Sinop'u Hülâgû Han'ın izni, Moğol ve Selçuklu askerlerinin yardımı ile uzunca bir kuşatmadan sonra geri almıştır. Muînüddin Pervâne; IV. Rükneddin Kılıçarslan'a şehir ve yöresini temlik ettirerek o sırada Danişmend vilayetinde tümen komutanı olan, Nabşi Noyan'ın Kırşehir bölgesindeki yaylağına gitmek üzere yola çıkmıştır. Muînüddin Pervâne, Nabşi Noyan'ın Anadolu'da bulunduğu dönemde onun yanında yer alarak, birlikte hareket etmiştir. Moğol Noyan'ı Aksaray'a davet etmiş, Konya'ya da haberci göndererek Nabşi Noyan'ı karşılaması için Selçuklu Sultanı, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı Aksaray'a çağırmıştır. Pervane ile

¹⁷⁸ Howorth, III, s.173; Boyle, *a.g.m.*, s.352; Yılmaz, *a.g.t.*, s.32.

¹⁷⁹ Togan, *a.g.e.*, s.235.

¹⁸⁰ Kerimüddin Mahmut Aksarayî, *Musâmeretu'l-ahbâr ve Musâyeretu'l-ahyâr*, Neşr. Osman Turan, Ankara 1944, s.35; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s.149; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.544.

¹⁸¹ İbn-i Şeddâd, *Baybars Tarihi*, çev.: M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941, C.II, s.75.

¹⁸² Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.586.

¹⁸³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.38; Togan, *a.g.e.*, s.239.

¹⁸⁴ Spuler bu ismin Tayşi olması gerektiğini söyler. Tayşi adının Çince'de bir rütbe adı olan Tai-şi kelimesinden geldiğini söylemiştir. Bkz., Spuler, *a.g.e.*, s.564.

¹⁸⁵ Spuler, *a.g.e.*, s.564; Togan, *a.g.e.*, s.466; Yuvalı, *a.g.e.*, s.149; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.38.

Rükneddin Kılıçarslan arasında yaşanan şiddetli bir tartışma sonrasında, İlhanlılar nezdinde konumu güçlenmiş olan Muînüddin Pervâne, bu sefer de Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı ortadan kaldırarak hâkimiyetini güçlendirmek istemiştir.¹⁸⁶ Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan, o sıralarda Konya ve Kırşehir havalisinde tümen komutanı olan Nabşi Noyan'a bağlı bulunuyordu.

Muînüddin Pervâne, Hülâgû Han'dan, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı ortadan kaldırma izni almış, Nabşi Noyan ve Moğol yargıçların Sultan aleyhinde karar vermeleri için hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu duruma gerekçe olarak ise Rükneddin Kılıçarslan'ın, Memlükler ile işbirliği halinde olduğunu ve Moğollar'ı Anadolu'dan atmak istediğini İlhan'a iletmıştır. Pervâne, Hülâgû'den izni aldıktan sonra aralarında tümen komutanı Nabşi Noyan'ın da bulunduğu Moğol emîrlere bu görevi icra ettirmiştir¹⁸⁷. IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın öldürülmesinin ardından 1265-1266 senesinde Muînüddin Pervâne, Nabşi Noyan ve emîrlere kalabalık bir orduyla Konya'ya gelmiştir. O sırada altı yaşında bir çocuk olan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Konya Selçuklu tahtına geçirmişlerdir (664/1266). Böylece Anadolu Selçuklu Devletinin yönetimi tam anlamıyla Pervâne ve onun görevlendirdiği kimselerin eline geçmiştir¹⁸⁸.

1265-1266 yılında Mısır hükümdarı Baybars, İlhanlı Devletine tabi bulunan Kilikya Ermeni Kralı Haitum'a haber göndererek; itaat etmesini ve İlhanlılara ödediği vergiyi kendisine vermesini istemiştir. Ancak Haitum Moğollardan korktuğu için, bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Baybars Kilikya'ya sefer hazırlıklarına girişmiştir. Haitum ise o sıralar Konya civarında bulunan Nabşi Noyan'dan yardım istemiştir. Moğol Noyan'ı, Hülâgû Han'dan onay almadan yardıma gelmeyeceğini bildirmiştir¹⁸⁹.

Nabşi Noyan 1275-1276 yılında Muînüddin Pervâne ve diğer bir Celayirli Bey olan Tuku Bitikçi Noyan ile birlikte Bire (Birecik) Kalesi'nin fethine

¹⁸⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.64-65; Yılmaz, *a.g.t.*, s.27-28.

¹⁸⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.564; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.65; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.37; Togan, *a.g.e.*, s.239; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.547-548.

¹⁸⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.587; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.66; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.37; Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervane", *DİA*, C.31, İstanbul 2006. s.92.

¹⁸⁹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.586; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.544.

görevlendirilmiştir.¹⁹⁰ Ancak buradan kesin bir sonuç alamadan geri dönmüşlerdir¹⁹¹. Akabinde 1277 yılında Memlük hükümdarı Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesi üzerine; Muînüddin Pervâne Toku Bitikçi Noyan, Nabşi Noyan'ın tümeni ve Anadolu'da bulunan Moğol güçlerinin bir kısmı Baybars'a karşı koymakla görevlendirilmişlerdir. Aynı yılın, nisan ayında yapılan savaşta Moğol ordusu çok ağır bir yenilgiye uğramış ve çok az insan dağlara kaçarak kurtulmuşlardır.

Nabşi Noyan, Memlükler karşısında alınan mağlubiyetin ardından intikamını almak için Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur'un komutasındaki bir orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Kendisi de o dönemde Anadolu'da bulunan, Moğol kumandanlarından Samagar Noyan ile birlikte katılmıştır. 1281-1282 yılında Humus civarında yapılan savaşta Mengü Timur'un genç ve tecrübesiz olmasından dolayı Moğol ordusu bir kez daha yenilgiye uğramıştır.¹⁹² Nabşi Noyan'ın 1285 yılına kadar ki faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Nabşi Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri Sultan Gıyaseddin Mesud'un Argun Han'ın yanına gitmesinden de istifade ederek Beyşehir'i yağmalamış, oradan da Vezir Fahreddin Ali ile beraber her geçen gün gücünü arttırmaya devam ederek Moğollar için tehlike oluşturmaya başlayan ve Sahip Ata'nın torunlarını öldüren Germiyanogulları üzerine yürümüştür.¹⁹³ Ayrıca, Geyhatu Han'ın Germiyanogullarını durdurmak ve cezalandırmak için Sultan Mesud ve Moğol askerlerini görevlendirdiği zaman; Sultan Mesud'un ordusunun öncü kuvvetlerinin başında Nabşi Noyan'ın yer aldığı kayıtlarda geçmektedir.(1286)¹⁹⁴

Nabşi Noyan Anadolu'da görev yaptığı dönemde Alıncak Noyan gibi, Muînüddin Pervâne ile birlikte hareket etmiştir. Muînüddin Pervâne'nin isteklerini Büyük Han'ın rızasını alarak yapmaya çalışmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde bir sultanın tahttan indirilip, başka bir sultanın tahta çıkmasında etkili olmuştur. Anadolu'daki istila hareketlerine katılmıştır.

¹⁹⁰ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s.142.

¹⁹¹ İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.58; Spuler, *a.g.e.*, s.564.

¹⁹² İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.85-86; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.42-56.

¹⁹³ Mustafa Akkuş, "Sahip Ata ve Oğullarının Moğollarla İlişkisi", *Uluslararası Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Bildiriler*, Konya 2018, s.192-193.

¹⁹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.606.

2.1.1.4. Uruktu Noyan

Uruktu, İlkan Noyan'ın sekizinci oğlu olup, adı ilk kez Hülâgû Han'ın Bağdat'ı fethi sırasında duyulmuştur. Hülâgû Bağdat'ın fethi için 1257 yılı muharrem ayında Tebriz'den hareket ettiğinde ünlü komutanlarıyla birlikte, Uruktu Noyan'da onun yanında bulunmuştur. Hülâgû Han, Bağdat kuşatmasından sonra Uruktu Noyan'ı, o sıralar kürt grupların elinde bulunan Erbil Kalesi'nin fethedilmesi için görevlendirmiştir (1258). Uruktu, emrindeki kuvvetler ile Erbil kalesinin önüne geldiğinde, Moğollar'ın genel siyaseti gereği öncelikle şehrin hâkimi Tâceddin Erbîlî'ye elçi göndererek, kaleyi teslim etmeye ve Hülâgû'ye itaate davet etmiştir. Ancak Tâceddin Erbîlî'nin olumlu bir cevap vermemesi üzerine şehri kuşatmıştır. Bunun üzerine Tâceddin Erbîlî kaleden çıkarak değerli hediyelerle Uruktu Noyan'ın huzuruna gelmiş ve kuşatmanın kaldırılmasını istemiştir. Bu görüşmede kaleyi teslim etmeye yanaşmayan, Tâceddin Erbîlî memleketine geri dönerek kalenin kapısına gelmiştir. Ancak, Kürt ileri gelenleri onun kaleye girmesine izin vermemiştir. Tâceddin Erbîlî, uzun süre uğraşmasına rağmen kaleye giremeyince çaresiz bir halde Uruktu'nun huzuruna gitmiştir. Uruktu onu, Hülâgû'nün huzuruna göndermiştir¹⁹⁵.

Bu olaydan sonra, Tâceddin Erbîlî, yargılamada suçlu bulunarak öldürülmüştür. Uruktu ise kalenin muhasarasına devam etmiştir. Fakat kalenin çok iyi korunaklı olması ve kalede bulunan kuvvetler tarafından iyi savunulması nedeniyle kale ele geçirilememiştir. Bunun üzerine Uruktu Noyan, o sıralarda Moğollar'ın hakimiyetini tanımış olan ve onların müttefiki durumunda bulunan Bedreddin Lûlû'dan yardım istemiştir. Bedreddin Lûlû, Uruktu ile yaptığı istişârede, kale kuşatması bakımından anahtar bir yöntem teklif etmiştir: Lûlû, Uruktu'ya kaleyi savunan Kürtlerin yaz mevsiminde, sıcağın dolayısıyla dağa kaçtıklarını; bu yüzden Erbil Kalesi'ni fethetme işini yaza bırakmasını; kalenin boşalmasından sonra fethetmesini söylemiştir. Bunun üzerine Uruktu, Bedreddin Lûlû'nün tavsiyesi üzerine şehri yaz sıcağında kuşatmaya devam etmiştir. Erbil halkını açlık ve susuzluğa mahkûm etmiş ve 8 aylık bir kuşatmanın sonunda Erbil kalesi teslim

¹⁹⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s.34.

alınmıştır. Bundan sonra Uruktu şehrin surlarını yıktırarak, buranın idaresini Bedreddin Lûlû'ya bırakmış, kendisi de Şam'a gitmiştir¹⁹⁶.

Uruktu Erbil kalesini ele geçirdikten sonra, Hülâgû Han ile birlikte Halep'in fethine katılmıştır. Hülâgû 1258-1259 yılında Halep ve Şam'ın fethi için harekete geçmiştir. İlk önce Halep'i kuşatma altına alan Hülâgû şehir ahalisinin itaat etmeyi reddetmesi üzerine burayı zorla ele geçirerek, şehirde bir hafta boyunca yağma ve katliamda bulunmuştur. Bu seferde Uruktu Noyan, şehrin "Babu'l-Yahud" diye anılan kapısı önünde görev almıştır. Şehrin yönetimini Fahreddin Sâki'ye bırakarak oradan ayrılmıştır¹⁹⁷.

Hülâgû Han Bağdat'ın fethinden sonra Şehzade Yeşmut ve İlkan Noyan'ı Meyyafarîkîn (Silvan) fethine görevlendirmiştir. Şehzâde Yeşmut, Meyyâfârikîn kuşatması sırasında (1258) Melik Kâmil'e elçi göndererek teslim olmasını istemiş; o ise "Moğolların sözlerine güven olmayacağını" dile getirerek bunu reddetmiştir. Bu reddetme olayı ardından, Meyyâfârikîn Kalesi'nin fethi bir hayli uzamıştır. Burada fetih gecikince Hülâgû onlara yardımcı kuvvet olarak Uruktu Noyan'ı göndermiştir¹⁹⁸. İki yıl süren uzun bir kuşatmanın ardından Meyyafarîkîn fethedilmiştir. Daha sonra Hülâgû bu kez, Uruktu Noyan'ı, Şehzade Yeşmut ile birlikte Mardin'in fethi ile görevlendirmiştir¹⁹⁹. Yeşmut ve Uruktu Noyan Mardin kalesinin önüne geldiklerinde kalenin yüksekliği ve sağlamlığı karşısında hayrete düşmüşlerdir. Uruktu Noyan kale hâkimi Melik Said'e elçi göndererek, teslim olması ve Hülâgû Han'a itaat etmesi durumunda orada bulunan halka ve mallarına dokunulmayacağını söylemiştir²⁰⁰. Melik Said eskiden beri "il" olmayı düşündüğünü, ancak onların kendilerine gelip itaat ettiğini bildirenleri öldürdüklerinden dolayı kendilerine güvenin kalmadığını bildirerek teslim olmayı reddetmiştir.

Bunun üzerine Uruktu Noyan mancınık kurulmasını emretmiş ve savaş başlamıştır. 8 ay boyunca taraflar arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Moğollar

¹⁹⁶Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1021-1022.

¹⁹⁷Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.574.

¹⁹⁸Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1035; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.62.

¹⁹⁹ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1038.

²⁰⁰Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.63.

kaleyi bu şekilde elde edemeyeceklerini anlayınca içerdekileri açlık ve susuzluğa mahkûm etmek için Mardin, Duneyser ve Erzen'i yağmalamışlardır. Sonunda şehirde kıtlık baş göstermiş, her gün çok sayıda insan, açlıktan ve vebadan hayatını kaybetmiştir. Bu sırada Melik Said de hastalanmıştır. Melik Said'in büyük oğlu Muzaffereddin, babasına bu orduya karşılık vermenin imkânsız olduğunu ve kaleyi terk etmeleri gerektiğini söylemiştir. Melik Said bunu kabul etmemiş, kısa zaman sonra ölmüştür. Melik Said'in ölümü üzerine, Muzaffereddin, Uruktu'ya, kalede artık onlara karşı koyacak kimsenin kalmadığını ve kaleyi onlara teslim edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine savaşı sona erdiren Uruktu, yanına gelen Muzaffereddin ve kardeşini bütün akrabalarıyla birlikte Hülâgû Han'ın huzuruna göndermiştir. Hülâgû ise onu affederek, Mardin'in yönetimini ona bağışlamıştır²⁰¹.

Hülâgû Han döneminde önemli komutanlardan biri olan Uruktu Noyan, Hülâgû'nün ölümünden sonra, Abaka Han döneminde de itibar ve makamını korumaya devam etmiştir. Abaka Han'ın tahta çıktığı sıralarda onun özel "Sukurçi"²⁰² si olan Uruktu, onun cülusundan bir süre sonra yaptığı kurultayda kardeşi Toku Bitikçi Noyan ve Sulduz kabilesinden Tudavun Noyan ile birlikte Anadolu'nun idaresinde görevlendirilmiştir. Burada Konya-Karaman bölgelerinde yerleşmiş olan ve Celayirli kuvvetlerden oluşan tümenin komutanlığına ve Konya bölgesinin yönetimine tayin edilmiştir. (673/1374-1375)²⁰³

Yaklaşık iki yıl boyunca Konya bölgesinde tümen komutanı olarak görev yapan Uruktu Noyan, 1277 yılında Mısır Memlûk Devleti Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesi üzerine Anadolu'da bulunan diğer Moğol kuvvetleri ile beraber Memlûk Sultanına karşı görevlendirilmiştir. Aynı yılın nisan ayında Elbistan ovasında yapılan savaşta Moğol ordusunun büyük bir kısmı bu savaşta ölmüştür. Birçok Moğol komutan ile birlikte Uruktu Noyan'da bu savaşta öldürülmüştür.²⁰⁴

²⁰¹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.35-36; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.64.

²⁰² İlhanlı devletinde hükümdarın çetresini taşıyan kimselere sukurçi denir. Bkz. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s.164.

²⁰³ Togan, *a.g.e.*, s.239; Boyle, *a.g.m.*, s.349; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.38.

²⁰⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.42; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.121.

2.1.2. Anadolu'daki Vergi Memurları

2.1.2.1. Taceddîn Mu'tez

Taceddîn Mu'tez, Celâlettin Harzemşah'ın kâdi'l-kudâtı (Baş kadısı) ve I. Alâeddin'e gönderdiği elçisi olan Mucireddin Tahir b. Ömer el-Harezmî'nin oğludur.²⁰⁵ Mu'tez, Hülâgû'nun hizmetinde bulunan Hârizmlî bir Müslümandır. Taceddîn Mu'tez, Hülâgû Han döneminde, Tüklük Bahşi ile birlikte balış vergisini ve diğer borçları tahsil etmek, Baba Şemseddîn'in üstlendiği paraları istemek için vezirlik ve emirlik sıfatı ile 1259 yılında Moğollar tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir.²⁰⁶ Moğol emîri İlhanlı merkezine, Baba Şemseddîn'in mirasından bir şey kalmadı, diye arz edip Kastamonu'nun kendisine ikta olarak verilmesi için yarlıg hükmü almıştır.²⁰⁷ Kastamonu vilayeti gelirleri onun dirliğine bırakılmış, daha sonra ihtiyaç üzerine Aksaray ve Develü vergileri de eklenerek bu bölgeler kendisine tahsis edilmiştir.²⁰⁸ Moğollar adına Anadolu'ya gelen Mu'tez, devlet müşâviri sıfatıyla İlhanlı devletinin gelirleri ve malî hesapları ile ilgilenmiştir.²⁰⁹

Taceddîn Mu'tez, Anadolu'da bulunduğu dönemde bütün emîrlere ve devlet büyükleri ile görüş alışverişinde bulunmuş, memleket işlerinde işbirliği yapıp, işlerin yolunda gitmesini ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak bu dönemde vilâyetlere güvenilir ve tecrübeli naipler, serleşkerler tayin edilmiştir.²¹⁰ Onun döneminde vilayet vergileri dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrılmıştır:

- 1 - Tübek = Servet ve kazanç vergisi,
- 2 - Nâlbeha = Asker masrafına yardım.

²⁰⁵ Rauf Kahraman Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018, s. 471.

²⁰⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.49; Kaymaz, *Pervâne Mu'înüddîn Süleyman*, s.82; Özkan Dayı, *İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017, s.152; İbn Bibi, II. s.156-157; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s.129.

²⁰⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.55; Kaymaz, *Pervâne Mu'înüddîn Süleyman*, s.107; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.247.

²⁰⁸ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, (çev.: M. Nuri Gençosman), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s.161.

²⁰⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 550.

²¹⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.79; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.67.

3 - Malibam = Bina vergisi.

4 - Maliberzek = Ekin, toprak mahsulleri vergisi.

Hazırlanan düzenlemeye göre halktan, bu vergilerden başka ek vergi istenilmemiştir. Uç tarafları Alaiye ve Antalya gelirleri de eksiksiz toplanmış, vergi memurları tarafından saltanat dergâhına gönderilmiştir. Saltanat töreleri, hususiyle Cuma günlerinde yapılmakta olan selamlık törenleri, Sultan Melikşah ve diğer Selçuklu Sultanları dönemlerinde olduğu gibi yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde cuma sabahlarında halka çeşitli yemeklerle şahane ziyafetler çekilmiş, asrın âlimleri toplantılarında nizam ve şeriât konularına dair meseleler ile ilgili konuşmalar yapmıştır.²¹¹

Taceddîn Mu'tez, Anadolu'ya geldiği dönemde; II. İzzeddin Keykâvus'un onu kötü karşılaması ve yolunuzun üstünde Sultan Rükneddin vardı; önce ondan vergi almaya başlamalıydınız demesi üzerine, aralarında vergi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bunun üzerine Taceddîn, elçilerle IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın yanına gitmiştir. Kılıçarslan'ın yanında bulunan Pervâne, Taceddîn'e ve elçilere saygı göstermiştir. Bir süre sonra II. İzzeddin Keykâvus ve Taceddîn Mu'tez arasında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine Anadolu'ya gelen Alıncak Noyan komutasındaki Moğol ordusu, II. İzzeddin Keykâvus'un üzerine bir sefer düzenlemiştir. Moğollara karşı koyamayacağını anlayan II. İzzeddin Keykâvus şehri terk ederek İstanbul'a gitmiştir. Anadolu'da tek başına Sultan olan IV. Rükneddin Kılıçarslan, Kastomonu ve Ankara vergilerinin idâresine Taceddîn'i memur etmiş, devlet işlerinde de ona önemli görevler vermiştir. Fakat kısa bir süre sonra Kılıçarslan ile Taceddîn Mu'tez'in arası açılmış, Moğol Emîri, Muînüddin Pervâne ile birleşerek Kılıçarslan'ı ortadan kaldırmaya girişmiştir.²¹²

Taceddîn Mu'tez Hatiroğlu isyanında; Moğollar'ın tarafını tutması sebebiyle, Mısır ordusunun Anadolu'ya girişinde zan altına alınmışsa da kurtulmuştur. Abaka Han 1278 yılında Anadolu'ya geldiği zaman onu geçiren beyler arasında Taceddîn

²¹¹ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.174.

²¹² Mevlânâ, *Mektuplar*, (çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılap ve Aka Kitabeveleri, İstanbul-1963, s. 261; İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, Ankara 2003, s.52.

Mu'tez de bulunmuştur. Hatta Erzincan'a kadar onu geçirmiş ve orada hastalanmıştır. Abaka'nın gidişinden sonra da hayata gözlerini yummuştur.²¹³

İbn Bibi eserinde Taceddîn Mu'tez, hakkında övgü ile bahsetmiş ve onun samimiyeti, güzel ahlakı, güvenilirliği, dindarlığı ile nadir bir insan olduğunu belirtmiştir. Taceddîn Mu'tez, Anadolu'ya geldiğinde âlim, imam, fakih, zâhit, âbid ve şairleri himaye etmiş, onlara cömert davranmış, çok sayıda hayır kurumu inşa ettirmiştir.²¹⁴ Taceddîn Mu'tez, medrese, hastane, hankah kervansaray vb. dini, ilmî, ictimai ve iktisadi kurumlar inşa ederek, Anadolu'da imâr faaliyetlerinde bulunmuştur. Haydarî halifelerinden Hacı Mübarek Haydarî'yi şeyh olarak tayin ettiği Dâru'z Zâkirîn bunlardan biridir.²¹⁵ Taceddîn Mu'tez, IV. Rükneddin'in de onayını alarak Ziyaeddin Vezir'in hankahına Hüsâmeddin Çelebi'nin şeyh olmasını sağlamıştır.²¹⁶ Ayrıca Aksaray'a yaptırdığı medreseye de Celâleddin-i Rumî'nin iznini alarak onun seçkin müritlerinden Şâfiî fakih Şerefeddin-i Kayseri'yî müderris olarak tayin etmiştir.²¹⁷

Taceddîn Mu'tez, zamanında devlet işleri düzene girmiş, hüküm sürdüğü bölgelerde huzur hâkim olmuştur.²¹⁸ Anadolu Selçuklu Devleti'nde el-Emîrû'l-Kebîr unvanıyla anılan, Taceddîn Mu'tez Mevlânâ'nın has müritlerinden olmuş, onun birçok sohbetine de iştirak etmiştir. Aralarında mektuplaşmaların da olduğu kayıtlarda geçmektedir.²¹⁹ Mevlânâ hazretleri, onu çok sevmiş ve ona "hemşehri" diye hitapta bulunmuştur.²²⁰ Taceddîn Mu'tez, Mevlevilerin ihtiyaçlarının karşılanması için zaman zaman bağışlarda da bulunmuştur. Mu'tez, Mevleviler için "dârü'l-uşşâk" âşık evi yaptırmak istemiş, fakat onun bu isteği Mevlânâ tarafından reddedilmiştir. Moğol emîri cizye parasından üçbin dinarı hamam parası

²¹³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s.261.

²¹⁴ İbn Bibi, II, s.157.

²¹⁵ Eflâkî, I, s.269; Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler*, s. 472.

²¹⁶ Eflâkî, II, s.177; Mevlânâ, *Mektuplar*, s.261.

²¹⁷ Eflâkî, I, s.229-230.

²¹⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.91.

²¹⁹ A. Çubukçu, "el-Emîrû'l-Kebîr", *DİA*, İstanbul 1995, C. XI, s.155; H. A. Hacıgökmen, "Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin Selçuklu Sultanları ile ilişkileri", *SÛTAD*, S.36, Konya 2014, s.117; İsmet Kayaoğlu, "Mevlânâ'nın Moğol Yöneticilerle Münasebeti", *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya Mayıs 1986, s.164; Eflâkî, I, s.269; Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler*, s. 472.

²²⁰ Eflâkî, I, s.269.

olarak Mevleviler'e göndermiştir. Sultan Veled'in araya girmesi ile kabul edilen bu başış, medresenin yanında hizmetkârlar için birkaç ev yapımında kullanılmıştır.²²¹ Mu'tez, Mevlânâ'ya Aksaray'dan yedi bin dirhem-i sultani ve mektup göndermiştir. Mektupta onun bu parayı kabul etmesini, bu paranın cizye malından geldiği için helal olduğunu yazmıştır. Mevlânâ her zaman olduğu gibi gönderilen hediyeleri kabul etmemiş, bunların hepsini alıp Hüsameddin Çelebi'ye götürmelerini emretmiştir. Çelebi hazretleri, bu paranın bin dirhemini Sultan Veled'e, bin dirhemini Kira Hatuna, beş yüz dirhemini Emîr Alîm Çelebi'ye vermiş ve geri kalanı da müritlere taksim etmiştir.²²²

2.1.2.2. Tüklük (Tükelek) Bahşi

Hülâgû Han (1256-1265) döneminin önemli şahsiyetlerinden birisi de Tüklük Bahşi²²³ dir. Tüklük Bahşi İlhanlı hizmetinde bulunmuş, Uygurlu kâtiplerden biridir. Taceddîn Mu'tez, Hülâgû zamanının ilk büyükelçisi (ilçi-yi büzürg) olan Tüklük Bahşi ile birlikte baliş vergisini (mal-ı baliş) ve diğer borçları (vücuhi kuruz) tahsil etmek için Anadolu'ya gönderilmiştir²²⁴.

Tüklük Bahşi, Anadolu'da bulunduğu dönemde Moğollar adına vergi toplamanın yanı sıra, savaş sonrası ganimetleri teslim almakla da görevlendirilmiştir. Muînüddin Pervâne, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u ortadan kaldırmak için, onun isyan etmeyi düşündüğünü ve Mısırlılar'a (Memlûklüler'e) müracaat ederek onlardan yardım istediğini Han'a bildiren bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine Hülâgû, Alıncak'a ve Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a elçi gönderip II. İzzeddin Keykâvus'un üzerine gidilmesini, onunla savaşarak ülkenin elinden alınmasını emretmiştir. Bunun üzerine Muînüddin Pervâne savaş hazırlıklarına başlamıştır²²⁵. Sultan II. İzzeddin Keykâvus, kendisine karşı yapılan hain planın ardından çocuklarını ve taşınabilir mallarını alarak önce Antalya'ya, sonra da İstanbul'a gitmiştir²²⁶. Alıncak Noyan ve Rükneddin Kılıçarslan, II.

²²¹ Eflâkî, I, s.271.

²²² Eflâkî, II, s.175-176.

²²³ Bahşi: Bahşi kelimesi aslen uygurca olup, "Budist rahibi" manasına gelmektedir. Moğollarda ise bu kelime "uygur harflerini bilen kâtip" anlamında kullanılmaktadır. (Bkz. İbn Bibi, II, s.159.)

²²⁴ Aksarayî, a.g.e., 2000, s.49.

²²⁵ Müneccimbaşı, a.g.e., 2016, s.93; İbn Bibi, II, s.158.

²²⁶ Aksarayî, a.g.e., 2000, s.53; İbn Bibi, II, s.159; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.513.

İzzeddin'in şehri terk etmesinden sonra Konya'ya gelerek, Sultan'a ait mallara el koymuşlardır. Daha sonra bu malları Tüklük Bahşi'ye ve Bahaeddin Şahinşah'a teslim etmişlerdir.²²⁷ Hülâgû Han Zilhicce 657/Kasım-Aralık 1259 tarihinden sonra Halep'i alarak, Tüklük Bahşi'yi oraya şahne yapmış, daha sonra bölgeyi terk etmiştir.²²⁸

2.2. ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282)

Hülâgû'nun on dört oğlunun en büyüğü olan Abaka Han, 631/1234 yılında Moğolistan da doğmuştur. Abaka'nın annesi, Yesuncin Hatun'dur²²⁹ Babası ile birlikte 1256 yılında İran'a gelen Abaka, Horasan valiliğine tayin edilmiştir. Abaka, Hülâgû'nun ölümü üzerine emîrler, hatunlar ve şehzadelerden oluşan kurultayda babasının yerine tahta geçmiştir.(1265)²³⁰ Abaka Han tahta çıkış törenleri yapıldıktan sonra devlet işlerine yönelmiş, babası Hülâgû tarafından çıkarılan yarlık ve fermanların geçerli olduğunu ilan etmiştir. Daha sonra her vilayete yeni yönetici ve yardımcıları atamıştır. Kardeşi Yeşmut'u Mogan, Şirvan ve Derbend'e, diğer kardeşi Tobşin'i Horasan'a, Çurmagon'un oğlu Şiramun Gürcü diyarına, Durtay'ı Diyarbekir ve Diyar-ı Rebia'ya atarken, Anadolu yöneticiliğine de önce Samagar ve Acay'ı, ardından Toku ile Tudavun Noyan'ı tayin etmiştir.²³¹ Abaka Han hükümdarlığı döneminde Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, doğuda Çağatay, batıda Altın Orda ve Memlük devletleriyle mücadele etmiştir.²³²

Abaka Han zamanı Anadolu'da huzursuzluğun ve karışıklığın hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Muînüddin Pervâne gücünü ve etkinliğini arttırmış, Moğollar'ın yanında itibar kazanmıştır. Buna bağlı olarak Muînüddin Pervâne bazen Moğol vali ve komutanları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmış, bazen de Anadolu Selçuklu Sultanlarını kendi isteklerine göre yönlendirme ya da değiştirme çabası içine girmiştir. Ancak Anadolu'ya, Abaka

²²⁷ İbn Bibi, II, s.159.

²²⁸ Yazıcızâde, *a.g.e.*, s.652; Spuler, *a.g.e.*, s.389.

²²⁹ A. G., Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev.: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul-2005,s.51;Peter Jackson, "Abaqa", *Encyclopaedia Iranica*, VI, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/abaqa> (20 Ekim 2018).

²³⁰ Faruk Sümer, "Abaka", *DİA.*, C.I, İstanbul 1988, s.8.

²³¹ Erdem, *a.g.t.*, s.185.

²³² Ebu'l-Ferec, *Muhtasari'd-Düvel*, s.47.

Han'ın kardeşi Acay'ın gönderilmesi ile Muînüddin Pervâne'nin gücü ve otoritesi zayıflamıştır. Bu süreçten sonra Anadolu, Muînüddin Pervâne ve Acay'ın aralarında yaşanan kavga ve mücadelelere sahne olmuştur. Muînüddin Pervâne defalarca Abaka Han'ın huzuruna çıkıp Acay aleyhinde şikâyetlerde bulunmuştur. Bu sırada durumdan haberdar olan Acay da Muînüddin Pervâne aleyhinde, Han'a şikâyetlerini arz etmiştir. Muînüddin Pervâne, Acay'ın zulüm ve baskılarına dayanamayarak Memlük hükümdarı Baybars'tan da yardım istemiştir. Böylece Memlüklerin de Anadolu'ya yönelmesi üzerine bölgede İlhanlı-Memlük mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Tüm bu yaşananların ardından Abaka, Anadolu'dan Acay'ı alarak yerine Toku ve Tudavun Noyanları tayin etmiştir. Ancak Toku ve Tudavun'un Noyan'ın ani ölümleri üzerine Samagar ve Kühergay Noyan'ı Anadolu'ya göndermiştir.

2.2.1 Abaka Han Dönemi Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar

2.2.1.1. Samagar Noyan

Samagar Noyan, Amur Nehrinin kollarından Garin ile Bica bölgesinde oturan Tunguz kabilesindedir. Kaynaklarda doğum tarihi ve yaşamı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Samagar, Moğol hükümdarı Hülâgû'nun “akhtacı'sı”²³³ yani mirahuru olarak görev 660/1262²³⁴ yapmıştır. Abaka Han döneminde Samagar; Celayirli İlkay Noyan, Sulduz Suncak (Soğuncak) Noyan, Abatay Noyan (Kongurat), Argun Ağa (Uyrat), Durbay (Tatar), Sunitay (Sünit) ve Şiktur gibi büyük Noyanlar ile birlikte devletin idaresinde etkili olmuştur.²³⁵

Samagar Noyan'ın adı ilk olarak 660/1262'de Hülâgû'nun amcasının oğlu Berke ile yaptığı savaşlar arasında geçmektedir. Samagar 1270'de İlhanlı Çağatay mücadelesinde Abaka ile Barak arasındaki savaş esnasında, Tübşin-oğul ve Hamdu-noyan ile birlikte ordunun sağ cenahına kumanda etmiştir.²³⁶ Abaka Han döneminde, Kara Tatar kabilesinin tümen beyi olarak görev yapan Samagar Noyan 1271 yılında Acay ile birlikte “emir-i leşker'i” (ordu komutanı) olarak Anadolu'ya

²³³ Togan, *a.g.e.*, s.235.

²³⁴ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.68.

²³⁵ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.38.

²³⁶ Howorth, III, s.238.

gönderilmiştir²³⁷. Acay ile Samagar Noyan H.672/1273-1274 yılına kadar vazifelerinin başında kalmışlardır. Fakat Acay ile Muînüddin Pervâne arasındaki anlaşmazlık yüzünden Abaka Han tarafından geri çağırılmışlardır. Samagar Noyan, Toku ve Tudavun Noyanların ölümü üzerine ikinci defa Kühergay ile birlikte Anadolu'ya gönderilmiştir.²³⁸ Samagar; Anadolu'da Tokat vilayeti, Niksar kazasında bulunan Samagar adlı çiftliğinde yaşamını sürdürmüştür.²³⁹

Abaka Han; kuzeyde Berke ve Mengü Timur kuvvetlerini, Horasan'da da Çağataylı Barak'ı yendikten sonra dikkatini kuvvetli düşmanları olan Baybars'a çevirmiştir. Baybars'ın Anadolu'ya yapacağı bir sefere karşı tedbir olarak kardeşi Acay ile birlikte Samagar Noyan'ı Memlükler'e göndermiştir. Samagar 1272 yılında Baybars'a (1260-1277), Abaka'ya isteklerini bildirmesi, kendisinin de bunların tahakkukunda yardımcı olacağı hususunda haber göndermiştir. Baybars, Samagar'dan gelen bu haberden memnun kalarak elçiler göndermiştir. Gelen elçiler, hükümdarları adına Samagar'a bir ok ve Abaka'ya da bir zırh vermişlerdir.²⁴⁰

Samagar Noyan, Teküder Ahmed (1282-1284) döneminde tekrar “emîr-i leşker-i memâlik-i Rum” yani İlhanlı ordusunun başkomutanı olmuştur. Kayseri merkez olmak üzere Uygurlar'a Acay oğlu Toğrul, Aksaray merkez olmak üzere Tatarlara Mulay Bulargı beylik etmişlerdir. Alıncak Noyan'ın oğulları ise, Rum'daki Kerayit'lere riyaset (başkanlık) etmekle görevlerine devam etmişlerdir²⁴¹. İlhanlı hükümdarı Abaka, 1282 yılında Anadolu sınırlarında akınlar düzenleyen, Memlükler'e karşı kardeşi Mengü Timur komutasında bir ordu sevk ederken, Anadolu'da Samagar Noyan'ın emrinde bulunan İlhanlı ordusunun da Kayseri-Elbistan yolu ile ona katılmasını bildirmiştir. Kendisi de kumandasında bulunan ordu ile hareket etmiş ise de Fırat Nehri'ni geçemeyip Rahbe Kalesi'nde kalmıştır. İlhanlı ordusu bu savaşta seksen bin kişiden oluşmaktadır. Memlük hükümdarı da elli bin kişilik ordusu ile Şam'a gelmiştir. Bu orduya Anadolu ve diğer bölgelerin askerleri de katılmıştır. İki ordu Hama ile Humus civarında karşılaşmıştır. İki ordu

²³⁷ Togan, *a.g.e.*, s.235; Spuler, *a.g.e.*, s.564.

²³⁸ Spuler, *a.g.e.*, 565.

²³⁹ Ahmet Temir, “Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.496.

²⁴⁰ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.38-39.

²⁴¹ Togan, *a.g.e.*, s.239.

arasında yapılan savaş sonunda Moğollar Memlûk Sultanı Melik Elfi²⁴² tarafından mağlup edilmiştir.²⁴³

Samagar Noyan 1290 yılında Argun Han döneminde yeniden Anadolu'daki Moğol ordusunun başkumandanlığına getirilmiştir²⁴⁴. Argun Han; Anadolu vezirliğine Ahmet Lâkûşi'yi, nâibliğe de Mecdeddin'i (Çâgeroğlu) atamıştır. Samagar, Yavlak Arslan oğlu Hoca Nasıreddin'e maliye işlerini vermiştir. Anadolu veziri Ahmet Lâkûşi'nin kötü yönetimi ve zulmü bölgede büyük bir hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Samagar Noyan bu vezirin yaptığı kötülöklere engel olmaya çalışmıştır. Bu sırada yapılan bazı şikâyetler üzerine Samagar Noyan, Argun Han tarafından görevden alınmış, Anadolu'nun idaresi 8 Ekim 1290 (2 Şevval 689) tarihinde İlhan'ın kardeşi Geyhatu'ya verilmiştir. Geyhatu, Samagar'ın tavsiyesine dikkate alarak Hoca Nasıreddin'i görevinde bırakmıştır.²⁴⁵

Samagar Noyan 1271 yılından 695/1296 yılında ölümüne kadar Anadolu'da kalmış ve diğer kumandanlardan farklı olarak, adaletli bir şekilde vazifesinin başında bulunmuştur. Samagar Noyan, Kultak adında bir bayanla evlenmiş ve bu eşinden Arap adında bir oğlu ve Novaki adında bir kızı dünyaya gelmiştir.²⁴⁶ Arap Noyan, babası gibi Anadolu'da komutanlık yapmış, bölgede çıkan isyanların bastırılmasında görev almıştır. Abaka Han zamanında İslamiyet'i kabul etmiş olan Samagar Noyan, Sivas şehri hâkimi ve Sultan Veled'in oğlu Mevlevi şeyhi Ulu Ârif Çelebi'nin müridi olmuştur.²⁴⁷ Samagar samimi bir Müslüman olmasına rağmen; Hülâgû'nün Müslüman Berke Han'a karşı harbinde büyük başarı gösteren büyük kumandanlarından biri olmuş ve Ahmed Han ile Argun'un taht için mücadelelerinde de gayrimüslim Argun tarafını iltizam etmiştir²⁴⁸.

²⁴² Elfi, Altıncı Memlûk sultanı Kalavun'un lakabıdır. Bkz. Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.105.

²⁴³ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.105; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.607; Togan, *a.g.e.*, s.239; Ahmet Toksoy, Anadolu'da Bir Tatar Noyanı: Samagar, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s.3.

²⁴⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.566.

²⁴⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.61-62; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi(1284-1291)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s.93-94.

²⁴⁶ Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan", s.498-499.

²⁴⁷ Veyis Değirmençay, Sultan Veled'in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, Sayı/Number 51, Aralık/December 2013, 85-90.

²⁴⁸ Togan, *a.g.e.*, s.246.

Aksârâyî de adil bir emîr ve yargucu olarak geçen Samagar Noyan; halkın çektiği sıkıntılara son vermiş, problemleri çözmek için mücadele etmiştir. Ayrıca ahaliden gasb olunan malları geri alarak onları iade etmiş ve halkın muhabbetini kazanmıştır.²⁴⁹ Anonim Selçukname'nin müellifi de Samagar Noyan'dan övgüyle bahsetmiş ve onun Anadolu'daki adaletli uygulamalarından örnekler vermiştir. Samagar'ın Allah'tan korkan biri olduğunu ve Sahip Kazvini'nin zulmünden dağılan halkın tekrar onun döneminde bir araya geldiğini söylemiştir.²⁵⁰ Sultan Veled, onu akıl ve adalette cihanda emsali nadir ve “ezelden seçilmiş bir hükümdar” olarak tasvir ederek “Samagar Ağa” diye isimlendirmiştir. Sultan Veled onu *Beğimiz bizi unutma* şeklinde Türkçe nakaratı ihtiva eden 13 satırlık bir farsça nazım parçası ile övmektedir. Sultan Veled, Samagar'ın zevcesi, kızı ve oğlu Arap'tan da övgü ile söz etmektedir.²⁵¹ Samagar Noyan'ın ölümünden sonra, Samagar Noyan'ın oğlu Arap küçük yaşta olduğu için Danişmendli İli'nin yani Sivas, Tokat ve Amasya'da bulunan Kara Tatar Tümeni Celayirli Baltu'nun kumandasına verilmiş ise de daha sonra Arap, Emir-i Leşker olmuştur. Emîr Arap, Mevlevî muhitine mensup olmuş ki ismi Mevlevî edebiyatında sıkça geçmektedir.²⁵²

2.2.1.2. Acay Dönemi

Acay, Hülâgû'nün sekizinci oğlu olup, Abaka Han'ın kardeşidir. Doğum tarihi ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İlhanlı Devletinde Hülâgû ve Abaka Han dönemlerin de önemli görevlerde bulunmuştur. Abaka Han tarafından 1271 yılında Samagar ile birlikte Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu kişilerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte bölgedeki Moğol komutanlarının sayısı artmış, Selçuklu askeri kuvvetlerinin sayısı ise azalmıştır.²⁵³ Acay; Anadolu'ya Muînüddin Pervâne'nin hüküm sürdüğü dönemde gelmiş ve onunla anlaşmamış, aralarında sürekli tartışmalar yaşanmıştır. 1272-73'de Anadolu'daki işgal kuvvetleri başkumandanı olan Acay, Pervâne ile aralarında çıkan düşmanlıktan dolayı ertesi yıl Abaka Han tarafından geri çağırılmıştır. Ancak diğer yıl tekrar Anadolu'ya geri

²⁴⁹ Aksarayî, a.g.e., 2000, s.124-127; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.611-612.

²⁵⁰ Anonim *Selçukname*, 2014, s.59; Aksarayî, a.g.e., 2000, s.127.

²⁵¹ Togan, a.g.e., s.246; Toksoy, a.g.m., s.4-5.

²⁵² Togan, a.g.e., s.242.

²⁵³ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s.126.

gönderilmiş, 1274/75 yıllarında Anadolu'da görev yapmıştır.²⁵⁴ Acay'ın Anadolu'ya gelişi ile birlikte Pervâne'nin hayatında huzursuz yeni bir dönem başlamıştır. Muînüddin Pervâne'nin kudreti ve itibarı sarsılmış, etkinliği azalmıştır. Acay Anadolu'da görev yaptığı dönemde, Pervâne'nin gücünün üstünde isteklerde bulunmuş, bunları yerine getirmediği zaman onu tehdit etmiştir.²⁵⁵

Acay, Anadolu'da bulunduğu sürece devlet adamları ve halk üzerinde baskı ortamı oluşturarak, Muînüddin Pervâne ile diğer Selçuklu devlet adamlarının menfaatlerine göre hareket etmesine engel olmuş, onlara karşılanamayacak isteklerde bulunmuştur. Bu sebeple 670/1272'de Muînüddin Pervâne, Abaka'ya yaptığı ziyaret esnasında, Abaka Han ile gizli bir görüşme yaparak Anadolu'nun içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Ayrıca Muînüddin Pervâne, Abaka Han ile yaptığı görüşme sırasında Anadolu Naibi Acay'dan şikâyetçi olmuş ve Han'a "*padişahlıkta akrabalığa bakılmaz, icabında oğul babaya ve kardeş kardeşe kıyar. Acay beni öldürüp Rum tahtına geçmek ve Mısır hükümdarına tabi olmak azmindedir*" diyerek Han'ı, Acay'a karşı kıskırtmış, Acay'ın Anadolu'dan alınmasını sağlamaya çalışmıştır.²⁵⁶ Pervâne'nin bu söyledikleri karşısında Abaka Han konuşmalarının aralarında kalmasını, konuyu araştırarak Acay'ı Anadolu'dan alacağını, yerine Toktu Noyan'ı göndereceğini söylemiştir²⁵⁷.

2.2.1.2.1. Acay'ın Anadolu'dan Alınması İçin Muînüddin Pervâne'nin Baybars'tan Yardım İsteği

Muînüddin Pervâne, Abaka'nın yanından Anadolu'ya döndükten kısa bir süre sonra durumun değişmediğini, Acay'ın Anadolu'dan alınmadığını görmüştür. Acay'ın tutumu daha da sertleşmiş, istekleri her geçen gün biraz daha artmıştır. Acay, kendisinin şikâyet edilmesinin ardından Abaka Han'a, Pervâne aleyhinde bir mektup göndermiş ve Pervâne'nin kendisini öldürerek Anadolu'ya hâkim olmak istediğini belirtmiştir. Acay karşısında, hayatını tehlikede gören Pervâne, durumu

²⁵⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.386.

²⁵⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.39; Spuler, *a.g.e.*, s.84.

²⁵⁶ İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, çev.: Şerefüddin Yaltkaya, C.II, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.33-34; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s.139; Sümer, "Anadolu da Moğollar", s.39-40.

²⁵⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.39.

kendi lehine çevireceği zamana kadar, Acay'ın taleplerini harfiyen yerine getirmiştir. Bir taraftan da Acay'a hediyeler vererek kendisini affettirmeye çalışmıştır. Ancak Acay'ın tutum ve taleplerinde değişiklik olmadığını görmüştür. Muînüddin Pervâne, Acay'ın görevden alınmaması ve Toku Noyan'ın tayin edilmemesi üzerine 1272–1273 yılları arasında Baybars ile temasa geçmek için girişimde bulunmuştur²⁵⁸.

Pervâne, Acay karşısında Anadolu'da daha fazla tutunamayacağını düşünerek korkuya kapılmış, Baybars'a elçiler aracılığı ile gizli bir mektup göndermiştir²⁵⁹. Muînüddin Pervâne, mektubunda Memlûk Sultanlığı'na bağlı olduklarını, daima destek olmaya hazır bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı olarak bulunduğu konumunu koruması şartı ile Anadolu'ya sefer yapmasını ve Moğolları Anadolu'dan çıkarmasını istemiştir. Baybars, Pervâne'ye olumlu cevap vermiş, fakat askeri durumunun yetersiz olduğunu söyleyerek bu seferi 1 yıl sonra yapabileceğini bildirmiştir. Ayrıca askerlerin ihtiyaçları için bir yer tahsis edilmesini, elde edilecek hâsılâtın kendilerine verilmesini ve Moğolları Anadolu'dan çıkardıktan sonra kalan yerlerin kendilerine bırakılmasını da istemiştir. Muînüddin Pervâne'nin elçisi, Baybars'ın yanından gelene kadar Abaka Acay'ı Anadolu'dan geri çekerek yerine Toku Bitikçi'yi göndermiştir. Muînüddin Pervâne bu sayede rahat bir nefes almış ve Baybars'ın kendisine ulaşmış olan mektubuna olumlu ya da olumsuz cevap verme gereği duymamıştır²⁶⁰.

2.2.1.2.2. Muînüddin Pervâne ve Toku Noyan'ın Abaka Han'ın Huzuruna Çağrılması ve Acay'ın Anadolu'dan alınması

Acay'ın Anadolu'dan alınmasının ardından 1274 yılında Anadolu Naipliği'ne Toku Noyan tayin edilmiştir.²⁶¹ Ancak ertesi yıl Acay yeniden Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu sırada Pervane, Toku ve vezir Fahreddin Ali,

²⁵⁸ Nejat Kaymaz, *13 Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddin Süleyman*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s.59; Spuler, *a.g.e.*, s.84-85.

²⁵⁹ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmedî Celayir", *Belleten*, C.LII, S.206, Ankara Nisan 1989, s.179.

²⁶⁰ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, 2000, s.33-34.

²⁶¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.40

Abaka'nın yanına gitmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda, Fahreddin Ali vezirlik görevine tekrar getirilmiş, oğullarına da hilatlar giydirilmiş, Denizli, Honas ve Karahisar'ın da İhta olarak verilmesi sağlamıştır. Buna karşılık Selçuklular'ın, Abaka'ya her yıl iki bin balış ödemeleri ve vergilerin gönderilmesi sırasında kullanılmak üzere yedi yüz at göndermeleri kararlaştırılmıştır.²⁶² Muînüddin Pervâne, Toku Noyan ile Anadolu'ya geldikten sonra Sivas civarında Acay'ın, Selçuklu devlet adamlarını dövdüğünü ve Hatıroğlu Ziyaeddin'in mallarına el koyduğunu Anadolu'da tamamen baskı ortamı oluşturduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Muînüddin Pervâne, Anadolu'da bulunan devlet adamlarından ve âlimlerden Acay'a olan şikâyetlerini içeren imzalı yazılar toplayarak, durumu Abaka Han'a bildirmiştir²⁶³.

Acay, Abaka Han'a şikâyet edildiğini öğrendikten sonra vakit kaybetmeden Pervâne ve Toku Noyan'ın kendisini ortadan kaldırıp Anadolu'ya hâkim olmak istediklerini belirten bir mektup yazarak Abaka Han'a göndermiştir. Abaka Han Acay'ın mektubuna karşılık olarak *“Pervâne kim oluyor. Senin hakkında sözü dinlenir mi? Onun hayatı senin elindedir. İster yaşatırsın ister öldürürsün”*²⁶⁴ diyerek yanında olduğunu vurgulamıştır. Pervâne ise, Acay'ın Anadolu'dan alınmasını beklerken, gönderilen mektuptan haberdar olmuş ve Acay'a gelecek olan postacıyı beklemeye başlamıştır. Postacının bölgeye gelmesiyle birlikte onu evine davet ederek mektubu alan Pervâne, mektubun içeriğini öğrendiği zaman durumun vehâmetini anlamış Acay'a hediyeler sunarak tekrar özür dilemiştir. Muînüddin Pervâne, bir yandan Acay'a özrünü kabul ettirirken diğer yandan Acay'ı ortadan kaldırmak için girişimlerine devam etmiştir²⁶⁵.

Muînüddin Pervâne, kısa bir süre sonra Anadolu'da bulunan âlim, fakih ve kadılardan, Acay'ın Anadolu'da baskı ve zulmünü arttırdığı, Memlüklerle ittifak içinde olduğu yönünde yazılarını tekrar Abaka'ya göndermiştir. Acay'ın kendisini ve Toku Noyan'ı öldürerek Anadolu'yu Memlük sultanına teslim edeceğine dair, emîr, kadı ve fakihlerin imzaları bulunan yazıyı da bizzat İlhan'a göndermiştir.

²⁶² İbn Bibi,II, s.176; İbn Şeddad, a.g.e., 2000, s.57.

²⁶³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.554; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.141; İbn Şeddad, a.g.e., 2000, s.57.

²⁶⁴ İbn Şeddad, a.g.e., 2000, s.57-58.

²⁶⁵ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.141.

Bunun üzerine Abaka Han, Acay'ı yanında tutarak onu Anadolu Nâipliği'nden almıştır. Acay'ın adamlarından Anadolu'da zulüm yapan 7 kişiyi öldürmüştür²⁶⁶. Acay'ın bu süreçten sonraki hayatı çok bilinmemekle birlikte, Argun Han döneminde 1284 yılında Gürcistan'ın yönetimine atanmıştır.²⁶⁷

2.2.1.3. Toku Noyan Dönemi

Toku, Moğollar'ın önemli komutanlarından biri olan İlkay Noyan'ın oğludur. Hülâgû'nun ordusunda tümen komutanı olarak görev yapan Toku Noyan, 661/1262-1263 yılında baş gösteren isyan hareketlerini bastırmak için ilk kez Anadolu'ya gönderilmiştir. Emîr Şemseddin Muhammed Türkmani'nin önderliği altında toplanan kalabalık bir Türkmen topluluğu Gürcistan, Trabzon ve Sinop dağlarına yayılarak her tarafta büyük huzursuzluk çıkarmışlardır. Erzincan ve Bayburt şehirlerine yerleşen bu gruplar çevredeki yerlere akınlar düzenleyerek Sinop'tan Ayıntab'a kadar istila ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Hülâgû Han bu kargaşayı ortadan kaldırmak ve asi grupları yok etmek için Toku Noyan'ı kalabalık ve tam teçhizatlı bir ordu ile bu bölgeye göndermiştir. Toku Noyan idaresindeki büyük Moğol ordusu Erzincan'da yapılan savaşta Türkmenleri bozguna uğratarak büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiştir²⁶⁸.

Toku Noyan, Abaka Han döneminde de önde gelen komutanlardan biri olup, Han'ın özel bitikçisi olmuştur. Abaka Han tarafından 1274 yılında Anadolu'nun idaresinde en etkili kişi unvanı ile Acay'ın yerine Anadolu Nâipliği'ne Toku Noyan tayin edilmiştir²⁶⁹. Toku Noyan'ın Anadolu'ya hangi tarihte gönderildiği konusunda kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamasıyla birlikte, Nejat Kaymaz 1274/1275 yılları arasında gönderildiğini belirtmektedir²⁷⁰. Yardımcılığına da Tudavun Noyan verilmiştir.

Acay'ın, Anadolu'da bulunduğu dönemde Acay ile Moğollar'ın Anadolu'daki sadık adamı Mûineddin Pervâne arasında sürekli bir çekişme ve

²⁶⁶ İbn Şeddad, *a.g.e.*, 2000, s.58; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.554; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.41.

²⁶⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.385; Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s.39.

²⁶⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, 37.

²⁶⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.565; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.38; Togan, *a.g.e.*, s.239.

²⁷⁰ Kaymaz, *13 Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddîn Süleyman*, s.60.

anlaşmazlık mevcuttur. Pervâne, Acay ve Samagar'ın tahakkümünden kurtulmak için Abaka Han'ın huzuruna giderek şikâyetinde bulunmuş, Acay ve Samagar'ın Anadolu'dan geri çekilmesini istemiştir. Abaka Han ise bu durumu başka kimseye anlatmamasını, uygun bir zamanda Acay ve Samagar'ı Anadolu'nun yönetiminden alacağını ve oraya Toku Noyan'ı göndereceğini söylemiştir²⁷¹.

Bir süre sonra Abaka Han Şehzade Acay'ı ve Samagar Noyan'ı Anadolu'dan çekerek kendi yanına alıkoymuştur. Onların yerine ise kırk özel adamı ile Toku Noyan'ı Anadolu'ya göndermiştir. Abaka Han, Toku Noyan'a Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyeti altındaki bütün mal varlığını tespit ederek kayda geçirmesini istemiştir. Daha sonra bir “*yarlıg*” çıkararak Mûneddin Pervâne dâhil Anadolu'daki bütün Moğol emîr ve beylerinin Toku Noyan'ın izni olmaksızın hiçbir karar almamalarını ve hiçbir harekette bulunmamalarını emretmiştir²⁷². Toku Noyan bu ferman üzerine 40 kişilik bir yardımcı grubla yola çıkarak aynı yıl içinde Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'daki Moğol emîr ve beylerinin tümü değerli hediyelerle Toku Noyan'ın huzuruna gelerek ona itaatlerini bildirmişlerdir. Toku Noyan ise Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetindeki bütün bölgeleri tek tek dolaşarak çok miktarda para ve mal toplamış, Abaka Han'ın hazinesine göndermiştir. Mûneddin Pervâne de Toku Noyan'ın kudreti karşısında çaresiz itaat ederek ona yaranmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır²⁷³.

Toku Noyan, Anadolu'da bir müddet kalıp işlerini yoluna koymuştur. Aynı yıl içinde Abaka Han, Toku Noyan'ı, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı, III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Mûneddin Pervâne'yi kendi huzuruna çağırmıştır. Acay'ı da yeniden Anadolu'ya göndermiştir²⁷⁴. Toku Noyan ve Pervane Anadolu'ya döndükten kısa bir süre sonra Abaka Han tarafından Bire Kalesi'nin fethi ile görevlendirilmiştir. Gerekli hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 674/1275 yılında Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu ile Bire Kalesi'ne ulaşmışlardır. Moğol ve Selçuklu kuvvetleri mancınıklar kurup kaleyi

²⁷¹ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, 2000, s.33-34; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.139; Sümer, “Anadolu da Moğollar”, s.39-40; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.553-554.

²⁷² İbn Bibi, II, s.186; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.40.

²⁷³ Spuler, *a.g.e.*, s.386; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.40.

²⁷⁴ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.140-141; Kesik, “Münüddin Süleyman Pervane”, s.92; İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.56.

kuşatmaya aldılarsa da, kale halkının güvercinler aracılığıyla Mısır Sultanı Baybars'tan yardım istemeleri ve kaleyi son derece iyi savunmaları neticesinde bir sonuç alamadan geri dönmüşlerdir²⁷⁵.

Mûineddin Pervâne, Toku Noyan ve diğer Moğol beyleri Abaka Han'ın yanındayken Anadolu'da Hatiroğlu isyanı meydana gelmiştir. Moğol beylerinin yokluğunu fırsat bilen Hatiroğlu Ziyaeddin 675/1276-1277 yılı başlarında Moğollar'a karşı isyan etmiş ve Karamanoğlu Mehmet Bey'in yardımı ile Memlük Sultanı Baybars'a mektup yazarak Anadolu'ya çağırmıştır²⁷⁶. Akabinde Hatiroğlu, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Seyfeddin Torumtay, Atabeg Necmeddin ve diğer bir grup Selçuklu beyini de yanına alarak kalabalık bir kuvvet oluşturmuştur. Bu durum üzerine Toku Noyan, Tudavun Noyan, Mûineddin Pervâne ve diğer Moğol beyleri aynı yılın sonbaharında 30.000 kişilik bir Moğol askeri ile Niğde de bulunan Hatiroğlu'nun üzerine yürümüşlerdir. Hatiroğlu önce karşı koysa da daha sonra Ulukışla (Luluve) Kalesi'ne sığınmak isterken yakalanmıştır. Hatiroğlu, Şehzâde Kongurtay, Toku ve Tudavun'un bulunduğu Delice kışlağına getirilmiş ve burada yarguya tâbi tutulmuştur. Daha sonra Abaka Han'ın huzuruna gönderilen Hatiroğlu, Abaka Han'ın emri ile öldürülmüştür²⁷⁷.

Mısır Memlüklü Sultanı Baybars, Anadolu'dan gelen davet üzerine tam teçhizatlı bir ordu ile 1277 yılında Anadolu'ya gelmiştir. Abaka Han ise ona karşı koymak için Toku Noyan, Tudavun Noyan ve Mûineddin Pervâne'yi Sis (Çukurova) bölgesine görevlendirmiştir. Savaş hazırlıklarının tamamlanmasından sonra Toku Noyan, Tudavun Noyan, Uruktu Noyan ve Mûineddin Pervâne emrindeki Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik ordu savaş bölgesine gitmişlerdir²⁷⁸. Niğde civarında bulunan Nabşi Noyan komutasındaki diğer Moğol kuvvetleri de oradan hareketle Çukurova bölgesine gitmişlerdir. Moğol askerlerine

²⁷⁵ İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.58-59; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.596.

²⁷⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.78-79; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s.151-152; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XVI, İzmir 2001, s.43-44.

²⁷⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.100-110; İbn Bibi, II, s.185.

²⁷⁸ İbn Bibi, II, s.186-187; Yazıcızâde, *a.g.e.*, s.681-682; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.562.

Toku Noyan, Tudavun Noyan, Uruktu Noyan ve Nabşı Noyan, Anadolu Selçuklu askerlerini ise Mûineddin Pervâne komuta etmiştir²⁷⁹.

1277 yılının Nisan (Zilkade) ayında Elbistan ovasına gelen Baybars ile Toku, Tudavun ve Uruktu Noyanlar arasında zilkade ayının 10'u Cuma gününde iki taraf arasında şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Moğol ve Selçuklu ordusu bürün çabalarına rağmen büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Toku, Tudavun ve Uruktu Noyanlarda bu savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir²⁸⁰. Toku Noyan'ın Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu, Geyhatu ile evlenen Aişe Hatun isminde bir kızı vardır. Müslümanlığı seçen Moğol komutanlarından biridir²⁸¹.

Acay'ın baskı ve isteklerinden kurtulmayı düşünen Selçuklu devlet adamları, umduklarının aksine Toku Noyan karşısında nüfuzlarını kaybetme noktasına gelmişlerdir. Anadolu'ya çok geniş yetkilerle donatılarak gönderilen Toku Noyan, Selçuklu devlet adamları üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve Selçuklu devlet adamları onun haberi ve onayı olmaksızın hiçbir karar alamayacak ve uygulayamayacak konuma gelmişlerdir. Ayrıca Toku Noyan, Anadolu'da Moğol gücünü hissettirmek adına bir takım düzenlemeler yapma yoluna gitmiş, Anadolu şehirlerini dolaşmış, Abaka Han'a hediye ve para toplayarak göndermiştir. Pervâne, Moğollar nezdinde itibar kaybetmemek, hayatını da tehlikeye atmamak için Toku Noyan ile iyi geçinmeye çalışmıştır.

2.2.1.4. Tudavun Noyan

Tudavun Noyan, İlhanlı Devleti'nin ve Anadolu Selçuklu Devletinin hizmetinde bulunmuş önemli komutanlardan biridir. Sevinç Toğrul'un oğlu Sukuncar'ın kardeşi olan Tudavun Uygur'dur²⁸². Hülâgû Han'ın (1256-1265) mahiyetinde kardeşi Sukuncak ile birlikte İran'a gelmiş ve devlet hizmetinde önemli mevkiilere yükselmiştir. Hülâgû, en büyük oğlu Abaka Han'a Amu Derya (Ceyhun Nehri)'nin batısı olan Irak, Mazenderan ve Horasan'ı teslim etmiş, Anadolu'da Diyarbakır ve Diyar-ı Rabia'nın yönetimini ise Cemaziyelahir 661/Nisan 1263

²⁷⁹ İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.84; İbn Bibi, II, s.183; Aksarayî, *a.g.e.*,1944, s.113; Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.87.

²⁸⁰ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 112-113.

²⁸¹ Howorth, III, s.377; Togan, *a.g.e.*, s.266.

²⁸² Bahaeddin Ögel, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s.65

tarihinde Emir Tudavun'a vermiştir²⁸³. Tudavun, Hülâgû'nün ölümünden sonra yerine geçen Abaka döneminde de önemli komutanlardan biri olmuştur.

Abaka Han 673/1274-1275 yılında Toku Noyan ile birlikte Tudavun Noyan'ı Anadolu'nun idaresi için görevlendirmiştir.²⁸⁴ Tudavun Noyan 674/1275 yılında; Toku Noyan ile birlikte Abaka Han tarafından Bire Kalesi'nin fethi ile görevlendirilmişlerdir. Bire Kalesi sakinlerinin Mısır Sultanı Baybars'tan yardım istemeleri ve Bire Kalesi komutan ve askerlerinin kaleyi son derece iyi savunmaları yüzünden kesin sonuç alamadan geri dönmüşlerdir.²⁸⁵ Emîr Tudavun 675/1276 yılında Anadolu'daki Hatiroğlu İsyanı sırasında Anadolu muhafız kumandanı Toku ile birlikte gelip Hatiroğlu Şerafeddin'in yargılanmasında, öldürülmesinde, ilgililerin soruşturma ve cezalandırılmasında görev almıştır.²⁸⁶ Memlük Sultanı Baybars'ın 1277 yılında Anadolu'ya karşı düzenlemiş olduğu seferde Toku, Tudavun ve Uruktu Noyanlarda hayatlarını kaybetmişlerdir.²⁸⁷

2.2.2. Anadolu'daki Vergi Memuru: Mücîrüddin Emîrşah

Moğol emirlerinden Taceddîn Mu'tez'in oğlu Mücîrüddin, Anadolu incüleri ve hükümdarın has hazinesi için belirlenmiş olan ülkenin vergi kesimlerini ve baliş vergisini kontrol altına almak için 679/1280-81 yılında Abaka Han tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir.²⁸⁸ Mücîrüddin Emîrşah II. Mesud hükümdar olduğu zaman onu Erzincan yöresinde karşılamıştır. Bu sırada Sultan Mesud, onun sahip olduğu sıfatına ek olarak saltanat naibliği görevinide ona vermiştir. Sultan bu tâyine ait menşuru tasdik etmesi için ilhana arzetmiştir²⁸⁹. Böylece o, hem İlhanlı, hem de Selçuklu devletinin onayını alarak görevde bulunmuştur. Mücîreddin Emîrşah otoritesini Sivas, Tokat, Sinop ve Kastamonu'ya kadar genişletmiş, bu sahada

²⁸³ Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, s.135-136; Howorth, III, s.219. Bu olay, Howorth'da farklı yazılmıştır. Hülâgû Han, 1264 yılında kendisine bağlı olan yerlerin yönetim reformlarını hayata geçirmiştir. Dicle'den Fırat'a kadar olan Diyarbakır ve Diyar-ı Rabia'yı Tudavun Noyan'a vermiştir. Bkz. Howorth, III, s.206

²⁸⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.100-104; İbn Bibi, II, s.183; Spuler, *a.g.e.*, 565; Tüysüz, *a.g.e.*, s.47.

²⁸⁵ İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, 1941, s.58-59; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.596.

²⁸⁶ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s.135.

²⁸⁷ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, s.160-162.

²⁸⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.105.

²⁸⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.108.

İlhanlı Devleti adına vergi tahsil etmiştir.²⁹⁰ Onun gelmesiyle birlikte devlet işlerinde bir düzen sağlanmış, devlet erbabı ve saltanat erkânı, onu desteklemek ve ona yardım etmek konusunda ciddi bir gayret göstermişlerdir.²⁹¹ Mücîrüddin Emîrşah, Anadolu'da bulunduğu dönemde II. Mesud'un, isyan eden kardeşi Rükneddin Kılıçarslan üzerine yaptığı sefere katılmıştır.²⁹²

Mücîrüddin Emîrşah ile Selçuklu devletinin en önemli vezirlerinden biri olan Sahip Ata Fahrettin Ali arasında bir düşmanlık oluşmuştur. Bu nedenle Argun Han, Sahip Ata Fahreddin Ali ile Mücîrüddin Emîrşah'ı huzuruna çağırmıştır. Argun Han, bu çağrıda Fahreddin Ali'den ağır vergi taleplerinde bulunmuştur. Fahreddin Ali bu taleplerin gerçekleşmesi durumunda Anadolu halkının daha fazla ezileceği düşüncesi ile gamdan, üzüntüden hastalanmış ve 1288 yılında Akşehir'in Nadir köyünde vefat etmiştir. Cenazesi Konya'ya götürülüp kendisi için yapılan türbeye defnedilmiştir.²⁹³

Fahreddin Ali'nin vefatından sonra Selçuklu vezirleri de İlhanlı merkezinden gönderilmeye başlanmıştır. İlhanlılar tarafından Anadolu'ya ilk gönderilen kişi sahip Fahreddîn-i Kazvînî'dir. Fahreddîn-i Kazvînî vilayetlerin bâc ve haraçlarını arttırmıştır. Eskiden beş tagar²⁹⁴ verilmekte olan beldeye elli tagar, 5000 dinar vergi yükleyerek alınan vergi miktarını on katına çıkarmıştır.²⁹⁵ Üretimin bozulduğu, ekonomik huzursuzlukların hat safada olduğu bu dönemde normal vergisini dahi ödemeyen halka bu vergiler çok ağır gelmiş ve bölgede yaşam zorlaşmıştır. Fahreddîn-i Kazvînî; yaptığı zulümler nedeniyle kimse tarafından sevilmemiş, uyguladığı vergi politikaları nedeniyle de bölgede ekonomik güçlükler ortaya çıkmıştır. Bu durum Mücîrüddin Emîrşah'ı endişelendirmiştir. Bu nedenle Anadolu'nun iktisadi açıdan bir dönem için iki parçaya bölünmesi teklifini

²⁹⁰ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli" *XI. Türk Tarih Kongresi*, C.II, Ankara 05-09 Eylül 1990, s.584.

²⁹¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.105; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev.: Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.286.

²⁹² Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.137.

²⁹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.607; *Anonim Selçuknâme*, 2014, s.56.

²⁹⁴ Tagar: Türkçe bir kelime olan olan tagar; yiyecek, maaş ve karavana manasına gelmektedir. Askerlik terimi olarak ise askeri maaş anlamına gelmektedir. Vilayetlerden alınan bu askeri vergi, o vilayetin sakinleri tarafından temin edilmek zorunda idi. Aksi halde ordu, tagarını vermekte zorluk çıkaran ve bu vergiyi vermeyen vilayeti yağma edebilirdi. Bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1970, s.238.

²⁹⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.120.

İlhanlılara sunmuş ve sonuçta bu teklif kabul edilmiştir. Yapılan taksimata göre ülkenin batı bölümü Kayseri'nin batısından başlayarak Kazvîni'nin sorumluluğu altında olacaktır. Danişmend eyaletini içeren Samsun ve Sinop'un da dâhil edildiği doğu kısmı ise Mücîrüddin Emîrşah'a verilmiştir. Buna göre her ikisinin de Moğol askerlerinden oluşan birlikleri olacaktır. Fahreddîn-i Kazvîni'nin birliklerinin komutanı Eyci, Mücîrüddin Emîrşah'ın birliklerinin komutanı ise Toloday olarak belirlenmiştir.²⁹⁶

Aksârâyî ülkenin bu iki devlet adamı arasında taksim edilmesinden sonra Mücîrüddin Emîrşah'ın kontrolünde bulunan vilayetlerde asayiş ve huzur ortamının sağlandığını, vergilerin çoğalıp bölgenin bayındır hale geldiğini; buna karşın Kazvîni'nin hâkimiyetindeki vilayetlerde ise baskı ve zulmün arttığını ve o bölgedeki insanların rahat yüzü göremediğini ifade etmektedir. Anadolu'da zalimâne tahsilat iki sene kadar sürmüştür. Cebir ve zulüm ile Anadolu halkından toplanan bu vergiler Moğolların hazinesine, Moğol ümerasının cebine, Kazvîni ile Emîrşah ve bunların maiyyetindeki adamlarına; Anadolu ile alakası olmayan yabancıların eline geçmiştir²⁹⁷.

Fahreddîn-i Kazvîni'nin yönetimine karşı şikâyetleri artması üzerine Argun Han'dan gelen elçiler onu önce Sivas'a, sonra da Han'ın huzuruna çıkarmak üzere Tebriz'e götürmüşlerdir. Argun Han döneminde İlhanlı vezirliğinde bulunan Sa'düddeve²⁹⁸ mutlak bir iktidara sahipti ve Han'ı da Fahreddîn-i Kazvîni aleyhine inandırmıştı. Bu sırada Han'ın güvenini kazanmış Şemseddin Konevî adlı bir kimse de Tebriz'e giderek Argun Han'ın huzuruna çıkıp Kazvîni'nin yaptığı zulümleri hakkında her şeyi anlatmıştır. Bu şikâyetler üzerine Tebriz meydanında Argun Han'ın buyruğuyla Kazvîni'nin başı vurdurulmuştur. Onun vezirliği Anadolu'da

²⁹⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.122; "İlhan Erdem, Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, Ankara 2003, s.54-55; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.294-295; Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi(1284-1291)*, s.91; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", s.587.

²⁹⁷ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.122; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, (Yayına Haz. Refet Yinanç),TTK. Yayınları, Ankara 2014, s. 334.

²⁹⁸ Sa'düddeve hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve*", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, C.XXI, Ankara 2003, s.125-142.

yaklaşık iki yıl kadar sürmüş 29 Eylül 1290 senesinde son bulmuştur²⁹⁹. Bu arada Kazvîni ile birlikte Mücîrüddin Emîrşah da Tebriz'e çağırılmıştır. Yahudi asıllı vezir Sa'duddevle, Argun Han'a Kazvîni gibi onu da kötölemiş ve onu da harcamak istemiştir. Fakat o sırada orada bulunan Han'ın saygı duyduğu büyük âlim Kutbeddin Şirazi, Mücîrüddin Emîrşah için Sa'duddevle ile tartışmış ve Argun Han'ı onun öldürülmemesi hususunda ikna etmeyi başarmıştır³⁰⁰.

Mücîrüddin Emîrşah 692/1292-1293 yılında da eskiden olduğu gibi emîrlik ve naiblik görevinde bulunmuş, yardımcılığına da kardeşi Rüknu'd-dîn Mehmed getirilmiştir³⁰¹. Gâzân Han döneminde de Mücîrüddin Emîrşah, Rum saltanatının naibliğine tayin edilmiştir.³⁰² Mücîrüddin Emîrşah maliye (istifa) hükmüne göre arkadaşı olan Şerefeddin Abdurrahmanla birlikte yönetiminde olan yerlerin işlerini yoluna koymak için harekete geçmiştir. Önce Kayseri'ye ve oraya bağlı yerleri ele geçirmiş, güvendiği memurları o vilâyete tayin ettikten sonra Sutay'ın hizmetinde Niğde tarafına gitmiştir. Birkaç yıldan beri Niğde'nin Anduğu kalesine sığınmış ve o vilâyeti karışıklığa sokmuş olan Kongur Türk'ü yakalayıp hapishaneye atmıştır. Daha sonra Luluve (Ulukışla)'da ayaklanan Luluve kalesi kumandanı Sâbıkü'd-dîn'in itaatini sağlamıştır.³⁰³ Ayrıca Emîrşah, Niğde-Sivas civarlarında eşkiyalık yapan Bedrü'd-dîn Veled'i de tenkil etmiştir. Emîrşah, Aksaray imam ve şeyhlerine, Bedrü'd-dîn'e teslim olduğu takdirde affedileceği yolunda bir teklif yapacağını, fakat yemininde durmayarak onu öldüreceğini söylemiş; günaha girip girmeyeceğini sormuştur. Onlar bir hüccet ile mahzur olmadığı cevabını vermiştir. Kendilerine bir de iktâ vaadedilen Bedrü'd-dîn ve adamları teslim olunca öldürülmüşlerdir. Ardından Emîrşah asayişini sağlamak için Samsun'a gitmiştir.³⁰⁴ Aksaray'de; başışta bulunan, soyu temiz biri olarak geçen, İlhanlı devletinde birçok hükümdar döneminde görev yapan Mücîrüddin Emîrşah 9 Mart 1302 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³⁰⁵

²⁹⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.124-126; Erdem, Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", s.55.

³⁰⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.124-126; Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, s.610.

³⁰¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.144.

³⁰² Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.195.

³⁰³ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.204.

³⁰⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.205-206.

³⁰⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.237.

2.3. AHMED TEKÜDER DÖNEMİ (1282-1284)

Sultan Ahmed, İlhanlı Devletinin üçüncü hükümdârı olup, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 645/1247 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Hülâgû'nün on dört oğlundan biri olan Teküder'in annesi de Konkırat beyinin kızı Kutuy Hâtundur.³⁰⁶ Abaka'nın hükümdarlığı zamanında İran'da Nihavand ve Dinavar taraflarındaki dirliğinde yaşayan Teküder, İslamiyeti de bu zamanda kabul etmiş ve Ahmed adını almıştır.³⁰⁷ Teküder, 1282 yılında abisi Abaka'nın ölümü üzerine, Meraga yakınlarında toplanan kurultayda han seçilmiş ve Abaka'nın en büyük oğlu Argun'un muhalefetine rağmen bir ay sonra Aladağ'da yapılan bir merasimle taç giyerek devletin başına geçmiştir.³⁰⁸ Cülûs töreninden sonra devlet işlerine yönelen Ahmed Teküder'in, ilk icraatı kendisinin tahta çıkmasında büyük emekleri olan Kongurtay'ı Temmuz 1282'de Anadolu valiliğine göndermek olmuştur. Daha sonra Emîr Akbuka'yı ona yardımcı olarak yola çıkarmıştır.³⁰⁹

Ahmed Teküder'in kısa süren hükümdarlık döneminde, Anadolu'da uygulanan Moğol sisteminde fazla bir değişiklik yapılmamış, eski düzen korunma yoluna gidilmiştir. Ekonomik alanda ise kaynaklar ve üretilen mallar, İlhanlı hazinesine aktarılacak kaydıyla İlhan ve Moğol emîrleri arasında paylaşılmıştır. Ahmed Teküder devrinde Anadolu'da Türkmen isyanları devam etmiş, İlhanlı Han'ı bu isyanları bastırmak için Kongurtay'ı görevlendirmiştir. İlhanlı politikasına karşı çıkan zümreler de Kongurtay örneğinde görüleceği üzere, çok sert ve acımasız bir biçimde cezalandırılmıştır.³¹⁰ Bu dönemde Selçuklu yönetimi zayıflatılmış, ülke iki ayrı idari kısma ayrılmıştır. İlhanlı hâkimiyetinde olan Anadolu Selçuklu devletinin bir kısmının idaresi Gıyâseddin Mesud'a (II. Mesud), bir kısmının idaresinin de III. Gıyâseddin Keyhusrev verilmesi kararlaştırılmıştır.³¹¹

³⁰⁶ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.610; Akkuş, *a.g.t.*, s.137.

³⁰⁷ Faruk Sümer, "Teküdar", *Meb İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, C.12,1. Kısım, s.145.

³⁰⁸ Hamid Algar, "Ahmed Teküder", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, C.2, s.139.

³⁰⁹ Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", s.104.

³¹⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.387; Togan, *a.g.e.*, s.235; Akkuş, *a.g.t.*, s.241-242; Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", s.103.

³¹¹ Ali Sevim, "Keyhusrev III", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.352.

2.3.1. Kongurtay Dönemi

Kongurtay Abaka Han'ın kardeşi olup Abaka tarafından, Pervâne'nin idamını müteakip 1277 yılında Rum emîri leşkeri olarak, Şemseddin Cüveyni ile birlikte Anadolu'ya gönderilmiştir.³¹² Kongurtay'ın yanında Kühergay ve Erksun Noyanlarda Anadolu'ya gelmiştir.³¹³ Kongurtay işgal kuvvetleri başkumandanı sıfatıyla Anadolu'da katliamlar yaparak binlerce kişiyi öldürmüştür, birçok insanı da köle yapmıştır.³¹⁴ Kongurtay, III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi ile evlenmiştir.³¹⁵ Tarihi kaynaklar da Kongurtay, acımasız ve zalim biri olarak vasıflandırılmıştır. Ayrıca idaresinin sertliği, zulüm ve cezalarının çok olduğu bir emîr olarak tarihi kayıtlara geçmiştir.³¹⁶

2.3.1.1. Kongurtay'ın Anadolu Harekâtı ve Türkmenler ile Mücadelesi

Baybars'ın Anadolu seferi, uçlardaki Türkmen topluluklarını cesaretlendirmiş, Türkmenler'in Anadolu'yu istila eden Moğollar'a karşı harekete geçmelerine neden olmuştur. Memlük Sultanı Baybars'ın, Moğolları yendiğini haber alan Karamanoğlu Mehmed Bey, Kırım'da bulunan eski Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un oğullarından Alâeddin Siyavuş'u da (Cimri) yanına alarak Konya'ya gitmek için yola çıkmıştır. Mehmed Bey 3000 kişilik ordusuyla önce Aksaray'a, daha sonra Konya'ya yönelmiştir. Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'ya girerek, Selçuklu şehzâdesi Alâeddin Siyavuş'u (Cimri) 10 Zilhicce 675/ 15 Mayıs 1277 tarihinde tahta oturtmuştur.³¹⁷ Ayrıca Akşehir'de Selçuklu ordusunu yenmiş, Kara Hisar (Afyon) ve Sivri Hisar'a da saldırılar düzenlemiştir.³¹⁸

Abaka Han, 1277 yılında Kongurtay Noyan'ı, Karaman Türkmenleri'nin başlattığı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir.³¹⁹ Kongurtay'ın, Anadolu'ya

³¹² Spuler, *a.g.e.*, s.387; Togan, *a.g.e.*, s.235; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.45.

³¹³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.45.

³¹⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.566.

³¹⁵ Togan, *a.g.e.*, s.239.

³¹⁶ Togan, *a.g.e.*, s.245.

³¹⁷ Faruk Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, C.28, Ankara 2003, s.445; Şikârî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi)*, haz: Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005, s.32; Şikârî Cimri'nin 13 Mayıs 1277'de tahta çıktığını söyler. Bkz.: Şikârî, *a.g.e.*, s.32.

³¹⁸ Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmedî Celayir", s.182.

³¹⁹ Sümer, "Mehmed Bey", s.446; Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s.331.

ilerleyişi sırasında, Türkmenler karışıklıktan istifade ederek, Kızıl Hamit İsyanı'nı³²⁰ başlatmışlardır. Bunun üzerine Kongurtay, Anadolu'ya girdiği ilk anda Karaman Türkmenleri ile mücadeleye başlamadan önce Kızıl Hamit İsyanı'nı bastırmak üzere harekete geçmiştir³²¹. Kongurtay'ın Kızıl Hamit ve Türkmenler üzerine ilerleyişi sırasında yanında Kühergay ve Erksun noyanlar da bulunmaktadır.³²²

Kızıl Hamit, Aksaray'da halktan zorla para topladığı ve yağma hareketinde bulunduğu sırada, Kongurtay tarafından gönderilen öncü birliklerin faaliyetleri sonucunda, Hoca Mesud Kervansaray'ı çevresindeki Aksaray yakınlarındaki Eyüphanisar vilâyetinde bulunmuştur³²³. Kongurtay ve maiyetinde bulunan askerler tarafından kuşatma altına alınan Kızıl Hamit, kurtulmaya çalışmışsa da Moğol askerlerinin kılıç darbeleri ile öldürülmüştür. Kızıl Hamit ile yapılan bu savaş, Aksarayî tarafından "*kıyamet günü ve cehennem ateşinden iz olarak*" tarif edilmiştir. Daha sonra Kongurtay, Aksaray'a girmiş ve şehri yağmalamıştır³²⁴. Fahreddin Ali, halkın canını kurtarmak amacıyla Kızıl Hamit'in mallarının sorumlusu Şengit-i Aksarayî'nin yakalanmasının gerektiğini öne sürmüştür. Fahreddin Ali'nin isteği üzerine yakalanan Şengit-i Aksarayî, hayatını kurtarmak amacıyla Moğol Noyanlarına 1.500 dirhem ile çok değerli hediyeler sunarak ölümden kurtulmuştur. Fakat Kızıl Hamit'in yanında olduğuna inanılan Burhaneddin Müderris ile Nasirüddin Abdülcebbar gibi âlimler öldürülmüştür³²⁵. Aksarayî, eserinde Kongurtay'ın, Türkmenler üzerine hareket etmeden önce şehrin hesabının tutulmasını ve öldürülenlerin tespitinden sonra esirleri alma konusunda elçiye emir verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca şehirde erkek, kadın, çocuk, âlim ve cahil olmak üzere 6 bin kişinin öldürüldüğünü bazılarının da esir alındığını ifade etmiştir³²⁶. Kongurtay, Kızıl Hamit'i ortadan kaldırdıktan sonra Türkmenler üzerine harekete geçmiştir.

³²⁰ Kızıl Hamit İsyanı: Bu isyan, Aksaray ve çevresini idare edip gelirlerini toplamakla görevlendirilmiş olan Kızıl Hamit tarafından başlatılmıştır. Kızıl Hamit Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşadan faydalanarak harekete geçmiş, Türkmenlerden ve Araplardan 4 bin kişilik süvari topluluğu oluşturarak başlattığı isyan hareketi ile Aksaray'a girmiştir. Bkz.:Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.97.

³²¹ Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmedî Celayir", s.182.

³²² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.45.

³²³ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.97.

³²⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.98-99.

³²⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.99.

³²⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.99.

Akşehir’de Selçuklu kuvvetlerini mağlup eden, Karamanoğlu Mehmed Bey ve Cimri, Karahisar’ı alamadan, Moğollara karşı hazırlık yapmak amacıyla Konya’ya dönmek üzere harekete geçmişlerdir. Bu sırada Kongurtay’ın, Kızıl Hamit isyanı ile uğraştığı, Karamanoğlu Mehmed Bey’in de Akşehir Subaşı Çaylak ve Ilgın Subaşı Emir-i Candar’ı ele geçirerek öldürdüğü haberi Konya’da bulunanlara ulaşmıştır. Bunun üzerine Türkmenlerin zarara uğrattığı halk, savunmaya geçerek kaleyi güçlendirmiş ve Türkmen kuvvetlerinin saldırılarına karşı koymaya hazır hale gelmişlerdir. II. İzzeddin Keykâvus’un oğlu olduğu iddia edilen Şehzâde Cimri ve Mehmed Bey, hazırlıklarını tamamlamak amacıyla kaleye girmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır³²⁷. Kalede bulunan kadı Siraceddin Mahmud Urmevî, halkı Türkmenler aleyhinde teşkilatlandırarak, Türkmenlere karşı koyulması konusunda fetva çıkarmış ve Türkmenlere karşı ilk oku atmıştır. Türkmenler uzun süre mücadele etmesine rağmen, daha önce sağlamlaştırılmış olan kaleye girememişlerdir. Kale önlerinde buldukları sırada Moğol kuvvetlerinin Larende’ye ulaştığı ve birçok katliam yaptığı haberini almışlardır. Türkmenler, Moğolların hızlı ilerleyişi karşısında Konya’dan ayrılıp, kale dışında bulunan bağ ve bahçeleri talan ederek Ermenek civarına çekilmişlerdir³²⁸.

Karamanoğlu Mehmed Bey’in, Türkmenler ile Ermenek dolaylarına çekilmesi üzerine Kongurtay, çok sayıda Moğol kuvveti ile Türkmenleri takip etmeye başlamıştır. Moğol ve Selçuklu kuvvetleri, Türkmenlere yardımcı oldukları gerekçesi ile Ermenek ve çevresindeki, çok sayıda mal ve hayvanı ele geçirerek, Türkmenler üzerine ilerleyişe devam etmişlerdir. Ancak, bir süre sonra ağır kış şartları ve Moğol askeri gücünün zayıflaması üzerine Türkmenleri takip etmeye ara veren Kongurtay, kışı geçirmek için askerleri ile Kazova kışlağına çekilmiştir.³²⁹

³²⁷ İbn Bibi, II, s.212-213; Münecimbasi tarafından Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türkmenler üzerine gönderilen Moğol komutanının adı Uluğ Kutluğ İnanç olarak zikredilmektedir. (Bkz. Ahmet bin Lütfullah Münecimbasi, *Câmiud’düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz: Ali Öngül, Akademi Kitabevi İzmir 2001, s.120.)

³²⁸ Anonim Selçuk-nâme’de Cimri ve taraftarlarının, Kongurtay hareketi nedeni ile Konya’dan ayrıldıkları, onların ayrılması ile Fahreddin Ali’nin sultan ile şehre girdiği yazmaktadır. Daha sonra Selçuklu Sultanının Kayseri’ye gitmek üzere ayrılması ile Türkmenler tekrar Konya’ya girmek istemiş, fakat şehre alınmışlardır. Anonim Selçukname’ye göre; Türkmenler, 1279 (678) yılında yapılan üçüncü başarısız kuşatmanın ardından şehrin etrafını yağmalayarak Ermenek dolaylarına çekilmişlerdir. Bkz. *Anonim Selçukname*, s.40.

³²⁹ Sümer, “Mehmed Bey”, s.446; Akkuş, “Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri”, s.331

III. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Fahreddin Ali, Türkmenlerin toparlanmasına fırsat vermemek için Moğol hanından aldıkları destekle Göhürge Noyan ile harekete geçmişler ve Mut ovasına kadar ilerlemişlerdir³³⁰. Bu durumdan haberdar olan, Karamanoğlu Mehmed Bey, sultan ilan ettiği Cimri'yi korumak amacıyla onu geride bulunan kalelerden birisine göndermiş, kendisi de Moğollar hakkında bilgi edinebilmek için öncü birlikle hareket etmiştir. Moğollar da aynı şekilde Türkmenleri yakından takip edebilmek ve onlar hakkında bilgi alabilmek amacıyla 50 Moğol ve 50 Selçuklu askerinden oluşan öncü birlik görevlendirmiştir. Her iki kuvvete ait öncü birlikler, beklenmedik bir zamanda dar bir geçitte karşılaşmış ve aralarında savaş çıkmıştır³³¹. Karamanoğlu Mehmed Bey, bu savaş sonucu ağır bir şekilde yaralanmıştır. Yaralı halde fazla kaçamayan Karamanoğlu Mehmed Bey, Tanu ve Zekeriya adlı iki kardeşi ile Kurbağa Hisarı denilen mevkide yakalanarak öldürülmüştür³³². Karamanoğlu Mehmed Bey'in öldürülmesi üzerine Cimri, Moğolların kendisini de bulması korkusu ile savaş alanından kaçmıştır. Mehmed Bey'in ortadan kaldırılması sonrası Cimri'nin yakalanması için harekete geçilmiştir. Bu sefer esnasında pek çok Türkmen öldürülmüş veya esir alınmıştır. Mehmed Bey'in yerine kardeşi Güneri Bey geçmiştir.³³³

2.3.1.2. Kongurtay'ın İkinci Anadolu Harekâtı ve Anadolu Valiliği

Sultan Ahmed Teküder (1282–1284) dönemi de Türkmenler ve Karamanoğulları açısından Moğol zulmünün yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Sultan Ahmed'in İlhanlı tahtına çıkması için büyük çaba harcayanlardan birisi olan şehzâde Kongurtay³³⁴, mükâfatını Anadolu valiliğine tayin edilerek almıştır³³⁵. Sultan Ahmed, 4 Rebiülâhir 681/12 Temmuz 1282'de Kongurtay'a ikramlarda bulunup, Tuktay Hatun'u ona vermiş, kalabalık bir orduyla Anadolu'ya

³³⁰ Şikârî, *a.g.e.*, s.33; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.54.

³³¹ Ali Sevim, "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", *Belleten*, C.XXV, S.97, Ankara 1961, s.511-512; İbn Bibi, II, s.215; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.54.

³³² *Anonim Selçukname*, s.40; Şikârî, *a.g.e.*, s.33; Sümer, "Mehmed Bey", s.446.

³³³ Sümer, "Mehmed Bey", s.446.

³³⁴ İlhanlı Devletinde Abaka Han'dan sonra tahta kimin geçeceği tartışma konusu olmuştur. Bu amaçla devletin ileri gelenleri (Şehzâdeler) tarafından kurultay toplanmıştır. Bu kurultayda Kongurtay, Hülecü, Cuşkab, Kinşu ve emirlerden Şiktur Noyan, Suncak Aka, Arap, Asık, Kara Buka, diğer bir topluluk ile Ahmed'in sultanlığı konusunda fikir birliğine varmışlardır. (Bkz: Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.129.)

³³⁵ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1103.

göndermiştir. 19 Rebiülahir (27 Temmuz'da) Emîr Akbuka'yı da onun arkasından göndermiştir³³⁶. Anadolu'da Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev o sıralarda Erzincan civarında ikamet etmektedir. Sultanın bulunmamasını fırsat bilen Karamanlı ve Eşrefoğlu Türkmenleri harekete geçerek Konya ve Akşehir vilayetlerine saldırmışlar, buralarda korkunç yağma ve talan hareketlerinde bulunmuşlardır.

III. Gıyâseddin Keyhüsrev, Türkmen saldırıları üzerine durumu hemen Moğollar'a bildirmiş ve acele yardım istemiştir. Ahmed Teküder, bu isyani bastırmakla, Anadolu naibi tayin ettiği Kongurtay'ı görevlendirmiştir.³³⁷ Erzincan'da bulunan III. Gıyâseddin Keyhüsrev ile birleşen Kongurtay; Ermenek, Mut, Karaman ve Konya civarında yakaladığı bütün Türkmenleri katletmişlerdir. Bu olaylar sırasında Konya şehri o kadar harap olmuştu ki, Anonim Selçuknamenin müellifi Konya'nın bir asır sonrasında bile mamur hale gelemediğini zikretmektedir. Kongurtay Türkmenleri Konya çevresinden uzaklaştırmakla yetinmeyerek onları tümünden yok etmek amacıyla arkalarından gitmiştir. Ermenek'ten Mut beldesine kadar Karaman bölgesini talan etmişler, ormanları yakarak ele geçirdikleri kadın ve çocukları köle gibi satmışlar ve birçok Türkmen'i de öldürmüşlerdir.³³⁸ Kongurtay ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Karaman'ı kuşatması sonrasında, yeni bir katliam yapacakları sırada Moğol Hanı Ahmed Teküder'den gelen emir üzerine kuşatma kaldırılmış ve Kayseri'ye gitmişlerdir. Bu katliam o kadar korkunç olmuş ki etkisi Mısır'a kadar ulaşmış, Memlükler Kongurtay'ı Sultan Ahmed'e şikâyet etmişlerdir.³³⁹ Kongurtay'ın Anadolu'da yaptıklarının Han'a iletilmesi ve Memlük Sultanı Kalavun'un söylediğinin gerçek olduğunun anlaşılması üzerine, Türkmenlerin katledilmesine son verilmiş, Kongurtay, Moğolların Anadolu valiliğinden alınmıştır.

Kongurtay, Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Kayseri'den ayrılarak Erzurum'a gitmiştir. Kongurtay, Anadolu'da çıkan Türkmen İsyanı'nın bastırılmasının ardından, Sultan Ahmed tarafından takip edilmeye başlanmıştır.

³³⁶ Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.133; Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s.16.

³³⁷ *Anonim Selçukname*, s.42.

³³⁸ Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s.333.

³³⁹ İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara 2004, s.107.

Kongurtay'ın, ileride tepki çekmemek adına Anadolu'dan topladığı paranın ve değerli hediyelerin bir kısmını Horasan valisi Argun'a göndermesi ve sultan da dâhil olmak üzere bazı kişiler arasındaki yakınlaşmanın öğrenilmesi, Ahmed Teküder'in şüphelenmesine yol açmıştır. Bu sırada Kongurtay da Teküder'in baskısı karşısında rahatsız olmuş, onu ortadan kaldırmak için Argun Han ile anlaşmıştır³⁴⁰. Han tarafından takibe alınan Kongurtay, bu planının öğrenilmesi ile Teküder'in damadı Alinak Noyan tarafından yakalanıp, Sultan Ahmed'in huzuruna getirilmiş, ardından hapsedilmiştir.³⁴¹ Kongurtay'ın yargusu tam altı gün sürmüş ve bu süre içinde yargılamanın yapıldığı çadıra, kimsenin girmesine izin verilmemiştir Kongurtay sorgulandıktan sonra Moğollar'ın Biçin yılı başı olan 27 Şevval 682/18 Ocak 1284 tarihinde Erran'da bulunan Karabağ'da idam edilmiştir.³⁴² Kongurtay ile işbirliği içinde oldukları iddia edilen Küçük Okçu da katledilirken, Bağdad civarında şehzâde Argun adına faaliyet gösteren Çuşkab ve diğer ümera ile Tebriz'de bulunan Togaçar, Konçkabal, Doladay, Cuşi ve Çavgur tutuklanmışlardır.³⁴³

2.3.2. Kühergay ve Erksun Noyan

Memlükler'in 1277 yılında Anadolu'ya karşı yapmış olduğu harekât sonucunda Anadolu'da görevli olan Toku ve Tudavun Noyanlar hayatlarını kaybetmiştir. Abaka Han ölen Moğol görevlilerinin yerine 17 Eylül 1277 tarihinde vezir Şemseddin Cûveynî ile birlikte Samagar, Kühergay ve Erksun adlı Moğol komutanları Anadolu'ya göndermiştir³⁴⁴. Kongurtay'ın 1277 yılında Kızıl Hamit ve Türkmenler üzerine düzenlediği seferlere Kühergay ve Erksun noyanlar da katılmıştır.³⁴⁵

Kuka İlega'nın oğlu olan Erksun Noyan Sultan Ahmed döneminde İlhanlı devletinde önemli emîrler arasında yer almıştır. Ancak Sultan Ahmed'e muhalif olan Emîr Buka ile birlikte hareket etmiş ve hanın tahttan indirilmesinde ona yardımcı olmuştur. Erksun Noyan, Sultan Ahmed'e karşı girişilen harekâta kendi birliği ile

³⁴⁰ Algar, "Ahmed Teküder", s.139.

³⁴¹ Ebu'l Ferec, *Muhtasarî'd-Düvel*, s.59.

³⁴² Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s.20.

³⁴³ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.614; Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", s.107-108.

³⁴⁴ Reşîdüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1104-1105.

³⁴⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.45; Spuler, *a.g.e.*, s.565.

muhalif gruba katılmıştır.³⁴⁶ Argun Han'ın ilhanlı tahtına çıkarılmasında büyük çaba gösterenlerden biri olan Erksun Noyan, Argun Han döneminde de önemli emîrlar arasında yer almıştır.³⁴⁷ Erksun Noyan Anadolu'ya geldiği zaman ordusunun masrafı ve ulufesi için beş bin dinar belirlemiştir. Erksun Noyan, Malatya'ya geldiğinde halktan kılıç zoruyla üç yüz bin dirhem toplamış ve bölgede yağma ve talan faaliyetlerinde bulunduktan sonra buradan ayrılarak Şam'a gitmiştir.³⁴⁸

2.4. ARGUN HAN DÖNEMİ (1284-1291)

Abaka'nın en büyük oğlu olan Argun Han'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda 660/1261-62 yılında (Tavuk yılı Aram ayının 25. Günü) Beylekan'da dünyaya geldiği belirtilmektedir.³⁴⁹ Argun Han'ın otuz yaşında 7 Rebiyülevvel 690/10 Mart 1291 tarihinde Arran'da ölmesini göz önünde bulundurursak, İlhanlı Han'ı 1261 yılında doğmuştur.³⁵⁰ Argun Han'ın Annesinin ismi Kayıtmış İgacidir³⁵¹. Çocukluk ve gençlik yıllarına ait bilgiler yetersizdir. Abaka Han'ın 1282 yılında ölümü üzerine han seçmek için Van gölünün kuzeyindeki Aladağ'da toplanan kurultaya Argun Han da katılmış ve Abaka'nın en büyük oğlu olduğu için hanlık tahtına kendisinin seçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak kurultay büyük bir çoğunlukla amcalarından Ahmed'i han seçince Argun da onun hükümdarlığını tanımak zorunda kalmıştır. Sultan Ahmed devlet işlerini annesi Kutuy Hatun'a bırakıp, vaktini girmiş olduğu tarikatın şeyhleriyle görüşmelerde bulunmak ve tarikatın âyinlerine katılmakla geçirmiştir. Bu durumdan istifade eden Argun Han, Sultan Ahmed'e karşı başlattığı isyanda başarı sağlayarak hanı öldürtmüş ve 1284 yılında İlhanlı tahtına geçmiştir.³⁵² Argun'un saltanatı iki baskın emîr olan Buka ve Sa'düddeve'nin gölgesinde kalmıştır. Hükümdarlığı emîrlerin

³⁴⁶Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s.29-30.

³⁴⁷ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1172.

³⁴⁸ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s. 1104.

³⁴⁹ Faruk Sümer, "Argun", *DİA.*, C.III, İstanbul 1991, s.355; Akkuş, *a.g.t.*, s.149.

³⁵⁰ Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmedî Celayir", s.188.

³⁵¹ İgaci unvanı Moğol Prenslarının cariyelerine verilen, "büyük kız kardeş" anlamına gelen bir kelimedir. Bkz: Howorth, III, s.312.

³⁵² Sümer, "Argun", s.355.

itaatsizlikleri, birbirleriyle mücadeleleri ve aldığı isabetsiz kararları, cezalandırmaları ile geçmiştir.³⁵³

Argun Han döneminde Anadolu'da karışıklık ve istikrarsızlık hâkim olmuştur. III. Gıyâseddin Keyhüsrev öldürülmüş, yerine II. Mesud getirilmiştir. Türkmenler bu dönemde de Moğol hâkimiyetine ve Selçuklulara başkaldırmış, ülkenin farklı yerlerinde isyanlar çıkarmışlardır. Ülkedeki Moğol hükümlerini en çok Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve Germiyanoğullarını rahatsız etmiş, bu beylikler zaman zaman Anadolu'da isyan hareketlerinde bulunmuşlardır. Argun Han bu isyanları bastırmak için Geyhatu ve Hülacü'yü Anadolu'ya göndermiştir.³⁵⁴ Bu dönemde Selçuklu devlet adamı Sâhib Ata 1288 yılında vefat etmiş, yerine İlhanlılar tarafından Fahreddîn-i Kazvînî gönderilmiştir. Fahreddîn-i Kazvînî'nin Anadolu'da koyduğu ağır vergiler halkı büyük bir sıkıntıya düşürmüş, birçok insan yurtlarını bırakıp başka yerlere gitmiştir. Fahreddîn-i Kazvînî yaptığı zulmün cezasını hayatı ile ödemiştir. Aynı yılda Anadolu'daki Moğol ordusu kumandanlığına tayin edilen Samagar Noyan, malî idaresinin başına Hoca Nâsîreddin'i getirmiştir.³⁵⁵

2.4.1. Geyhatu'nun Anadolu'daki Moğol İdaresi

Geyhatu İlhanlı hükümdarı (690-694/1291-1295) Argun'un kardeşi ve halefidir³⁵⁶. Abaka Han'ın Tatar kavminden olan Nûkdân Hatun'dan dünyaya gelmiştir³⁵⁷. Geyhatu'nun çocukluk ve gençlik yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Şehzâdeliği ve hükümdarlığı sırasında aşırı içki ve eğlence düşkünü olduğu bilinmektedir. Argun Han'ın uzun süren hastalığı esnasında veliahdı belirlenmemiştir. Argun'un ölümü üzerine toplanan kurultay, oğlu Gâzân'ı değil kardeşi Geyhatu'yu tercih etmiştir. Geyhatu şehzâdeliğinde Anadolu'daki Moğol idaresinde görev almıştır. Saltanatı devrinde, seleflerinin aksine Müslümanlara karşı hoşgörülü davranmış; özellikle âlim ve şeyhlere karşı saygılı, cömert davranışlarda

³⁵³ Mehmet Çayırdağ, "İlhanlılardan Argûn ve Geyhatu'nun Saltanat Değişikliği Yılı Gösteren İki Sikke", *Belleten*, C.LII, S.202, Ankara 1988, s.88; Peter Jackson, "Argûn Khan", *Encyclopaedia Iranica*, II, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/argun-khan-fourth-il-khan-of-iran> (14 Ekim 2018).

³⁵⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.115; Yazıcızâde, *a.g.e.*, s.729.

³⁵⁵ Sümer, "Argun", s.356.

³⁵⁶ Barthold, "Geyhatu", *Meb İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. IV. s.770.

³⁵⁷ Peter Jackson, "Gaykatû Khan", *Encyclopaedia Iranica*, X, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/gaykatu-khan> (10 Ekim 2018).

bulunmuştur. Bu tür davranışlar sergilemesinde Müslüman olan karısının da etkili olduğu bilinmektedir. İmar faaliyetleri arasında özellikle Tebriz ve Karabağ'da yaptırmış olduğu saraylar zikredilmektedir³⁵⁸.

2.4.1.1. Geyhatu'nun Birinci Anadolu Harekâtı

Sultan Ahmed döneminde, Anadolu'da Moğol tahakkümü devam ederken Türkmenler de boş durmamışlardır. Türkmenler, Sultan Ahmed'in hükümdarlığında yaşanan yumuşama döneminden istifade ederek ülkede etkinliklerini artırmışlar, kendilerine bağlı bir Selçuklu şehzâdesini tahta çıkarmışlardır. Ancak Argun Han tahta çıkınca duruma müdahale etmiştir. Argun Han, Anadolu Selçuklularında ortaya çıkan taht mücadeleleri ve bununla birlikte meydana gelen muhalif Türkmen hareketlerinin yaşandığı birtakım olayları büyümeden ortadan kaldırılmak için, şehzâde Hülacü ve Geyhatu komutasında bir Moğol ordusunu 20.000 kişilik büyük bir ordu ile 1285 yılında Anadolu'ya göndermiştir.³⁵⁹

Geyhatu, 684 H./1285³⁶⁰ M. yılında yine kendisi gibi bir şehzâde olan Hülacü ile Anadolu'ya gelmiş ve o yıl Erzincan'ı kışlak ve yaylak edinmiştir. Bütün ihtiyaçları Anadolu Selçuklu Devleti tarafından karşılanmıştır. 685 H./1286 M. yılında şehzâde Hülacü'nün geri dönmesi üzerine, Geyhatu şiddetli bir kış ortasında, yirmi bin kişilik bir orduyla Erzincan'dan kalkıp Sivas ve Kayseri yolu ile Aksaray'a gitmiştir.³⁶¹ Geyhatu Türkmenleri uzaklaştırdıktan sonra Konya'da yeni yönetimi kurmuştur. Başına da Sultan II. Mesut'u getirmiştir³⁶². Ancak Türkmenler yeni yönetimi tanımayarak saldırıya geçmişlerdir. 1286-1288 yılları arasında Germiyan-Eşref ve Karamanoğulları'ndan oluşan üçlü Türkmen bloğunun

³⁵⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, C.XIV, İstanbul 1996, s.44-45.

³⁵⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.115; Yazıcızâde, *a.g.e.*, s.729; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.603; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s.487; Niğdeli Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s.511; Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.152.

³⁶⁰ Müneccimbaşıya göre Hülacü ve Geyhatu 685-1286/1287 yılında Anadolu'ya gelmiştir. Bkz. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, 2016, s.109.

³⁶¹ Eflâkî, I, s.58-59; Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, s.32.

³⁶² Yazıcızâde, *a.g.e.*, s.730.

gerçekleştirdiği saldırılar, Anadolu'daki Moğol yönetimini oldukça sarsmıştır. Bu olaylar sonrasında Moğollar, Türkmenler ile uzlaşmak zorunda kalmıştır³⁶³

2.4.1.2. Geyhatu'nun Aksaray'a Gelişi

Şehzâde Hülacü'nün Argun Han tarafından İran'a geri çağırılmasından sonra 20.000 kişilik Moğol ordusu, Geyhatu'nun idaresinde bir sene konakladığı Erzincan'dan ileri harekâta girişerek Sivas ve Kayseri üzerinden Aksaray'a gelmiştir (1286)³⁶⁴. Birkaç yıl öncesinde Moğol şehzâdesi Kongurtay'ın yapmış olduğu kanlı tahribatın unutulmadığı Anadolu'da, Geyhatu'nun bu ileri harekâtı büyük bir korku ve panik havası meydana getirmiştir. Şehir halkından birçok insan korkularından evlerini, ocaklarını bırakarak mağaralara çekilmişler, Sapa yerlerde yurt kurmuşlardır.³⁶⁵

Fakat Aksaray'a gelindiğinde, hem Fahreddin Ali'nin yıkımı asgari seviyeye indirmek amacıyla, Moğollara para tedarik etmesi, hemde mahalli esnafın Moğol emîr, hatun ve askerlerinin alış-verişleriyle para kazanması gibi sebeplere bağlı olarak Aksaray herhangi bir yağma hareketine maruz kalmamıştır. Bölgede korkulan olaylar yaşanmamış, güvenlik ortamı yeniden tesis edilmiştir³⁶⁶. Moğollar ve Aksaraylılar arasında yapılan alışveriş, esnafın gelirini arttırmıştır. Ancak esnafın kararlaştırılmış vergisi (mukarrar-ı mal) 200.000 dirhemden 400.000 dirheme çıkarılmıştır.³⁶⁷ Geyhatu daha sonra, iktidarını sağlamlaştırmak için II. Mes'ud ile birlikte harekâtın asıl hedefi olan muhalif Türkmenlerin faaliyet merkezi konumundaki Konya'ya³⁶⁸ gelmiştir.³⁶⁹

³⁶³ Anonim *Selçukname*, s.44-48.

³⁶⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.115; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.603.

³⁶⁵ Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, s.224.

³⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.603-604; Ekici, *a.g.t.*, s.32.

³⁶⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.146.

³⁶⁸ Eflâkî, “*Menâkibu'l-ârifin*” adlı eserinde Geyhatu'nun Konya'ya gelişiyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. Buna göre Geyhatu, Mevlânâ'nın ölümünden sonra büyük bir ordu ve mühimmat ile Konya kapılarına dayanmıştır. Konya'yı yağma ve katletme niyetinde olan Geyhatu bir gece rüyasında Mevlânâ'yı görmüştür. Mevlânâ, Geyhatu'nun rüyasında bir yandan onun boğazını sıkarken, bir yandan da “Konya bizimdir, senin Konya halkıyla ne işin var?” demiştir. Rüyadan büyük bir sıkıntı ve korkuyla uyanan Geyhatu, rüyanın sırrını anlamak için elçiler göndererek rüyasını Konya'nın ileri gelenlerine anlatmak isteğini bildirmiştir. Bu amaçla Ahi Ahmed Şah ve şehrin ileri gelenleri Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veled'e gelerek Geyhatu'yla beraber iki üç bin Moğol'un şehre girmesi için izin istemişlerdir. Bahâeddin Veled'in izin vermesi üzerine, Geyhatu şehre gelerek saray kapısında inmiştir. Ardından tazimlerini bildirmek üzere Konya ileri gelenleri hediyelerle birlikte Geyhatu'nun huzuruna gelmişlerdir. Tabiyet izharlarının sona ermesinin

2.4.2. Hülacü'nün Emîr-i Leşker Olarak Anadolu'ya Gönderilmesi

Hülacü, Hülâgû'nün ikinci kızı olan Kumukur'un oğludur. Hülâgû'nün torunu olduğu için hükümdarlık ailesinin şehzâdesi konumunda yer almaktadır. Bu nedenle tarihi kayıtlarda şehzâde Hülacü adıyla anılmaktadır.³⁷⁰ İlhanlı devletinde Argun Han ile Ahmed Teküder arasında yaşanan taht kavgası, Anadolu'da ağır vergilerle ezilen ve Moğol tahakkümü altında yaşamak istemeyen Türkmenler için bir fırsat oluşturmuştur. Özellikle Orta ve Batı Anadolu'daki Türkmen faaliyetleri bir türlü kontrol altına alınamamıştır. Bilhassa Türkmenlerin itaat altına alınması amacıyla Argun Han, Şehzade Geyhatu ve Şehzade Hülacü'yü 20.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndermiştir³⁷¹. Argun Han (1284-1289) döneminde, şehzâde Hülacü 684/1285 yılında "emîr-i leşker-i memâlik-i Rum" olarak Anadolu'ya gelmiştir. Geyhatu da ona niyabet etmiştir. Daha sonra 1289-1291 yıllarında Geyhatu, Rum emîr-i memâliki olmuştur. Bunlar, hem askerî, hem de sivil işleri idare etmişlerdir.³⁷²

ardından Ahi Ahmed Şah'ın tek başına Geyhatu'nun yanına girmesine müsaade edilmiştir. Geyhatu ve Ahi Ahmed Şah karşılıklı otururlarken Geyhatu'yu aniden sıkıntı kaplamış ve Ahi Ahmed Şah'a yanındakinin kim olduğunu sormuştur. Ahi Ahmed Şah, yalnız oturduğunu ve kimseyi görmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Geyhatu; orta boylu, kır saçlı, sarı benizli, başında duman renkli sarık sırtında Hind hırkası bulunan bir kimsenin tarifini yapmıştır. Ahi Ahmed Şah yapılan tariftten bu kişinin Mevlânâ olduğunu söylemiştir. Yaşanan bu hadisenin üzerine Geyhatu gördüğü rüyayı anlatarak Konya ve halkı hakkındaki düşüncelerinden vazgeçtiğini söyleyerek, tövbe etmiştir. Daha sonra Ahi Ahmed Şah'la birlikte Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'i ziyarete giden Geyhatu burada Mevlevî külahı takarak onun müridi olmuştur. (Eflâkî, II, s.74-75)

Hikâyenin değişik bir şekli ise Ahmet Eflâkî'nin aynı eserinin birinci cildinde farklı bir halde anlatılmaktadır. Bu sefer Geyhatu Aksaray'a geldiğinde Konya'ya elçi göndererek kendisine itaat etmelerini ve karşılama larını istemiştir. Bu sırada Konya'da Moğol elçisinin öldürülmesi üzerine oldukça sinirlenen Geyhatu bütün askerlerini bölgeye sevk ederek Konya'nın yağma edilmesini ve halkının katledilmesini emretmiştir. Konya halkı korkularından Mevlânâ'nın türbesine sığınarak burada ağlayıp sızlamışlardır. Geyhatu büyük bir ordu ile Konya'yı kuşattığında bir gece rüyasında Mevlânâ'yı görmüştür. Mevlânâ rüyadasında mezarı üzerindeki kubbeden büyük bir heybetle çıkarak başındaki sarığı çözmüş ve onunla şehrin kalesini kuşatmıştır. Ardından Geyhatu'nun otağına girerek onun boğazını sıkımıştır. Geyhatu feryat ederek Mevlânâ'dan af dilemiş, o da düşüncelerinden vazgeçerek askerlerini geri çekmesini söylemiştir. Bu korkunç rüyadan uyanan Geyhatu emirleri ve yakın adamlarını çağırarak rüyasını anlatmıştır. Rüyadaki kişinin Konya şehrinin sahibi Mevlânâ olduğunun söylenmesi üzerine askerinin geri dönmesi için emir verilmiştir. Sabah olunca da Geyhatu bütün emirleriyle Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmiş ardından Sultan Veled'i çağırıp ona mürit olmuştur. (Eflâkî, I, s.335-336)

³⁶⁹ Rauf Kahraman Ürkmez, *II. Gıyasü'd-din Mes'ud Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s.70.

³⁷⁰ Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, s.37.

³⁷¹ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.152; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.115.

³⁷² Togan, *a.g.e.*, s. 239.

Hülacü ve Geyhatu Anadolu'ya geldiklerinde Erzincan'da yaylak ve kışlak tutmuşlardır. Sâhib Fahreddin, onların tagarını düzenlemeye çalışmıştır. Fakat zamanında tedarik edemeyince ihtiyaç sırasında bir tagar yetmiş dirheme bulunamamıştır. Saltanat naibi Mücîrüddin Emîrşah ile Beylerbeyi Azizeddin, Sâhib Fahreddin ile anlaşamamışlardır. Hazinenin elli yıldan beri birikmiş olan bütün altın, gümüş nakit paraları bu ağır masraf yüzünden yağmaya gitmiştir. Nitekim bir gün Karahisar-ı Devle'den 400 bin dirhemlik bir meblağı onun hazinesi için Erzincan'dan getirmişlerdir. Bir günde şehzâdelerin, emîrlerin ve ordu mensuplarının istedikleri masraflara ve havale ettikleri işlere karşı o kadar para harcanmış ki hesaplaması çok uzun zaman almıştır. Moğollar'ın masrafı için ayrılan çok miktarda vergiden halkta yakacak bir mum bile kalmamıştır. Bu nedenle birçok kişi de borçlanmıştır.³⁷³

Anadolu'da meydana gelen bu olaylar sonucunda şehzâdeler Hülacü ile Geyhatu, Mücîrüddin Emîr Şah ile Beylerbeyi Azizeddin'i yargıya çekmiştir. Ordunun işleri ve ihtiyaçları için Sâhib Fahreddin'e niçin yardım etmediklerini sormuşlardır. Onlar verdikleri cevapta, “ *Yalnız yiyen yalnız kusar. Çünkü ferman ve menşurlarda başkasının değil sadece onun adı vardır. Ordunun yükünün de yalnız onun üzerinde olması gerekir*” cevabını vermişlerdir.³⁷⁴ Şehzâde Hülacü 1286 yılında İlhan'dan aldığı yarlğ üzerine, Erzincan'dan ülkesine dönmüştür. Geyhatu Erzincan'dan batıya doğru hareket ederek, Sivas ve Kayseri üzerinden yağmurlu bir kış mevsiminde 20.000 kişilik bir zırlı süvari kuvvetiyle Aksaray'a gitmiştir.³⁷⁵

2.5. GEYHATU'NUN İLHANLI HÜKÜMDARLIĞI DÖNEMİ

Argun'un ölümü üzerine İlhanlı Devletinde kimin hükümdar olacağı konusunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Geyhatu, Argun Han'ın ölüm haberini Antalya'da bulunduğu sırada öğrenmiş, Konya yoluyla Azerbaycan'a dönerken Ahlat yakınlarında hükümdarlığını ilan etmiştir (23 Receb 690/22 Temmuz 1291). 23 Temmuz 1291 tarihinde Pazar günü Ahlat taraflarında İlhanlı tahtına

³⁷³ Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, s.224.

³⁷⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.115.

³⁷⁵ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.224.

oturmuştur.³⁷⁶ Geyhatu, Şiktur Noyan'ı naib tayin ederek yanında kayınbabası Akbuka ve diğer noyanlar olduğu halde Türkmenler'i cezalandırmak amacıyla Anadolu'ya geri dönmüştür³⁷⁷.

Geyhatu hükümdarlığı döneminde zaman zaman Memlükler ile mücadele içerisine girmiştir. Özellikle Kalavun ve Melik Eşref devrinde bölgeye önemli saldırılar yapılmış, başta Haçlıların Suriye'de ki son büyük üssü olan Akka olmak üzere son Latin bakiyeleri de temizlenmiş, ardından Anadolu sınırındaki önemli istihkâmlar da Memlüklerin eline geçmiştir. Yakın-Doğu'da inisiyatifi ele geçiren Memlük Devleti yöneticileri, Moğollara meydan okuyarak; cihat anlayışını bu kez Moğollara karşı canlandırma gayreti içine girmişlerdir.³⁷⁸

İlhanlı devletinde Geyhatu dönemi Moğollar'da kronik siyasi ve mali istikrarsızlığın hat safhaya ulaştığı bir dönem olmuştur. Geyhatu devlet hazinesini arttırmak yerine sürekli azaltmıştır. Bölgede ekonomik çalkantılar meydana gelmiştir³⁷⁹. Onun zamanında bilhassa mali yönetim iflas etmiş ve ekonomi dibe vurmuştur. Argun Han'ın vefatına müteakip ortaya çıkan mevaşi³⁸⁰ telefâtı ve devlet kasasının; hanların değişmesi ve orduya müsrifane taksim edilen meblağ yüzünden tamamen boşalmasına sebep olmuştur. Sadr ud-Dîn'in cömertliği ile herkese çok maaş ve hediyeler vermesi ekonomiyi zora sokmuştur³⁸¹. Bu şartlar dâhilinde çok zor bir sınav veren İlhan ve ekibi başarılı olamamıştır. Finans ve Parasal sorunlarla karşı karşıya kaldığı için Vezîr İzzeddîn Muzaffer'in fermânı ile Çinlileri örnek alarak, çâv isimli kağıt parayı (banknot gibi) basmıştır. Ancak halkın, Moğol hükümetine güveni olmadığı için çâv'ı kabul etmemiş ve onun katı kuralları karşısında direnmişlerdir³⁸².

³⁷⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.136; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.177; Çayırdağ, "İlhanlılardan Argûn ve Geyhatu'nun Saltanat Değişikliği Yılına Gösteren İki Sikke", s.88.

³⁷⁷ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.178-179.

³⁷⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.639-640.

³⁷⁹ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1497.

³⁸⁰ Kaynaklarda yut adıyla geçen özellikle Bağdat, Musul, Diyarbakir ve Horasan eyaletlerinde ikamet eden askerleri kıtaların sürülerini yakalayan hayvan hastalığıdır. (Bkz. Karl Jahn, "İran'da Kağıt Para", çev.: M. A. Köymen, *Bellekten*, TTK Yayınları, C.VI, S.23-24, Ankara 1995, s.273.)

³⁸¹ Jahn, *a.g.m.*, s.272-273.

³⁸² İbn-i Bezzâz, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Haz. Serap Şah, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, C.II, İstanbul 2007, s.646.

Yenilik olarak tedavüle sürülen “Çav” adlı kâğıt para da soruna çözüm olmamış, mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir. Ülkede ticari ve sosyal hayat tamamen durmuştur. Bu durum Geyhatu’nun sonunu getirmiştir. Son yıllarda giderek gücünü artıran Moğol ümerası, hükümdarın otoritesini sarsmaya başlamış, yönetime karşı isyan bayrağını açmıştır. Togaçar, Konçkabal gibi Noyanlar, Şehzâde Baydu’yu desteklemiş ve onun hükümdar olması için mücadelede bulunmuşlardır. Neticede Geyhatu ve Baydu arasında yaşanan taht kavgasında Geyhatu mağlup olmuş ve katledilmiştir. Yaşanan bu olaylar devlet içinde ümeranın gücünün, hükümdarı katletmeye kadar arttığını göstermektedir. Ayrıca bu olay Cengiz Han Yasasının da ihlali idi. Ancak o sırada otorite boşluğu olduğu için Moğol beyleri de cezalandırılmamıştır.³⁸³

2.5.1. Geyhatu’nun İkinci Anadolu Harekâtı

Geyhatu İlhanlılar da meydana gelen taht değişikliği sebebiyle abisi Argun Han’ın yerini almak amacıyla Anadolu’dan ayrılmıştır. Anadolu’da, Moğol idaresinde meydana gelen geçici boşluk ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin yönetimde pasif kalması ile birlikte, Türkmenlerin faaliyetleri yeniden ortaya çıkmıştır. Başta Karamanoğulları olmak üzere fırsat kollayan Türkmenler, ara verdikleri muhalif faaliyetlere kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Geyhatu’nun Anadolu’dan ayrılmasını müteakip Karamanoğulları, Eşrefoğulları üzerine yürüyerek, Beyşehir’i zapt etmiş, başta beyliğin başındaki kişi olmak üzere pek çok kişiyi de öldürmüşlerdir³⁸⁴.

II. Mesud’un Kayseri’de, Memlük topraklarındaki Türkmenler’in saldırılarına karşı koymakla meşgul olması sebebiyle Karaman Türkmenleri müdafaa hattını aşarak, Halil Bahadır’ın kumandasında Konya şehrini üç gün üç gece yağmalamışlardır(Temmuz 1291). Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri, daha önce Germiyanogulları ile yapılan mücadelelerden sonra Lâdik (Denizli) Beyliği’nin başına getirilen eski vezir Fahreddin Ali’nin kızından olma torunundan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine o da yanında uç kuvvetleri olduğu halde Konya’ya gelmiştir. Yeni gelen yardım kuvvetleriyle güçlenen Konyalılar,

³⁸³ Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.641-649; Yuvalı, “Geyhatu”, s.45.

³⁸⁴ *Anonim Selçukname*, s.59.

kendilerine çok zor günler yaşatan Karamanoğulları ile Oburcuk mevkiinde mücadeleye tutuşarak onları yenilgiye uğratmış; ileri harekâtla Lârende'ye (Karaman) kadar gelmişlerdir. Lakin bölgede ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır³⁸⁵. Konya'nın Türkmenler tarafından tekrar saldırılara maruz kalması karşısında, II. Mesud'un aracılığıyla Geyhatu Anadolu'ya davet edilmiştir.

Anadolu'da 1285–1291 yılları arasında umumî valilik görevini yerine getiren Geyhatu, Karamanoğulları başta olmak üzere Türkmen grupların muhalif faaliyetleri karşısında çaresiz kalan halkın çağrılarına olumlu cevap vererek kalabalık bir ordunun başında, bu defa han olarak ikinci kez Anadolu harekâtına çıkmıştır. Kayseri'den itibaren kendisine katılan II. Mesud ile birlikte, Türkmenlerin bulunduğu yerlere karşı geniş çapta tahrip faaliyetlerine girişmişlerdir³⁸⁶.

İlhanlı-Selçuklu ortak kuvvetleri iki kola ayrılarak Akşehir ve Karaman istikametlerine doğru ilerlemişlerdir. Geyhatu'nun başında bulunduğu kuvvetler Herakliye (Ereğli) yöresini yağmalamışlar, Lârende (Karaman) şehrini ele geçirip, yakıp yıkmışlardır. Bu ileri harekât karşısında, Karamanoğulları sarp yerlere kaçıp gizlenerek mücadeleyi devam ettirmişlerdir. Bu durum karşısında peşlerine Tekin Timur'u takan Geyhatu, herhangi bir müsamahaya mahal vermeyerek kadın erkek pek çok insanı esir almıştır.³⁸⁷ Türkmenlere karşı yapılan bu harekât Aralık 1291'de yönünü Eşrefoğulları topraklarına çevirmiş, bu bölge de Moğolların acımasızca gerçekleştirdikleri tahribattan fazlasıyla nasibini almıştır³⁸⁸. Denizli (Lâdik) ve Menteşe toprakları da aynı şekilde yağmalanmıştır. Denizli uzun süren bir kuşatmadan sonra 23 Aralık 1291'de ele geçirilmiştir. Bu olayların sonucunda ordu 1292 yılı başlarında katar katar esirlerle Konya'ya, ardından da Kayseri'ye dönmüştür³⁸⁹.

³⁸⁵ *Anonim Selçukname*, s.60-61; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.604-605; Muharrem Kesik, "Mesud II", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s.343.

³⁸⁶ "Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 62.

³⁸⁷ *Anonim Selçukname*, s.60–64; Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakınoğ'u'ya Etkileri", s.21; Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", s.334.

³⁸⁸ *Anonim Selçukname*, "Moğollar, esirleri ateşin karşısında tutarak tam bir işkence ve eziyetle öldürdüler. Karaman ve Eşrefoğlu vilâyetlerinden 7.000 erkek, kadın ve çocukları esir ettiler, hiç şefkat göstermediler" şeklinde tahribatın boyutları hakkında bizlere ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz.: *Anonim Selçukname*, s.61-62.

³⁸⁹ Müneccimbaşı, II, 2001, s.129; *Anonim Selçuknâme*, 2014, s.65-66; Yuvalı, "Geyhatu", s.45.

2.5.2. Geyhatu Dönemi Anadolu'ya Gönderilen Valiler

2.5.2.1. Buğday Yargucu

Geyhatu hükümdar olunca Buğday Yargucu'yu ve Tatarların Beyi Doluday İleçî'yi eyalet mansıbı yani vali olarak tayin etmiştir.³⁹⁰ Bu memuriyetin İlhan ve İlhanlığa ait arazinin idaresine, vergi tahsiline mahsul ve hayvanların toplanmasına nezaretle mükellef olduğu belirtilmektedir. Buğday Yargucu 1291 yılında Sahib Ahmed-i Lâkûşî ile Anadolu'ya gelmiştir. Elçi lakabını da taşıyan Buğday da diğer Moğol beyleri gibi halka zulmetmiştir³⁹¹.

2.5.2.2. Taştımur Hıtayî

Geyhatu 1292 yılında Anadolu'dan İran'a dönerken, Anadolu'nun idaresini Taştımur Hıtayî'ye bırakmıştır.³⁹² Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin Caca Bey'in kendi adına yaptırmış olduğu medresenin Arapça-Moğolca vakfiyesinde³⁹³Taştımur Hıtayî'nin adının geçmesi şahsın Memâlik-i Rum'da bulunduğuna ispat etmektedir. Bu da diğer Moğol valiler gibi beraberinde getirdiği sivil memurlar, askeri iâşe ve İlhanlı Devleti'nin vergilerini tahsil etmek için gelen görevliler ile Anadolu halkına çok zulüm etmiştir.³⁹⁴

Taştımur Hıtayî, Moğol valilerinin çoğunluğu gibi zâlim bir insandı. Horasanlı tahsildarları halk üzerine musallat edip birçok kişinin mallarını elinden almıştır. Aksarâyî, Taştımur Hıtayî hakkında olumlu düşüncelere sahip olup, onunla ilgili farklı görüşlerde bulunmuştur. Aksarâyî; onun geldiği dönemde divan işlerinin yönetimi ahenge kavuştuğunu, hükmünün Erzurum'dan Antalya sahiline kadar geçerli olduğunu bildirmektedir. Aynı dönemde devlet erkânının Moğol ve Müslüman emîrleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını da söylemiştir. Ayrıca bu dönemde her memur ayrı yerlerde vergi toplama iddiasında bulunmuştur.

³⁹⁰ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.124;Togan, *a.g.e.*, s.240.

³⁹¹ Spuler, *a.g.e.*, 567.

³⁹² Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.144.

³⁹³ Ahmet Temir, Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, *TTK*, Ankara 1989, s.161-165.

³⁹⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.63.

Bu nedenle herkes kendi durumunu düzeltmek ve öne geçmek için çaba içine girmiştir.³⁹⁵

Taştimur Hitayî, 14 Şaban 698/17 Mayıs 1299 tarihinde Sülemiş isyanında Elçi Noyan'ın oğlu Uruktu ile beraber Emîr Çoban tarafından yakalanmış ve esir alınmıştır³⁹⁶. Sülemiş'in yakın arkadaşı olarak onun isyanına iştirak etmiş³⁹⁷, bundan dolayı 1299 da Taştimur Hitayî, Tebriz'de Gâzân'ın emri ile öldürülmüştür.³⁹⁸

2.5.3. Geyhatu Döneminde Anadolu'daki Komutanlar

2.5.3.1. Akbuka Noyan

Akbuka Küregen Noyan; Hülâgû ve Abaka Han dönemlerinin önemli komutanlarından biri olan İlkan Noyan'ın oğludur.³⁹⁹ Akbuka Noyan, Hülâgû ile Batı Asya'ya gönderilen Celayir kabilesinden yetişmiş meşhur komutanlarından biridir. İlhanlı Devleti Hükümdarı Argun Han'ın kızı ile evlendiğinden dolayı "Küregen" (damat) olarak ta bilinmektedir. Abaka Han'ın ölümünden sonra Sultan Ahmed ile Şehzâde Argun arasında yaşanan saltanat mücadelesinde, başlangıçta Argun'un İlhan olmasından yana taraf tutmasına rağmen, daha sonra çoğunlukla birlikte hareket ederek, Ahmed'in ilhanlığını desteklemiştir. Sultan Ahmed'in İlhan olmasından sonra ise onun nezdinde kendisine özel bir mevkii edinmiştir⁴⁰⁰.

Sultan Ahmed Teküder'in İlhanlığı döneminde; Anadolu'da Konya bölgesinde başlayan isyan hareketleri üzerine, İlhanlı Hanı'nın 681/1281 yılında Kongurtay'ı bu isyanı bastırmak üzere Anadolu'ya gönderdiği zaman Akbuka Noyan da Kongurtay'ın maiyetinde yer almıştır. Kongurtay ve Akbuka, Konya bölgesine gelerek isyancıları dağıtmış ve etkileri uzun süre devam eden katliam, yağma ve tahribatta bulunmuşlardır. Ayrıca o dönemde Karamanoğulları'nın

³⁹⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s. 144.

³⁹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.640.

³⁹⁷ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.274; Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s.134.

³⁹⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.567.

³⁹⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.60.

⁴⁰⁰ Howorth, III, s.285; Yılmaz, *a.g.t.*, s.60-61.

hâkimiyetinde bulunan İçel'e girerek, Ermenek ve Mut yörelerinde aynı şekilde yağma ve katliamlar yapmışlardır⁴⁰¹.

Şehzâde Argun Han 682/1283-1284 yılında Beylerbeylik (Emiru'l-Umera) görevinde bulunan Buka Çink-sang'ın yardım ve desteğiyle Sultan Ahmed'e karşı isyan etmiştir. Buka Çink-sang muhalefet tavırları yüzünden, Han tarafından görevinden azledilmiş, yerine ise Akbuka Noyan getirilmiştir.⁴⁰² Argun Han 683/1284-1285 yılında Buka Çink-sang ve yandaşlarının desteği ile tekrar isyan etmiş ve başarıya ulaşarak İlhanlı tahtına geçmiştir. Tahta geçtikten sonra da Sultan Ahmed Teküder'i öldürmüştür. Bu isyan hareketi sırasında Sultan Ahmed ile birlikte İsfereyin'de bulunan Akbuka Noyan ise yakalanarak hapsedilmiştir. Ancak bir süre sonra hapisten çıkmış ve Argun Han'ın kızı ile evlenerek onun yakın dostları arasında yerini almıştır⁴⁰³.

Argun Han'ın ölümünden sonra 690/1291 yılında Ahlat'ta, İlhanlı Devleti'nin tahtına Geyhatu geçmiştir. Geyhatu'nun hükümdarlığı döneminde, Akbuka Noyan'ın devlet idaresindeki konumu yükselmiş, devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Geyhatu cülûs töreninden sonra İlhanlı devletinin yönetiminde bir takım düzenlemeler yapmıştır. Geyhatu, Akbuka Noyan'ın kızı Döndü (Dolundi) Hatun ile evlilik yaptığı için, hem kayınbabası, hem de İlhanlı hanedanının damadı olan Akbuka Noyan'ı, beylerbeylik (emiru'l-umera) makamına getirerek İlhanlı ordusunun başkomutanı tayin etmiştir. Akbuka Noyan'ın kardeşi Şiktur Noyan ile Emir Togaçar'ı da onun emrine vererek Akbuka'nın izni ve bilgisi olmaksızın hiçbir faaliyette bulunmamalarını emretmiştir⁴⁰⁴.

Geyhatu, Argun Han'ın hastalığı döneminde ve kendisinin hükümranlığı döneminde isyan eden Şehzade Bâydu'nun, ilhan olması yönünde çaba gösteren emîrlerin yargılanmaları ve cezalandırılmaları görevini Akbuka Noyan ve Şiktur Noyan'a bırakmıştır. Akbuka ve Şiktur Noyan'ın başkanlığında yapılan yargılama

⁴⁰¹ Aksarayî, *a.g.e.*,1944, s.129-130; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.18; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.593.

⁴⁰² Boyle, *a.g.m.*, s.366; Howorth, III, s.303.

⁴⁰³ Howorth, III, s.305.

⁴⁰⁴ Howorth, III, s.368-377.

sonucunda muhalif emîrlerin başında Tugan-i Kuhistanî ve suçlu bulunan diğer bir grup emîr, Akbuka'nın emri doğrultusunda ölümle cezalandırılmışlardır⁴⁰⁵.

Geyhatu Han, Karamanoğulları'nın ve Türkmen grupların başlattığı isyanı durdurmak amacıyla 690/1291-1292 yılı Ramazan ayında Akbuka Noyan ile birlikte Anadolu'ya gitmiştir. İlk önce Konya'ya yönelmiş, ardından Karamanoğulları'nın üzerine yürüyerek Ereğli, Larende ve İçel'de büyük bir talan, yağma ve katliam gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra Muğla bölgesine kadar ilerleyerek bu bölgelerde yaptıkları büyük çaplı katliam ve yağmalardan sonra bol miktarda ganimetle 691/1292 yılı bahar mevsiminde İran'a geri dönmüşlerdir⁴⁰⁶.

Geyhatu döneminde israflı harcamalar ve eğlenceye harcanan paralar yüzünden ülke ekonomisi bozulmuştur⁴⁰⁷. Bunun üzerine Geyhatu'nun, İzzeddin Muhammed b. Amid adındaki bir emîri, Çinlilerin kullandıkları "Çav" ın taklit edilerek altın ve gümüş para yerine kullanılmasını önermiştir. Geyhatu ve devlet erkânı bu öneriyi kabul edince bu paradan bir miktar basılarak Tebriz'de denenmesi kararlaştırılmıştır. Ardından İlhanlı hükümeti tarafından Çav'ın uygulamaya konulması için yarlıg çıkartılmış, Akbuka Noyan, Sadrud-Dîn, Togaçar ve diğer birkaç emir bu işin icrası için, 27 Şaban 693 (23 Temmuz 1294) de Tebriz'e gönderilmiştir. Burada çok miktarda kâğıt para hazırlanmış, 19 Şevval 693 (13 Eylül 1294)'de ilk olarak yeni paralar tedavüle konmuştur.⁴⁰⁸ Tellallar şehrin her tarafını dolaşmışlar ve alış-verişi çav'larla yapmayanların ölüm cezasına çarptıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁰⁹ Tebriz halkı, onların geliş nedenlerini öğrenince ilk günden itibaren bu uygulamaya karşı çıkmışlar ve bu parayı hiçbir şekilde kullanmayacaklarını ve kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Dükkân sahipleri dükkânlarını kapatmışlar ve şehirdeki ekonomik hayat bir anda felç olmuştur. Çav'ın tedavüle konulması görevi ile Tebriz'e gönderilmiş olan Akbuka Noyan ve beraberindekiler bütün çabalarına rağmen bir sonuç elde edemeyince bu uygulamadan vazgeçerek geri dönmüşlerdir⁴¹⁰.

⁴⁰⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.168-169.

⁴⁰⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.137; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.62-63.

⁴⁰⁷ Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1497.

⁴⁰⁸ Jahn, *a.g.m.*, s.292.

⁴⁰⁹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.644.

⁴¹⁰ Boyle, *a.g.m.*, s.374-375; İbn-i Bezzâz, *a.g.e.*, s.646.

Geyhatu Han'ın zayıf kişiliği ve ülke yönetimine hâkim olamaması gibi nedenlerden dolayı çevresindeki emîrlere ve devlet yönetimindeki diğer yöneticilere ona karşı cephe oluşturmuşlardır. Bu nedenle o dönemde Irak-ı Arab'ın idaresinde görevli olan, Şehzâde Baydû'yu, Geyhatu Han'a karşı isyana teşvik etmişler, Han'ı ortadan kaldırmak için bir ittifak oluşturmuşlardır. Bunun üzerine Geyhatu, Baydû ile işbirliği yapan emîrlere birçoğunu yakalatarak hapsedmiştir. Geyhatu'nun emîrlere, ona asi emîrlere öldürtmesini tavsiye ettilerse de o bunu kabul etmemiştir. Ayrıca asi emîrlere işbirliği yapan Togaçar Noyan'ı da onları sorgulamak ve hapiste gözaltında tutmakla görevlendirmiştir. Togaçar Noyan gizlice Baydû'ya haber vererek hemen bir ordu toplayarak harekete geçmesini, ardından hapisteki emirleri serbest bırakarak onun tarafına geçeceğini bildirmiştir⁴¹¹.

Bunun üzerine Baydû emrindeki emîrlere, Geyhatu'ya karşı isyan konusunda ikna etmiş, 694/1295 yılında beraberindeki kuvvetlerle Bağdat'tan hareket etmiştir. Bu sırada Geyhatu'nun emîrlere bir kısmı da Bâydû'nun tarafına geçmiştir. Geyhatu, bu haberi alır almaz hemen 5000 kişilik bir ordu oluşturarak, Emîr Taytak'ın komutasındaki öncü kuvveti Baydû'nun karşısına göndermiştir. Ardından Akbuka Noyan'ı, Togaçar Noyan ile birlikte iki tümen askerle onun yardımına göndermiştir. Kendisi de ordugâhını toplayarak onların ardından Arran'dan Tebriz'e hareket etmiştir⁴¹².

Öncü kuvvet olarak giden Taytak emrindeki ordu ile Baydû'nun kuvvetlerinden bir kısmını dağıtarak gelecek yardımı beklemeye başlamışlardır. Diğer yandan Akbuka Noyan ile birlikte yola çıkan Togaçar Noyan yol esnasında planını açıkça ortaya koyarak Akbuka'ya, Baydû'nun tarafına geçtiğini söylemiştir. Akbuka'nın emrindeki askerler de Togaçar'ın tarafını tutunca Akbuka çaresiz maiyetinde kalan yaklaşık 300 kişiyle birlikte savaş alanından kaçarak Geyhatu'nun yanına gelmiştir. Bu haber çevreye yayılınca da Geyhatu'nun ordusu dağılmıştır.⁴¹³

Geyhatu, Akbuka Noyan'ın yanına gelişi üzerine başka bir çaresinin kalmadığını görmüş, kaçarak Anadolu'ya gitmek istemiştir. Ancak etrafındaki

⁴¹¹ Yuvalı, "Geyhatu Han", s.45; Howorth, III, s.375.

⁴¹² Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.183-184; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.644-646; Howorth, III, s.375-376.

⁴¹³ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.646-647; Howorth, III, s.376.

emîrlere bunun doğru olmadığını söyleyerek onu vazgeçirmişlerdir. Bunun üzerine Geyhatu yeniden toparlanmak ve tahtını geri almak için ordu toplamak amacıyla Arran tarafına yönelmiştir. Fakat oraya ulaşmadan, Baydû'nun yardımcıları tarafından yolda yakalanarak Baydû'nun emri ile 694/1295 yılında öldürülmüştür. Akbuka Noyan ise yakalanarak hapse atılmıştır⁴¹⁴. Diğer taraftan Geyhatu'ya muhalif emîrlere; Togaçar Noyan, Konçkıbal ve diğerleri Baydû'ya “*Emir Akbuka şu anda hapistedir. Eğer bu savaştan Gâzân galip çıkarsa o, her şeyi açıkça anlatarak bizim öldürülmemiz için elinden gelen her şeyi yapar*” diyerek Baydû'yu, Akbuka Noyan'ın öldürülmesi için teşvik etmişlerdir. Akbuka, Baydu'nun emri ile 694/1295 yılı cemâziyelevvel ayının sonlarında Cağatu Nehri kıyısında öldürülmüştür⁴¹⁵.

Akbuka Noyan, Celayir kabilesinde yetişen ve İlhanlı devletinin hizmetinde bulunan en önemli siyasi ve askeri simalardan biridir. Özellikle Geyhatu Han zamanında ön plana çıkmış, onun yanında yer almış ve önemli görevlerde bulunmuştur. Moğol emîrlere; Akbuka Noyan, Şiktur ve Togaçar Noyan, Erdebil yakınlarındaki köylerde dervişlerin yararına vergi miktarını azaltmış ve onları desteklemiştir.⁴¹⁶ Tebriz'de “Devlethane”ye yakın bir yerde kendi adı ile “Akbuka Sarayı” olarak meşhur bir saray vardır. Hüseyin, Musali ve Odunci isimli üç oğlu ve Dolundi Sultan (Döndi) adında bir kızı vardır. Dolundi Hatun (ölm.1295 m.) İlhan Geyhatu'nun zevcesi olmuştur⁴¹⁷.

2.5.3.2. İyne (Eyne) Bey

İyne Bey, Hicri VII.(M.XIII) asrın sonlarında Anadolu'da Ankara civarında yurt tutmuş olan Celayir kabilesinden Uyat oymağı reisi Kıpçak'ın oğludur.⁴¹⁸ Sultan Ahmet Teküdar ve Argun Han'ın ilhanlığı döneminde, 682/1284 yılında Anadolu'da kardeşleri Gâzân Bahadır ve Eşek Tuğlu ile birlikte tümen komutanı

⁴¹⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.184; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.648.

⁴¹⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.184; Howorth, III, s.377; Aksarayî, *Selçuki Devletleri Tarihi*, s.249.

⁴¹⁶ Judith Pfeiffer, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond The Legacy Of Genghis Khan*, Edited By Linda Komaroff, Boston 2006, s.377.

⁴¹⁷ Howorth, III, s.654; Yılmaz, *a.g.t.*, s.65.

⁴¹⁸ Togan, *a.g.e.*, s.240; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-1999, C.I, s.301.

olarak görev yapmıştır.⁴¹⁹ 687/1288 yılında Buka Çink-sang'ın Argun Han'a karşı giriştiği isyanda kardeşleri Gâzân Bahadır ve Eşek Tuğlu, Buka ile işbirliği yaptıkları için öldürülmüştür. İyne Bey ise bu isyan sırasında Anadolu'da bulunduğu ve herhangi bir rol oynamadığı için öldürülmemiştir. Ancak yine de tümen komutanlığı makamından uzaklaştırılmıştır. Argun Han'ın ölümünden sonra İlhanlı tahtına geçen Geyhatu Han onu tekrar Anadolu'da bulunan ve Celayirli askerlerden oluşan tümenin komutanlığına getirmiştir⁴²⁰. Geyhatu'nun İlhanlığı süresince Anadolu'da tümen komutanlığında bulunduğu bilinmektedir. İyne Bey, Baydû'nun 694/1294-1295 yılında Geyhatu'ya isyan ederek onu öldürmesinden sonra, Bâydu-Gâzân Han arasında yaşanan İlhanlık mücadelesinde Gâzân Han'ın yanında yer almıştır.

Gâzân Han'ın, İlhanlı yönetimini geçmesiyle birlikte, Bâydu Han yakalanarak öldürülmüştür. Baydû'nun öldürülmesinin ardından onun yanında yer alan İldar, Anadolu'ya kaçmıştır. Bunu öğrenen Gâzân Han o sıralarda Anadolu'da tümen komutanı olarak bulunan İyne Bey ve Emîr Şadi'yi İldar'ın yakalanması ve ortadan kaldırılması ile görevlendirmiştir. İldar'ın peşine düşen İyne Bey ve Emîr Şadi Erzurum'un bir köyünde saklanan İldar'ı yakalamışlardır. İldar, Gâzân Han'dan gelen fermanla Celayirli bir emîr olan ve İyne Bey'in emrinde bulunduğu anlaşılın İkbâl Noyan tarafından öldürülmüştür. (695/1296)⁴²¹

Gâzân Han ve Emîr Nevruz'un 695/1296 yılında Müslümanlığı geçmesinden rahatsız olan kişiler vardı. Hülâgû'nün torunu, Şehzâde Yeşmut'un oğlu Şehzâde Sukay, Cuci Kassar'ın soyundan Şehzâde Arslan Oğul ve bir grup emîr, Gâzân Han'ı ve Emîr Nevruz'u ortadan kaldırmak için gizlice bir ittifak oluşturmuşlardır. İyne Bey de bu oluşumda Gâzân Han'ın karşısında yer almıştır. Bu emîrler Gâzân Han'a karşı birlik oluşturup, Emîr Nevruz'u ve Han'ı öldürmek için harekete geçmişlerdir. Ancak onların bu planları Emîr Nevruz tarafından öğrenilmiş, gerekli hazırlıklar yapılarak asi gruba saldırı düzenlenmiştir. Şehzâdeler Sukay, Arslan Oğul ve İyne Bey'in de içlerinde bulunduğu emirler bir süre direnmişlerdir. Şehzade Sukay savaş sırasında öldürülmüştür. Sonuçta Emîr Nevruz savaşı kazanmış, beş

⁴¹⁹ Togan, *a.g.e.*, s.240; Sümer, *Şahıs Adları*, I, s.314.

⁴²⁰ Yılmaz, *a.g.t.*, s.65; Togan, *a.g.e.*, s.240.

⁴²¹ Boyle, *a.g.m.*, s.381; Togan, *a.g.e.*, s.241.

isyancı şehzâde ve İyne Bey de dâhil olmak üzere 37 emir yakalanarak Gâzân Han'ın huzuruna Tebriz'e getirilmişlerdir. Tebriz de yapılan yargılama sonucunda bu emîrlerin çoğu suçlu bulunarak öldürülmüştür. İyne Bey de 695/1296 yılında Tebriz'de şehir meydanında idam edilerek öldürülmüştür.⁴²²

2.5.4. Anadolu'daki Vergi Memuru: Sadreddîn Zencanî

Argun Han zamanında ortaya çıkan ekonomik buhran Geyhatu Han zamanında büyüyerek devam etmiştir. 24 Receb 690/23 Temmuz 1291 tarihinde tahta çıkan Geyhatu Sadreddîn Zencanî'yi, Sadr-i Cihân unvanı ile Sâhib-dîvânlık makamına getirmiştir. Devlet işlerinin tamamını Sâhib-dîvânın uhdesine bırakmıştır.⁴²³ Geyhatu Han zamanında vezir olan Sadreddîn Zencanî, Cüveynî hanedânına karşı Mecdülmük Yezdî ile işbirliği yapmıştır. Sadreddîn Zencanî, Geyhatu'dan memleketlerin kâdi'l-kudâtlığını kardeşi Kutbeddîn adına istemiş ve kardeşi Kutbeddîn, Kurb-u Cihân lakabıyla kâdi'l-kudâtlığa başlamıştır. Tebriz hâkimliğini yine kardeşine, Irak hâkimliğini Kıvamü'l-Mülk'e vermiştir. Sadreddîn Zencanî, döneminin en önemli olayı kâğıt paraya geçiş yani Çav uygulamasıdır. Sadreddîn Zencanî ve bazı emîrler Hıtay ülkesinde yaygın olan Çav'ın, İran'da yaygınlaşması hususunda konuşmalar yapmışlar, daha sonra bu konuyu Geyhatu'ya bildirmişlerdir. Geyhatu bu konuda gerekli araştırmalar yaptıktan sonra 12 Eylül 1294 tarihinde Tebriz şehrinde çavı hazırlanıp piyasaya sürmüş ve “*Her kim onu istemezse, derhal yasaya çarptırılsın*”, diye ferman hükmü de çıkarmıştır.⁴²⁴ Tebriz'de Çav'ın kullanılmaya başlanmasından sonra şiddetli bir şekilde açlık, kıtlık ve sefalet ortaya çıkmıştır. Halk Çav'ı kullanmamış, eski paraları kullanmak için ısrar etmişlerdir.

1294 yılında Sadreddîn Zencanî'nin vezirlik dönemi sona ermiş ve Cemâleddîn-i Destcirdanî Baydû'nun veziri olmuştur. O zamana kadar Sâhib-i Dîvânlık olarak kullanılan sadaret unvanını vezirliğe dönüştürülmüştür. Geyhatu'dan sonra sekiz ay gibi kısa bir süre hüküm süren Baydû, Anadolu'da malî düzeni sağlamak için Sadreddîn Zencanî'yi görevlendirmiştir. Zencanî, İlhanlı

⁴²² Yılmaz, *a.g.t.*, s.66; Sümer, *Şahıs Adları*, I, s. 314.

⁴²³ Abdülkadir Yuvalı, “Gâzân Han”, *DİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s.429; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.46.

⁴²⁴ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.644; Dayı, *a.g.t.*, s.133-135; Barthold, “Geyhatu”, s.770.

devletinin boşalan hazinesini doldurmak için Anadolu'dan vergi toplamaya çalışmıştır. Baydû'nun gönderdiği vergi memurları halktan fahiş paralar istemişler, bu dönemde de iktisadî buhran hızını kesmeden devam etmiştir.⁴²⁵ Tebriz'de Çav'ın kullanılmaya başlanmasından sonra şiddetli bir şekilde açlık, kıtlık ve sefalet ortaya çıkmıştır. Halk Çav'ı kullanmamış, eski paraları kullanmak için ısrar etmişlerdir.⁴²⁶

İlhanlı Devletinde Gâzân Han hükümdar olduğu zaman 1295 yılında Destcirdanî'yi azlederek yerine Sadreddîn Zencanî'yi (Sadr-i Cihân) ikinci kez vezirliğe getirmiştir. Sadr-i Cihân, daha sonra Gâzân Han'ın emriyle öldürülmüştür.⁴²⁷

⁴²⁵ Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.I, İstanbul 1931, s.2- 9.

⁴²⁶ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.645.

⁴²⁷ Dayı, *a.g.t.*,s.136.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÂZÂN HAN VE SONRASI DÖNEM

3.1. GÂZÂN HAN DÖNEMİ (1295-1304)

İlhanlı Hükümdarı Argun Han'ın oğlu olan Gâzân Han, 29 Rebiülahir 671/23 Kasım 1272'de Abeskûn'da doğmuştur. Çocukluğunu dedesi Abaka Han'ın yanında geçiren Gâzân Han, Abaka Han'ın eşi Despina Hatun'un etkisinde kalarak Hıristiyanlığa ilgi duymaya başlamışsa da babasının Budist olmasından dolayı gençlik yıllarında bu inancı benimsemiştir.⁴²⁸ Gâzân Han, Argun Han'ın 1284 yılında İlhanlı tahtına çıkması üzerine Horasan, Mazenderan ve Rey valiliğine getirilmiş ve bu görevini on yıl başarıyla yürütmüştür. Gâzân Han, kumandanlarından Nevruz Bey'in teşvikiyle Müslüman olmuş ve Mahmud adını almıştır (19 Haziran 1295). Kendisiyle birlikte yaklaşık 100.000 Moğol askeri de Müslüman olmuştur. Gâzân Han, Nevruz Bey başta olmak üzere İlhanlı devlet adamlarının kendisini desteklemeleri sonucunda Baydu ile yapılan saltanat mücadelesini kazanarak 3 Kasım 1295 tarihinde İlhanlı tahtına geçmiştir⁴²⁹.

Gâzân Han döneminde Anadolu, Tebriz'deki İlhanlı hükümdarlarının isteğine göre tahta çıkarılan veya azledilen Selçuklu Sultanları tarafından idare edilmiştir. Gâzân Han, 1297 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı II. Mesud'u tahttan indirip, III. Alâeddin Keykubad'ı 1298 yılında tahta çıkarmıştır.⁴³⁰ Gâzân Han, bir müddet sonra onu da görevden azlederek 1302 yılında ikinci kez II. Mesud'u Anadolu Selçuklu tahtına çıkarmıştır.⁴³¹

Gâzân Han döneminde İlhanlı tahtında Müslüman bir hükümdarın bulunmasına rağmen Anadolu'daki Moğol idaresinde bir değişme ve düzelmeye olmamıştır. Anadolu'daki Moğol vali ve komutanları uyguladıkları politikadan vazgeçmemişler, adaletsiz ve zalim uygulamaları ile halka zor günler yaşatmaya

⁴²⁸ W. Barthold, "Gazan Han ", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, C. IV. s. 730.

⁴²⁹ Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, C.13, İstanbul 1996, s.429; Reuven Amitai-Preiss, "Gâzân Khan, Mahmūd", *Encyclopaedia Iranica*, X, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/gazan-khan-mahmud>, (5 Kasım 2018).

⁴³⁰ Faruk Sümer, "Keykubad III", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.360.

⁴³¹ Kesik, "Mesud II", s.344.

devam etmişlerdir.⁴³² Ayrıca bu dönemde Anadolu'daki İlhanlı valileri çeşitli bahanelerle Tebriz'e karşı isyan etmişlerdir. Anadolu'da 1296 yılında Moğol tümeninin kumandanı Togaçar'ın isyanı, ertesi yıl Moğol orduları başkumandanlığının kendisine verilmemesini protesto eden Baltu'nun⁴³³, 1299 yılında da Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş'in isyanları olmuştur.⁴³⁴ Bu isyanlar Anadolu'nun perişan olmasına, halkın daha fazla ezilmesine sebep olmuştur

3.1.1. Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar

3.1.1.1. Togaçar Noyan

Togaçar Noyan, İlhanlı devletinde uzun yıllar hizmet etmiş, birçok hükümdarın devrinde görev yapmış önemli komutanlardan biridir. Suğanut kabilesine mensup olan Togaçar Noyan'ın babasının ismi Kutu Bukadır. Togaçar Noyan'ın, Tangana Tutkavul ve Cangsun isimlerinde Moğol ordusunda yer alan amcalarının da olduğu bilinmektedir. Cangsun Noyan'ın Hülâgû Han döneminde kumandanlık görevinde bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Dedesinin ismi ise Tamuka Noyan olarak geçmektedir. Olcaytu döneminde Anadolu'da görev yapan Bulargu da Togaçar Noyan'ın amcasının oğludur. Kaynaklarda Togaçar ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamakla birlikte, kendisi hakkında edindiğimiz tek bilgi Hülâgû Han döneminde Altın Orda Han'ı Berke'ye karşı düzenlenen Kafkasya harekâtında yer almış olmasıdır. Bu savaşta babası Kutu Buka da katılmış, harekâta başarılı mücadeleler vermiş ve hayatını kaybetmiştir. (3 Şevval 663/19 Temmuz 1265). Togaçar Noyan'ın bu sefere babası ile çıkmasını göz önünde bulundurursak, o bu savaş yıllarında takriben yirmili yaşlarda olduğu düşünülür. Buna göre Togaçar Noyan 1245-1247 yıllarında doğmuş olabilir⁴³⁵.

Togaçar Noyan, babası Kutu Buka'nın ölümü üzerine İlhanlı devletinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Togaçar, Abaka Han döneminde Mecdü'l-Mülk Yazdı ile birlikte yargucu olarak Bağdat'a gitmiş, Alâeddin Cüveyni'nin hesaplarını

⁴³² Yuvalı, "Gâzân Han", s.429.

⁴³³ Spuler, *a.g.e.*, s.568.

⁴³⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67-68.

⁴³⁵ Kürşat Günay, *Gâzân Mahmut Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyanları (1295-1304)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2002, s.39-40.

inceleyerek onu sorguya çekmiştir.⁴³⁶ Togaçar, Ahmed Teküder ile Argun arasında yaşanan taht mücadelesinde Argun'un yanında yer almıştır. Bu durumdan haberdar olan Ahmed Teküder, Argun yanlısı olarak gördüğü Kongurtay'ı idam ettikten sonra, Togaçar Noyan'ı Tebriz'de hapsedirmiştir. Togaçar ile birlikte Konçkabal, Elçi Tutkavul, Toladay ve Cankutur gibi emirler de Argun taraftarı olmakla suçlanmış, çeşitli işkencelere maruz bırakılmıştır. Bu emîrlere Argun Han'ın devlet başına geçmesiyle serbest kalmışlardır⁴³⁷.

Togaçar Noyan, Argun Han döneminde de önemli hizmetlerde bulunmuştur. Argun Han, Togaçar'ı Gâzân Han'ın Nevruz ile mücadelesinde Gâzân Han'a yardım etmesi için Horasan'a göndermiştir. Togaçar, Kaydu⁴³⁸ tarafından Horasan'a yapılan istila hareketlerini ve Prens Cuşkab'ın isyanını da bertaraf etmiştir. Togaçar Noyan, askeri ve idari hizmetlerin yanı sıra dönemin iç politikası ile de ilgilenmiştir. Togaçar, İlhanlı devletinde etkinliğini arttırmış olan Emîr Buka'nın karşısında yer almış, diğer Moğol komutanları ile birlikte onu politikadan tasfiye etmiştir. Daha sonra İlhanlı devletinde söz sahibi Yahudi asıllı Vezir Sadüddeve'ye muhalefet olmuş, planlanan bir ziyafet sonrası birçok Sadüddeve taraftarı öldürülmüştür. Sadüddeve ise 3 Mart 1291'de Bağdat'ta Togaçar'ın evinde öldürülmüştür.⁴³⁹

Togaçar, Argun Han'dan sonra İlhanlı Devletinin başına geçen Geyhatu'ya karşı muhalefet etmiş, Konçkabal ile birlikte Geyhatu'ya karşı isyan etmiştir. Ancak bu iki Moğol emîri Geyhatu tarafından affedilmiş ve hapisneden çıkarılmıştır. Togaçar; Geyhatu ve Baydu arasında yaşanan taht mücadelesinde ilk önce Geyhatu'nun tarafında yer alırken, daha sonra saf değiştirerek Baydu'nun tarafına geçmiştir. Baydu ise İlhanlı Devletinin başına geçtikten sonra saltanatını borçlu olduğu Togaçar'ı ordunun Emirü'l-Ümeralığına atamıştır⁴⁴⁰.

İktidara ve menfaatlerine göre sürekli taraf değiştiren Togaçar, Gâzân ve Baydu arasında başlayan hanlık mücadelesinde de aynı siyasetini sürdürmüştür.

⁴³⁶ Spuler, *a.g.e.*, s.420.

⁴³⁷ Günay, *a.g.t.*, s.41; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.614; Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", s.108.

⁴³⁸ Kaydu; Ögedey'in torunu olup, Orta Asya'yı içine alan bağımsız bir Moğol devletinin kurucusudur. Bartold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.540

⁴³⁹ Uyar, İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve", s.139; Günay, *a.g.t.*, s.42

⁴⁴⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.102; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 62; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.135.

Nitekim ilk başlarda Baydu tarafında yer alırken, sonraları Nevruz'un bazı vaatlerine inanarak, Sadreddin Zencâni'nin de etkisiyle Gâzân Han'ın tarafına geçmiştir. Bu durumdan haberdar olmayan Baydu, kuvvetlerinin büyük bir kısmını Togaçar'ın emrine vererek Gâzân'ın üzerine göndermiştir⁴⁴¹. Fakat Togaçar, Gâzân Han'a karşı saldırıya geçmeden, onun tarafına geçmiştir.

Baydu'nun taht mücadelesinden uzaklaştırılmasından sonra İlhanlı tahtına geçen Gâzân Han, Baydu ile birlikte hareket eden emîrleri kendisi için bir tehdit olarak algılamıştır. Bunun için Baydu'ya destek vermiş olan Togaçar Noyan'ı merkezden uzaklaştırarak bu tehlikeden kurtulmayı amaçlamıştır. Gâzân Han, Togaçar ile direkt mücadele etmeye girmektense onu 694/1295 yılında Anadolu'daki Moğol ordu birliklerinin başına tayin ederek İlhanlı merkezinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır.⁴⁴²

Gâzân Han, Togaçar'ı 1 Muharrem 695/10 Kasım 1295 tarihinde Anadolu'daki Moğol askeri birliklerinin başkomutanı olarak atamıştır.⁴⁴³ Togaçar, maiyetinde bulunan İranlı ve Horasanlı pek çok memurla birlikte Erran (Arran) ve Azerbaycan diyarından yola çıkarak Anadolu'ya ulaşmıştır. Daha önce de Anadolu'da bulunmuş olan Togaçar Noyan, Arran ve Azerbaycan'dan hareketle Anadolu'ya gelerek Tokat'a yerleşmiştir. Burada kaldığı sürece Tokat'ı ve diğer şehirlerdeki halkı baskı altında tutmuş, para ve servetlerine el koyarak bunları askerlerine dağıtmıştır. Bu sırada Samagar oğlu Arap da bir süre ona tabiiyetini bildirmiştir.⁴⁴⁴

Gâzân Han, Anadolu'da bulunan Togaçar Noyan'a güvenmiyordu. Bu yüzden onun hareketlerini denetlemek için Emîr Harmancı'yı 695/1296 Şubat-Mart aylarında Anadolu'ya göndermiştir. Togaçar, Anadolu'ya geldikten sonra ilk önce

⁴⁴¹ Erdem, *a.g.t.*, s.335.

⁴⁴² Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.254; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 65; Kesik, "Mesud II", s.343.

⁴⁴³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.65; Togan, *a.g.e.*,s.241; Spuler, *a.g.e.*, s.387; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s.489.

⁴⁴⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.152-153; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.65; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.616; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Bileşik Dağıtım, Ankara 2010, s.148; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.117; Mehmet Ali Gürel, *Anadolu'da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001, s. 53; Erdem, *a.g.t.*, s.338.

Delice'ye⁴⁴⁵, daha sonra Kayseri tarafına gitmiş, orada yaşamını sürdürmüştür. Bu sırada Emîr Harmancı, Anadolu'ya gelmiştir. Harmancı, Anadolu'ya Togaçar'ın öldürülmesi ve bu konuda tüm emîrlerin ortak hareket etmesi yönündeki Han yarlığını Baltu ve Arap'a iletmek için gelmiştir. Bu durumu Togaçar'a hissettirmemek için de bir mektup da ona göndermiştir.⁴⁴⁶

Baltu, Anadolu'daki Moğol kuvvetleri genel komutanı konumunda bulunan Arap'ın, küçük yaşta ve deneyimsiz olmasından yararlanarak, Anadolu'daki bütün işlerin iplerini eline geçirerek nüfuzunu ve gücünü son derece arttırmıştır. Bu nedenle Togaçar Noyan'ın, Anadolu'ya Moğol kuvvetleri komutanı olarak gelmesinden rahatsız olmuş ve imkânlarının kısıtlanacağı endişesi ile daha ilk günden itibaren ona karşı olumsuz tavır takınmıştır. Bununla beraber eskiden beri aralarında bir anlaşmazlık bulunan ve Togaçar Noyan'ın tarafını tuttuğu bilinen, Karahisar-ı Demürlü⁴⁴⁷ kasabası Beylerbeyi İzzeddin ile Baltu arasındaki düşmanlık ve rekabet iyice su yüzüne çıkmıştır. Baltu onu ortadan kaldırmak için fırsat kolluyor, Beylerbeyi İzzeddin ise ona mukavemet edecek ve onu ortadan kaldırtacak güce sahip olmamasına rağmen, Togaçar Noyan'ın telkinleri ile beklemeyi uygun görüyordu. Baltu Noyan, Gâzân Han'dan Togaçar Noyan'ın ortadan kaldırılmasına dair yarlık alınca, derhal harekete geçerek Togaçar Noyan'ın ordugâhına saldırmış, Beylerbeyi İzzeddin'i katletmiştir. Togaçar Noyan ise Baltu'nun gücüne karşı koyamayacağını anlayarak Delüce Kalesi'ne kapanmıştır.⁴⁴⁸

Togaçar Noyan'ın Delüce Kalesi'ne kapanmasından sonra Emîrler, Harmancı, Arap Noyan ve Baltu emirlerindeki kuvvetlerle Togaçar'ı ele geçirmek üzere harekete geçmişlerdir. Kaleyi şiddetli bir şekilde muhasara altına almışlardır. Öyle ki Togaçar'ın etraftan yardım istemek için bulunduğu bütün girişimler sonuçsuz kalmış, bütün haberciler Baltu'nun eline geçmiştir. Togaçar Noyan emrindeki güçlerin üstün gayretleriyle gizlice kaleden çıkarak kış mevsimi olmasına rağmen çok zor şartlar altında Sivas tarafına kaçmıştır. Bahar geldiğinde Togaçar

⁴⁴⁵ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.153-155.

⁴⁴⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.152-153; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.631; Günay, *a.g.t.*, s.48.

⁴⁴⁷ Karahisar-ı Demürlü: kaynaklarda Kayseri'ye üç merhale yakınlıkta gösterilen yerdir. Karahisar olarak ta geçer. Bkz: Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.154.

⁴⁴⁸ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.154; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.631-632.

Noyan'ın kaleden kaçtığını anlayan Baltu ve diğer emirler tekrar onun peşine düşmüşler ve Sivas civarında onu yakalayarak Gâzân Han'ın yarlığı gereğince 1296 yılında onu öldürmüşlerdir.⁴⁴⁹

3.1.1.2. Abışka Noyan

Abışka, Hülâgû'den önce, Kişmir ve Hind sınırına gönderilmiş olan Tatar Salı Noyan'ın oğludur.⁴⁵⁰ Moğolların Tukuraut boyuna mensuptur.⁴⁵¹ Gâzân Han'ın önemli emîrlerinden biri olan Abışka Noyan, 696/1296-1297 yılında Anadolu'daki Moğol orduları genel komutanı olarak Anadolu'ya gönderilmiştir.⁴⁵² Abışka Noyan'ın gelişiyle elindeki gücü ve iktidarı kaybetmek istemeyen Baltu aynı yıl içinde Gâzân Han'a karşı isyan etmiştir. Baltu'nun isyan ettiği haberini alan Gâzân Han derhal başkumandanı Emîr Kutluğ Şah'ı, Abışka Noyan ile birlikte üç tümen askerle bu isyanı bastırmak ve Baltu Noyan'ı bertaraf etmeleri için Anadolu'ya göndermiştir. Arap Noyan ve Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş de Kutluğ Şah'ın Anadolu'ya ulaşmasından sonra ona katılmışlardır.⁴⁵³

III. Alâeddin Keykubad (1298-1302), hükümranlılığı döneminde Karahisarlı Kadı Mecdüddin ile müşrifü'l-memâlik Hamza-i Alevî'nin etkisi altında kalarak Harput, Malatya, Divriği'de zenginlerin mallarını el koymuştur. Servetlerini ortaya çıkarmaları için onları işkenceye tâbi tutmuştur. Bu kişilerden bazıları gördükleri işkence sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Müşrifü'l-memâlik Seyyid Hamza Sivas, Tokat ve diğer bazı şehirlerde de zulüm ve müsaderelerde bulunmuştur. Vezir Sâveli Alâeddin, halka yapılan bu zulümlere daha fazla dayanamayıp Anadolu'daki Moğol ordusu başkumandanı Abışka'ya sığınmak zorunda kalmıştır.⁴⁵⁴ Abışka, yapılan şikâyetler üzerine Alâeddin Keykubad ile devlet adamlarının halka yaptıkları bu zulümleri Tebriz'e bildirmiştir. Bunun üzerine Gâzân Han bir yarlık göndererek, Sultan Alâeddin'in daima Abışka Noyan ile birlikte olmasını ve onun onayını

⁴⁴⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.157; Claude Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev.: Yıldız Moran, İstanbul-1979, s.293.

⁴⁵⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.20.

⁴⁵¹ Spuler, *a.g.e.*, s.570.

⁴⁵² Togan, *a.g.e.*, s.242.

⁴⁵³ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.257-258; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.66; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.632-633; Togan, *a.g.e.*, s.241-242; Eflâkî, II, s.221.

⁴⁵⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.231.

almadan hiçbir şey yapmamasını emretmiştir. Han tarafından gönderilen yarlık gereğince Abışka, Sivas'ta bulunan Keykubad'ı Kayseri'nin doğusundaki Yabancı yaylağına getirtmiş ve kendisinininkinden 1 fersah mesafede kurdurduğu bir otağına yerleştirmiştir (Şevval 700 / Haziran 1301). Bu otağın önünde hükümdarlık alâmeti olarak günde beş defa nevbet çalınmış, ülkenin işlerini görmek üzere divan toplantıları yapılmıştır.⁴⁵⁵

Abışka, 703/1303 yılına kadar ülkenin işleriyle uğraşmıştır. 1303 yılında Cahî oğlu, Niğde ve Aksaray arasında bulunan Develü hisar kalesinde istilâ harekâtına başlamış, bölgede isyan çıkarmıştır. Cahî oğlu vilâyetin her tarafından gelen gelirlerin çoğuna el koymuştur. Halk onun bu hallerinden sıkıntıya düşmüştür. Abışka, Sultan Mesud, Sahib Alaaddin ve diğer emîrler, güçlü bir orduyla o kalenin önüne gelmişlerdir. Kale, bir ay süreyle mancınıkla kuşatılmıştır. Bir süre sonra kaleyi savunmakta zorlanan asiler kalenin önünden çekilmişlerdir. Böylece bölge asilerin elinden kurtulmuştur. Ayrıca Gâzân Han'ın ölüm haberi gelince kuşatma kaldırılmıştır.⁴⁵⁶ Olcaytu'nun tahta çıkışına kadar (1304) Abışka bu görevde kalmıştır.⁴⁵⁷

Abışka Noyan; gerek Aksarayî, gerekse diğer müellifler tarafından çok âdil ve akıllı bir vâli olarak tarif edilmektedir. Abışka Noyan, kendisi sünî ve samimî bir Müslüman olarak, Anadolu'yu adâletle idare etmiştir. Sakalının seyrekliğinden dolayı halk arasında "Köse Peygamber" lâkabı verilmiştir. Ayrıca Aksarayî onu, yeri gelince şiddet göstermesini bilen kudretli ve temkin sahibi bir zat ve Rum ülkesinin "rükn-ü şedid-i" olarak tanıtmış ve memleketteki Türk ve Tacik'in müşterek babası gibi vasıflandırılmıştır. Abışka Noyan, Sultan Veled'in dergâhına zaman zaman ziyaretlerde bulunmuş ve onun müridi olmuştur.⁴⁵⁸

3.1.1.3. Baltu Noyan ve İsyanı

Baltu, Celayir kabilesinin Tukuraut oymağının beyi ve Celayirli tümeninin komutanı Nabşî Noyan'ın oğludur. Baltu Noyan, Abaka devrinden beri Anadolu'da

⁴⁵⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.231-232; Sümer, "Keykubad III", s.361.

⁴⁵⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.238-239; Kesik, "Mesud II", s.344.

⁴⁵⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.570.

⁴⁵⁸ Togan, *a.g.e.*, s.247; Eflâkî, II, s.221-222.

bulunmuş ve her geçen gün nüfuzu daha da artmıştır. Özellikle Samagar Noyan'ın oğlu Arap'ın küçük yaşta olmasından istifade ederek baskı ve gücünü arttırmıştır. Bu nedenle Togaçar Noyan'ın Anadolu'ya Moğol kuvvetleri komutanı olarak gelmesinden rahatsız olmuş, ona karşı düşmanlık beslemeye başlamıştır. Baltu, Gâzân Han'dan, Togaçar Noyan'ın ortadan kaldırılmasına dair yarlık alınca, derhal harekete geçerek Togaçar Noyan'ın ordugâhına saldırmıştır. Baltu ve diğer emirler Sivas civarında Togaçar'ı yakalayıp idam etmişlerdir. (695/1295-1296) ⁴⁵⁹ Togaçar Noyan'ın ortadan kaldırılmasından sonra Baltu'nun nüfuzu ve tahakkümü daha da artmıştır. Danişmend vilayetinde bulunan Tatar tümenleri de Arap'ın küçük yaşta olması ile Baltu Noyan'ın emrine verilmiştir⁴⁶⁰.

Anonim Selçuknâme de, Sultan Mesud ile ona karşı isyan eden kardeşi Melik arasında geçen olay sonucunda Baltu'nun adı zikredilmektedir. Eserin ifadesine göre Melik isyanı ilerletmiş, insanları öldürmeye ve halka zarar vermeye başlamıştır. Şehzâde'nin bu asi tavırları Geyhatu'ya şikâyet edilince o da Baltu'ya bu meseleyi halletmesini emretmiştir. Yapılan şikâyetler üzerine, Moğol kumandanı Baltu onu Çorum yöresindeki Demirli Kara Hisar'da kuşatıp, teslim olmaya mecbur etmiştir. Ancak onu öldürmeye kıyamamış ve kendisine damat edinmiştir. Baltu 1295 yılında Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına geçtiğini duyunca Konya'ya gitmiştir. ⁴⁶¹

Gâzân Han 695/1296-1297 yılında Abışka Noyan'ı Anadolu'daki Moğol orduları genel komutanı olarak bu bölgeye göndermiştir. Abışka Noyan'ın gelişiyle elindeki gücü ve iktidarı kaybetmek istemeyen Baltu aynı yıl içinde Gâzân Han'a karşı isyan etmiştir. Buna bağlı olarak Gâzân Han'ın, birkaç kez Tebriz'e davet etmesine karşılık bu davetlere mazeret beyan ederek icabet etmemiştir. Kendisine gelen elçileri de geri çeviren Baltu, Sultan II. Mesud'un da Gâzân Han'a gitmesine mani olmuştur.⁴⁶² Siyasi ve idari yetkisi bulunmamakla birlikte başına buyruk hareket eden Baltu Noyan, meşrutiyetinden istifade etmeyi düşündüğü Selçuklu Sultanı II. Mesud'u da kendi yanına almıştır⁴⁶³.

⁴⁵⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.157; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.65; Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.293.

⁴⁶⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.192-193; Togan, *a.g.e.*, s.242.

⁴⁶¹ *Anonim Selçuknâme*, s.65-66; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s.64.

⁴⁶² Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.158; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.261.

⁴⁶³ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.158; Spuler, *a.g.e.*, s.568; Togan, *a.g.e.*, s.242.

695 yılı sonlarında (Eylül 1296) merkeze Baltu'nun isyan ettiği haberi ulaşmıştır. Bunun üzerine Gâzân Han, güvenilir komutanlarından Emir Kutluğ Şah'ı bu isyanı bastırmakla görevlendirmiştir⁴⁶⁴. Kutluğ Şah Anadolu'ya doğru hareket ederken Abışka ve Burultay Oğul adlı iki komutan ile birlikte üç tümenlik bir kuvvetle yaklaşık 30.000 kişi Anadolu'ya gönderilmiştir. Anadolu'ya ulaşan Moğol birliklerine Baycu'nun torunu Sülemiş ve Samagar Noyan'ın oğlu Arap da katılmıştır. Baltu kaçıp bir dağın arkasında pusu kurmuştur. Emîr Kutluğ Şah; Sülemiş, Abışka ve Burultay Oğul'u da yanına alarak kaçan Baltu'yu takibe koyulmuştur⁴⁶⁵. Kırşehir yakınlarında Malya ovasında iki taraf arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaşta iki tarafta çok büyük kayıplar vermiştir. Baltu, askerlerinden bir kısmının İlhan'ın tarafına geçtiğini görünce, karşı koyamayacağını anlayarak uç bölgelerine kaçmıştır. Kutluğ Şah, Sülemiş'i Baltu'yu yakalaması için görevlendirerek kendisi Karabağ'a dönmüştür.⁴⁶⁶

Baltu kendisine bağlı kalan birkaç bin askeri, hane halkı, para ve mallarıyla birlikte Beyşehir'e doğru giderken takip edildiğini anlamıştır. Batıdaki uç bölgelerine gidemeyen Baltu, anlaşma halinde olduğu Karamanlılara sığınmıştır. Ancak Karamanoğulları Moğol baskıları nedeniyle Baltu'yu kabul etmemişlerdir. Sülemiş'in takibi üzerine Baltu Ermeni kralına sığınmıştır⁴⁶⁷. Baltu'nun asıl amacı Memlükler'e sığınmaktı. Fakat kral buna müsaade etmediği gibi kendisini ve yakınlarını da yakalatarak Tebriz'e Gâzân Han'a göndermiştir. Sülemiş ve Arap, Baltu'yu ele geçirerek, Şa'ban 696/Mayıs-Haziran 1297 başlarında Tebriz'e getirmişlerdir⁴⁶⁸. Baltu, Gâzân Han'ın Tebriz'e gelişinden sonra 25 Zilhicce 696/14 Ekim 1297 tarihinde oğlu Karat ile birlikte katledilmiştir⁴⁶⁹. Anadolu'daki adamları da yakalanarak malları yağma edilmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.161; Kesik, "Mesud II", s.344.

⁴⁶⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.162; Kesik, "Mesud II", s.344.

⁴⁶⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.162-164; Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s.261; Ömer Tokuş, "Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.117, S. 230, Eylül - Ekim 2017, s.195; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67.

⁴⁶⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.163-164; Erdem, *a.g.t.*, s.344; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Faruk Sümer, "Karamanlılar", *İ.A.*, Meb, C.6, İstanbul 1977, s.320.

⁴⁶⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.161-165; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 66-67; Melville, *a.g.m.*, s.110; Gürel, *a.g.t.*, s.54-55.

⁴⁶⁹ Özgüdenli, *a.g.e.*, s.119

⁴⁷⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67.

Baltu isyanının bastırılmasından sonra memleket dört mali bölgeye ayrılmıştır. Muineddin Mehmed Bey Kastamonu havalisine, Kemaleddin Tiflisî Amasya ve Samsun havalisine, Şerafeddin Osman Niğde'ye Cemaleddin Mehmed ise Diyarbakır havalisinin vergilerini toplamakla görevlendirilmişlerdir.⁴⁷¹ Bu dört kişiden başka Moğol kuvvetlerinin başına Sülemiş, Bayıncar, Bocukur ve Körtimur getirilmiştir. Mültezimler halktan acımasızca vergi toplamaya başlamış, mal ve mülklerine el koymuştur. Hatta gelecek yıllara ait vergileri bile peşin tahsil yoluna gitmişlerdir. Bu yükü çekemez hale gelen Anadolu halkı ise ya öldürülmüş ya da toprağını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu uygulamalarla ilgili Gâzân Han'a sürekli olarak şikâyetlerde bulunmaktaydılar⁴⁷².

Baltu Noyan'ın Anadolu'da bugünkü Sivrihisar bölgesinde yurt tutmuş Sultanşah ve Melikşah adında iki oğlu vardır. İkisi de Ebû Saîd Bahadır Han dönemine kadar bu bölgede yaşamışlar, H.728 yılı Muharremminde (1328 Kasım) Timurtaş tarafından öldürülmüşlerdir. Sivrihisar'da Sultanşah ve Melikşah adına inşa edilmiş bir cami bulunmaktadır⁴⁷³.

3.1.1.4. Bocukur ve Bayıncar Noyan

II. Gıyâseddin Mesud'un 13 yıl süren ilk saltanatı, Gâzân Han tarafından azledilmesinden sonra boş kalan Selçuklu tahtına 1298 yılında II. Mesud'un yeğeni III. Alâeddin Keykubad getirilmiştir. Sultan III. Alâeddin Keykubad Konya'ya geldiği zaman, daha önce vezirlik ve diğer yönetim bölgelerine atanmış olanların görevleri sona ermiştir. Ayrıca Anadolu da uygulanan dört bölge mali yönetimde sona ermiştir. Gâzân Han 1298⁴⁷⁴ yılı sonlarında, "emîr-i leşker-i Rum" olarak Bayıncar ve "eyalet" vâlii umumî olarak Bocukur ismindeki beyleri Anadolu'ya göndermiştir⁴⁷⁵. Bu dönemde vezirliğe de Tebrizli Şemseddin Lâkûşi, atanmıştır.

⁴⁷¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.635; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.168.

⁴⁷² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s.490.

⁴⁷³ Togan, *a.g.e.*, s.247; Yılmaz, *a.g.t.*, s.71.

⁴⁷⁴ Spuler, iki emîrin 1299 yılında Anadolu'ya geldiğini söyler. Bkz.; Spuler, *a.g.e.*, s.569.

⁴⁷⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.190; Togan, *a.g.e.*, s.243; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Spuler, *a.g.e.*, s.569; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Yayınları, Ankara 2010, s.155-156.

Bayıncar ile Bocukur 1299 yılında sahip Şemsüddin Lâkûşi ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir.⁴⁷⁶

Oryankut kabilesine mensup olan Bayıncar, Gâzân Han Horasan'da vali iken maiyetindeki sadık emîrlerden birisiydi. Aynı zamanda Cengiz Han'ın kumandanlarından Sübedey Bahadır'la akrabalığı bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Bayıncar'ın Moğol kuvvetleri komutanlığına atanmasına kızan Sülemiş, Gâzân Han'ın Memlükler'e karşı düzenlediği sefere katılmamakla birlikte, 1299 yılında Gâzân Han'a karşı isyan etmiştir. Daha önce Geyhatu zamanında vâlii umumîlik eden Taştımur Hıtayî ile İkbâl Celayir de Sülemiş'e katılmışlardır.⁴⁷⁸

İsyan esnasında emîr Sutay Noyan, Kayseri'de oturarak emîri leşker ve vâlii umumilik işi ile ilgilenmiştir. Bu sırada idare bilfiil hep Abışka Noyan'ın yönetiminde kalmıştır. Sülemiş'in isyanı tenkil edildikten sonra onun kuvvetlerinin bir kısmı Gâzân Han'ın vâlii umumîsi olan Emîr Bocukur'un idaresine geçmiş, diğer kısımları da Karaman ilinde ve Kilikya'da kalmıştır. Bayıncar'la Bocukur maiyetlerindeki askerlerle Sülemiş isyanını bastırmaya kalkışmışlardır. Fakat bu işte başarılı olamamışlardır⁴⁷⁹. Sülemiş, bazı Moğol emirlerinin desteğini kazanarak uç Türkmenleri, Karamanoğulları ve Mısır Memlûklü sultanı Melikü'l-Nâsır Lâçin ile ilişkiler kurup, onlardan askeri yardım almıştır. Nitekim 50 bin kişilik bir orduyla harekete geçerek Bayıncar ve Bocukur Noyanları yenilgiye uğratıp her ikisini de öldürmek suretiyle ortadan kaldırmış ve bin türlü işkenceler altında kılıçtan geçirmişlerdir.⁴⁸⁰ Daha sonra ise Sivas'ı kuşatmışlardır.⁴⁸¹

3.1.1.5. Sülemiş Noyan ve İsyanı

Sülemiş, Moğolların meşhur komutanı Baycu Noyan'ın torunudur. Moğolların Bisuut boyuna mensup olan Sülemiş'in babasının adı Üvek, kardeşinin

⁴⁷⁶ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.287.

⁴⁷⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Sümer, "Keykubad III", s.360; Spuler, *a.g.e.*, s.569.

⁴⁷⁸ Sümer, "Keykubad III", s.360

⁴⁷⁹ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.288.

⁴⁸⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.194; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Spuler, *a.g.e.*, s.569; İbrahim Kafesoğlu, "Keykubad III.", *İA*, MEB, C.6, İstanbul 1977, s.662.

⁴⁸¹ Ali Sevim- Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi; Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK. Yayınları, Ankara-1989, s.197.

adı Kutaktudur⁴⁸². Sülemiş'in babası Üvek hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, İslamiyet'i erken kabul eden Moğollardan olduğu düşünülmektedir. Abaka Han döneminde de Anadolu'da görev yaptığı belirtilmektedir⁴⁸³. Abaka Han döneminde Üvek; Bisuut tümenini Kadan ve Turkay isimindeki beyler ile birlikte komuta etmiştir. Üvek Noyan 1284 yılında ölünce Bisuut tümeninin bir kısmı Kıyatay Buralgı'ya diğer kısmı ise Urgat Celayir Bey'i olan Kıpçak'ın oğulları olan Gazan, Eşek-Tuğlu ve İnek-Bek gibi Moğol komutanlarına verilmiştir.⁴⁸⁴

Sülemiş, Gâzân Han dönemine kadar önemli bir faaliyette bulunmamakla birlikte, Baltu isyanı sonrasında adından çokça söz ettirmiştir. Gâzân Han, Baltu isyanından sonra Sülemiş'e Celayir İnek-Bek'in eline verilmiş olan Bisuut tümenlerini iade ederek onu büyük emîr yapmıştır.⁴⁸⁵ Sülemiş, Gâzân Han döneminde Arslan Oğul ve Baltu gibi önemli Moğol emîrlerinin çıkarmış olduğu isyanların bastırılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Sülemiş, Baltu isyanının bastırılmasında Kutluğ Şah'ın emri altında bulunmuş ve bu isyanı sona erdirmek için büyük bir çaba sarf etmiştir⁴⁸⁶. Baltu isyanından sonra Sülemiş'in gücü ve etkinliği artmış, Gâzân Han tarafından Baltu'ya ait olan Celayir Tümeninin idaresi Sülemiş'e verilmiştir⁴⁸⁷.

Gâzân Han, Hülâgû Han döneminden beri sürdürülen Suriye'yi işgal politikasını gerçekleştirmek için 70 bin kişilik kalabalık bir İlhanlı ordusu hazırlayarak, Suriye'ye bir sefer düzenlemeyi amaçlamıştır. Çünkü Memlûkler Moğolları birkaç defa mağlup etmişler ve 1297 senesinde de Diyarbakır'ı işgal etmişlerdir. Yine Türkmenlerle birleşerek Moğolların ileri karakolu sayılan Ermeni ülkelerini de istila etmişlerdi. Maraş'ı da ele geçirerek burasını Türkmenlere iskân amaçlı olarak vermişlerdir. Bütün bu sebepleri bir araya getiren Gâzân Han, Sülemiş'i 25.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndererek, 698/1299 yılı ortalarında Suriye'ye inip Halep'te kendisine katılmasını emretmiştir⁴⁸⁸. Sülemiş

⁴⁸² Togan, *a.g.e.*, s.236; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.33.

⁴⁸³ Togan, *a.g.e.*, s.236-239; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.38; Günay, *a.g.t.*, s.68.

⁴⁸⁴ Togan, *a.g.e.*, s.240; Günay, *a.g.t.*, s.68-69.

⁴⁸⁵ Togan, *a.g.e.*, s.241-243.

⁴⁸⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.167; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Günay, *a.g.t.*, s.69.

⁴⁸⁷ Togan, *a.g.e.*, s.241.

⁴⁸⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.623,624; Erdem, *a.g.t.*, s.356.

Anadolu’da gerekli tedbirleri aldıktan sonra emrindeki, Anadolu askeriyle Kozan üzerinden harekete geçerek Halep’e yürümüştür Diğer taraftan Diyarbakır üzerinden Fırat’ı geçecek olan Gâzân’ın ordusuyla Halep’te karşılaşmışlardır⁴⁸⁹.

Sülemiş; Anadolu topraklarını dedesi Baycu’nun ele geçirmesi sebebiyle bu toprakların hukuken kendisine ait olduğuna inanmaktaydı⁴⁹⁰. Ancak bir süre sonra Bayıncar’ın Moğol orduları başkomutanlığına atanmasına kızan Sülemiş, Gâzân Han’ın Memlük seferine katılmayarak ona isyan etmiştir (1299). Aksarayî’ye göre Sülemiş isyan ederken Anadolu’da bağımsız bir saltanat sürmeyi amaçlıyordu.⁴⁹¹ Daha sonra Sülemiş isyanına diğer Moğol Noyanları Hıtaylı Taştımur ile Celayirli Tay Buka’nın kardeşi İkbâl ve bazı Moğol emîrleri de katılmıştır.⁴⁹²

Anadolu’da Selçuklu Sultan ve şehzâdeleri ile Türkmenler Moğolların birbirleri ile olan mücadelelerini merakla takip etmişlerdir. Sülemiş ise bu durumu kendi başarısı için faydalı görmekteydi. Ancak Anadolu halkı Sülemiş’e pek itibar etmiyordu. Aksaray kadısı ile kardeşinden başka Anadolu halkı, Sülemiş’i sevmiyordu. Bu nedenle Sülemiş isyanına Aksaray kadısı ile kardeşinin dışında Anadolu halkı bu isyana destek vermemiştir. Ancak Karamanoğlu Güneri Bey ile kardeşi Mahmut Bey, Sülemiş isyanını fırsat bilerek 1000 kadar süvari ile Sülemiş’e destek vermişlerdir⁴⁹³. Müstakil bir devlet kurmak amacıyla harekete geçen Sülemiş, Muhlisiddin Rumi isimli elçisini bir mektupla birlikte Memlük Sultanı El Melik’ül-Mansur Laçin’e göndererek ondan yardım talep etmiştir. Sülemiş’in elçisi Recep ayı ortalarında Şam’a ulaşmıştır. Elçiler buradan alınarak Kahire’de Sultanın huzuruna çıkarılmıştır. Memlük Sultanı, Muhlisiddin Rumi’yi sıcak bir şekilde karşılayarak askeri destek vaadinde bulunmuştur. Bu amaçla Şam’a mektup yazarak Sülemiş’in yardımına asker gönderilmesini emretmiştir⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ Ahmet Sağlam, “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research C.8 S. 41 Volume: 8 Issue: 41, Aralık 2015 December 2015, s. 557.

⁴⁹⁰ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.68.

⁴⁹¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.193.

⁴⁹² Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s.67; Kürşat Solak, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. III, Nevşehir 2014, s.64.

⁴⁹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.639.

⁴⁹⁴ Günay, *a.g.t.*, s.78.

Olumsuz hava koşulları ve kışın çok şiddetli geçmesi sonucu yolların kapanması sebebiyle İlhanlılar'ın isyandan haberdar olması gecikmiştir. Bu durum isyanın geniş alana yayılmasına sebep olmuştur. Sülemiş ordusuna, Anadolu'daki Moğol askerlerinin Kazova'da katılmasının yanı sıra halktan da işsiz ve ayak takımından birçok kişi dâhil olmuştur. Sülemiş'in kendi ordusu yaklaşık 50.000 kişiden oluşmaktadır. Memlük Sultanının gönderdiği 20.000 kişilik kuvvetin de katılmasıyla kendisine güveni artan Sülemiş, ilk olarak Bayıncar ve Bocukur Noyanlara saldırarak onları bozguna uğratmıştır. Ele geçirdiği Bayıncar ve Bocukur'un hayatlarına da son vermiştir⁴⁹⁵. Kazova (Dânişmend-ili)'yı kendisine merkez edinen Sülemiş, buradan Anadolu'nun tamamına yakın bölgesini kontrolü altına almış ve Selçuklu hazinesine de el koymuştur.

Sonuçta durum merkeze bildirildiği zaman isyan çok yayılmış ve vaziyet son derece ciddi bir hâl almıştır. Gâzân Han, Sülemiş isyanın öğrenince Suriye seferinden vazgeçerek, 12 Cemaziyevvel 698/15 Şubat 1299 tarihinde Beylerbeyi Kutluğ Şah'ın komutasında, Emîr Çoban, Mulay, Sutay ve Başkırt gibi Moğol emîrleri ile birlikte 35.000 kişilik bir orduyu Diyarbakır üzerinden Anadolu'ya sevk etmiştir.⁴⁹⁶ Gâzân Han orduyu gönderdikten sonra Kıpçak, Silahtar Biktımur ve Albeki ile birlikte Tebriz'e dönmüştür. Memlük kaynaklarına göre öncü birliğin komutanı olan Bulay, Amid üzerinden Anadolu'ya girmiştir.⁴⁹⁷

İlhanlı ordusu, Anadolu'ya girdiği zaman Kutluğ Şah'ın, Gâzân Han'ın çağırması üzerine komutanlığı Sutay'a bırakarak geri dönmüştür. Emîr Çoban, Anadolu'ya girdiği sırada Sülemiş de Sivas'ı kuşatmakta idi. Durumu haber alan Sivas halkı şehri teslim etmemiştir⁴⁹⁸. Yaklaşık kırk gün süren kuşatmadan sonuç alamayan Sülemiş ve kardeşi, Kutluğ Şah komutasındaki kuvvetlerin yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırarak derhal savaş hazırlıklarına başlamıştır. İki ordu 24 Recep 698/27 Nisan 1299 tarihinde Erzincan'daki Akşehir ovasında karşı karşıya

⁴⁹⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.194; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.66; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.624; Erdem, *a.g.t.*, s.357.

⁴⁹⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.194; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.624; Günay, *a.g.t.*, s.79.

⁴⁹⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.68; Erdem, *a.g.t.*, s.358; Günay, *a.g.t.*, s.80.

⁴⁹⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s. 194.

gelmiştir⁴⁹⁹. Ancak savaş başlayacağı sırada Sülemiş'in Moğol askerlerinin çoğunluğu karşı tarafa geçmiştir. Bu durumu gören Türkmenler de savaş meydanından çekilmişlerdir⁵⁰⁰. Kendisiyle birlikte olan İkbâl ve Taştımur ile ona tabii olan pek çok emir de esir edilmiştir. Yapılan savaşta mağlup olan Sülemiş beraberindeki 500 kadar atlı ile Şam tarafına kaçarak Memlûkler'e sığınmıştır. Haleb'e gelince kendisini Mısır'da sultanın huzuruna götürecektir bir rehber verilmiştir. Sultanın sarayına gelince izzet-i ikram ile karşılanmış, isterse Mısır'da, isterse Suriye'de kalma konusunda serbest bırakılmıştır. Fakat o, hazinesini, ailesini ve çocuklarını arkada bıraktığını, onları getirtip Suriye'de birlikte kalması için yanına bir miktar asker verilmesini başka bir şeyle ilgilenmediğini bildirmiştir. Sultan, ona Beğ Timur Celemi kumandasında bir keşif birliği vermiştir⁵⁰¹.

Esir edilerek Gâzân'ın huzuruna getirilen emîrlerden İkbâl, Kerze, Çerkes ve Esen derhal katledilmişlerdir⁵⁰². Bu esnada Sîs ve Dimaşk üzerinden Mısır'a giderek Memlûkler'e sığınan Sülemiş, Sultan el-Melik en-Nasır Muhammed b. Kalavun'u desteğini almıştır. Memlûk Sultanından talep ettiği yardımı elde eden Sülemiş, Halep Emîri Beğ Timur'la birlikte yeniden Anadolu'ya girmiştir. Sülemiş, Anadolu'ya Ermenilerin toprakları üzerinden geçmiştir. Fakat Sîs hâkimi onun bu hareketinden hemen haberdar edilmiştir. Sîs hâkiminin yanındaki bir miktar Moğol askeri, düşmanla karşılaşmak için geçitleri tutmuşlardır. Sülemiş ve taraftarları Akça-derbend'teki muharebede Ermeni-Moğol kuvvetlerini dağıtarak önce Aksaray, ardından da Ankara taraflarına yönelmiştir. Yapılan çatışmada Beğ Timur öldürülünce Sülemiş kaçarak Anadolu'daki kalelerinden birine sığınmıştır.⁵⁰³ Ancak burada ele geçirilerek Tebriz'e gönderilmiştir. Gâzân Han'ın huzuruna getirilen Sülemiş 29 Zî'l-hicce 698/27 Eylül 1299 tarihinde Tebriz meydanında feci bir şekilde katledilmiştir. Cesedi yakılarak külleri havaya savrulmuştur⁵⁰⁴. Sülemiş, Kutaktu adındaki kardeşi ile Muhliser-Rumi'yi Mısır sarayında bırakmıştır. Bunlara lütüfkâr davranılmış ve belli miktarda arazi verilerek yıllık maaş bağlanmıştır.

⁴⁹⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.110.

⁵⁰⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.198; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.68.

⁵⁰¹ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, Çeviri ve Notlar: D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul- 2014, s.149-150.

⁵⁰² Böyle, *a.g.m.*, s.386; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.68.

⁵⁰³ Günay, *a.g.t.*, s.84.

⁵⁰⁴ Özgüdenli, *a.g.e.*, s.136; Ömeri, *a.g.e.*, 2014, s.150; Spuler, *a.g.e.*, s.570.

3.1.2. Anadolu'daki Vergi Memuru: Nizamüddin Yahya

İlhanlı Devleti'nin önemli emîrlerinden biri olan Hoca Vecih'in oğlu Nizamüddin Yahya 1296 yılında Horasan bölgesinde vezirlik ve naiplik yapmıştır.⁵⁰⁵ İlhanlı Devleti Gâzân Han döneminde, Anadolu'daki vergi düzenini sağlamak için Nizamüddin Yahya'yı 699 yılında (Kasım 1299-Ağustos 1300) Anadolu'ya vergi memuru olarak görevlendirmiştir. Nizamüddin, İlhanlı idaresi için ülkenin mal, tevcihat ve avarızat gelirlerini toplamak, Anadolu'da araziye yeniden ölçüp vergileri tayin etmek, yazılmamış yerleri bulmak, diğer gelirleri meydana çıkarmak ve yeni kanunları uygulamaya koymak için Anadolu'ya gelmiştir⁵⁰⁶.

İlhanlı vezirleri Saadeddin Saveci ile Tabib Reşidüddin tüm bölgelerde geçerli olmak üzere yeni kanunlar çıkarmışlardır. Bu kanunlara göre belli ve ekilebilir bir arazi sahibi her evli çift bundan böyle dinar vergi vermekle yükümlü olmuştur. Anadolu'ya bu kanunları bildirmek için Irak üzerinden yola çıkan Nizamüddin Yahya'nın yanında Nişabur ve Horasanlı kâtipler, Azerbaycan'lı hacipler, Kuhistan'lı tahsildarlar, Kirmanlı amiller, Mazenderan ve İsfahanlı mülazımlardan oluşan kalabalık bir topluluk bulunmaktadır. Yarlığa göre Nizamüddin Yahya bu çift resmini kendisi ve beraberinde gelen kişilerin masrafları için kullanacaktır⁵⁰⁷.

Nizamüddin Yahya ilk önce Erzincan'a vardıklarında, Diyarbakır ve Rabia yolu ile seyahat etmekte olan III. Alâeddin Keykubad'la karşılaşmışlardır.⁵⁰⁸ Nizamüddin Yahya burada Sultan'ın, Gâzân Han'a götürmekte olduğu hediyelere el koymuştur.⁵⁰⁹ Erzincan şehrine varınca vergi mükelleflerinin borçlarını meydana çıkarmak bahanesiyle tahkikata girişmişler, her tarafa saldırmışlardır. Önce verilmiş olan karar gereğince her çiftlik araziden alınması lazım gelen bir dinara mukabil on dinara bile razı olmamışlardır. Nizamüddin Yahya 2-3 bin dinarlık ödeme gücü olan yerlere 50.000 dinar vergi yükü yazdırdıktan sonra Erzincan'dan, Sivas'a gitmiştir.

⁵⁰⁵ Spuler, *a.g.e.*, s.575.

⁵⁰⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.207; Yıldız, *a.g.e.*, s.352.

⁵⁰⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.208.

⁵⁰⁸ Kafesoğlu, "Keykubad III.", s. 662.

⁵⁰⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.208-209; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243 – 1453)*, C.I, Tekin Yayınevi, 3.Basım, Ankara 1979, s.213.

Yahya Sivas'a gelir gelmez icraatlarına başlamış, şehir de önüne gelen herkesi cezalandırmıştır.⁵¹⁰

Zalimce tutumunu sürdüren Moğol idarecisi, Kızıl adlı bir sarrafa da tam 15.000 dinar vergi yüklemiştir. Amasya'ya geldiği zaman ise oranın Amili Tâceddin Pervâne evladı üzerine 8.000 dinar vergi havale ederek onlardan zorla aldığı bu meblağı şahsi giderlerini karşılamak için kullanmıştır. Tokat'ta ise maktul Kadı Sadreddin'in zevcesinden iki yüz ciltlik çok kıymetli kitabı talan etmesinin yanında, ailenin emlakı üzerine de 20.000 dinar vergi yazdırmıştır. O, ülkedeki bütün mutasarrıf ve görevlilere baskı yaparak onların gelirlerine de göz dikmiştir. Yaptıkları bin bir kötülükle beraber, o dönemin Bâyezîd-i Bistâmî veya Cüneyd-i Bağdâdî derecesinde olan birçok erenlere bile angariye yükletmiştir. Kadı Sadrüddin'in iki yüz cilt kitaplarını yağmalamış, mal ve terekesinden haksız yere yirmi bin dinar almışlardır. Ayrıca memleket emirlerinden, mutasarrıflarından, hatta Mücirüddin Emîrşah, Rükneddin Pervâne ve kardeşi de dâhil olmak üzere daha birçok kimselere karşı şiddet kullanarak yüz bin dinar para toplamışlardır⁵¹¹.

Nizamüddin, Muînüddin Süleyman Pervânenin oğlu Rüknüddin'i mağlup ettikten sonra onun kardeşine yani Muînüddin Süleyman'ın kızına da çatmıştır. Rüknüddin'in güya genç kız kardeşini kendisine nikâhlanmış olduğunu bahane ederek, sık sık kızın konağına saldırmıştır. Bu olay üzerine Rüknüddin'in kardeşi, kendisinin ve ailesinin namusunu kurtarmak zarureti karşısında bu uydurma nikâhtan kurtulmak için 70,000 dirhem boşanma tazminatı ödemiştir.⁵¹² Nizamüddin Yahya'nın yanında yer alan, birçok adamlar, âmil, muhasip, tahsildar gibi unvanlarla her tarafa saldırmışlar, keselerini rüşvetlerle doldurmuşlardır. Bir takım insafsız amiller, muhassıllar, çavuşlar, naipler tayini ile tekrar bütün vilayetlere yeni görevliler göndermişler, halkı iki defa vergi vermekle mükellef tutmuşlardır.⁵¹³

Bu görevliler soğuk kış günlerinde uzak yerlerden gelmiş olan heyetlerin dertlerini dinlemedikleri gibi, getirmiş oldukları değerli hediyelere de el koyduktan sonra yersiz bahanelerle memleketlerine dönmelerine müsaade etmemişlerdir. Bu

⁵¹⁰ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.209.

⁵¹¹ Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.209; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.646.

⁵¹² Aksarayî, *a.g.e.*,2000, s.209.

⁵¹³ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.303.

kişiler kış mevsiminde, yersiz yurtsuz kalmışlar, vahşi hayvanlar gibi mağaralarda, toprak çukurlarında barınmağa, mecbur olmuşlardır. Her vilayet naibi bir hacibin himayesinde günlerce toprak altında yatıp kalkmıştır. Bütün sıkıntı ve eziyetlere katlanan çaresiz halk, yapılan ağır tekliflerden, ardı arkası kesilmeyen eziyetlerden feryat etmeye başlamıştır.⁵¹⁴ Nizamüddin ise zorla topladığı mallarla Anadolu'da lüks içinde yaşamını sürdürmüştür. Maiyetinde çalışan Müstevfi Şerefeddin Abdurrahman, onun bu zulümlerine fazla dayanamayarak, o sırada Samsun'da bulunan Mücîrüddin Emîrşah'ın yanına kaçmıştır. Burada Naib'e Nizamüddin Yahya'nın yaptığı tüm sahtekârlık ve zulümleri anlatmıştır.⁵¹⁵

Yaptıklarının ortaya çıkmasından endişelenen Nizamüddin Yahya ise Anadolu'ya gelirken yanında getirdiği batîni bir fedaiyi Şerefeddin Abdurrahman'ın peşinden göndermiştir. Fedai Samsun'a gelmiş ve sikke ayarından anladığını söyleyerek Şerefeddin'in hizmetine girmiştir. Bu sayede Müstevfi'nin yanına kolayca girip çıkabilen fedai, bir gece yarısı Şerefeddin uyurken, onu yatağında bıçaklamış ve kaçmıştır. Sabah olduğu zaman olay öğrenilince Mücîrüddin, şehir ileri gelenleri ile birlikte fedainin peşine düşerek, onu saklandığı yerden çıkarmışlar ve yargılandıktan sonra onu kısas olarak öldürmüşlerdir. Şerefeddin Abdurrahman 10 gün hasta yattıktan sonra vefat etmiştir. Fedainin sorgulanmasının ardından, müstevfinin öldürülmesinde azmettirici kişinin Nizamüddin Yahya olduğu anlaşılmıştır.⁵¹⁶ Bunun üzerine Mücîrüddin onun hakkında karar verebilmek için, bütün Anadolu emîrlere yazı yazarak toplantıya çağırmıştır. Diğer taraftan Nizamüddin'in zulümlerine dayanamayan Türkmen Beyleri de bu durumu Gâzân Han'a arz etmişlerdir. Müstevfi Şerefüddin Abdurrahman'ın çocukları tarafından koparılan feryatlar bu şikâyetleri tamamlamış, Nizamüddin Yahya'nın sonunu getirmiştir. Nizamüddin Yahya kurtulmak için, birçok yola başvurmuş ise de çaresi olmamış ve yargılanarak idam edilmiştir.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.304.

⁵¹⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.214-215.

⁵¹⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.215-216.

⁵¹⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.258-268; Aynı Müellif, *a.g.e.*, 2000, s.223; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.647; Akdağ, *a.g.e.*, s.219.

3.2. OLCAYTU HAN DÖNEMİ (1304-1316)

İlhanlı Hükümdarı Argun Han'ın oğlu olan Olcaytu 12 Zilhicce 680/24 Mart 1282 tarihinde doğmuştur. Olcaytu'nun annesi Kerayit kabilesinden Saruca Noyan'ın kızı Uruk Hatun'dur.⁵¹⁸ Annesi Hristiyan olan Olcaytu bu dini terbiye üzerine yetiştirilmiştir. Budist bir baba ile Nestüri-hıristiyan bir anneden doğan Olcaytu, 694 1295 yılında abisi Gâzân Han ile birlikte Müslüman olmuş, Muhammed Harbende (Abdullah) ismini almıştır.⁵¹⁹ Olcaytu Han 695/1296 yılında Horasan eyaletinin idaresi ve müdafaasıyla görevlendirilmiştir. Gâzân Han, Suriye'de Memlükler'le mücadele ederken Olcaytu da Horasan'ı Çağataylılar'a⁵²⁰ karşı dirayetle savunmuştur. Onun bu başarısı Gâzân Han'ı memnun etmiştir. Gâzân Han, uzun süren hastalığı sırasında iktidarı kardeşine devretmiş ve bu durumu bir fermanla resmileştirmiştir. Gâzân Han'ın vefatının ardından Olcaytu, Horasan'dan Ocan'a gelerek 15 Zilhicce 703/19 Temmuz 1304 tarihinde İlhanlı tahtına oturmuştur.⁵²¹

Olcaytu Han samimi bir Müslüman olmasına rağmen, selefleri gibi, Memlük devletine karşı düşmanca bir siyâset izlemiş ve Avrupa Hıristiyan devletleri ile dostâne münasebetler de bulunmuştur. Avrupa Hıristiyanlarına elçi olarak Hristiyan Tomas İlduci'yi göndermiştir.⁵²² Bu arada Bizans İmparatoru II. Andronikus'un kız kardeşi Meryem ile evlenmek suretiyle, şimâl-i garbîdeki (kuzeybatı) münâsebetlerin yeniden kurulmasını te'min etmiştir. Bizans İmparatorunun Anadolu'da Türklere karşı giriştiği savaşta ona yardımda bulunmuş ise de, büyük bir sonuç elde edilememiştir.⁵²³

Olcaytu döneminde Anadolu'da vali olan İrencin Noyan'ın zalim ve adaletsiz yönetimi halkın yaşam şartlarını zorlaştırmıştır. Buna bağlı olarak İrencin Noyan

⁵¹⁸ Cemalü'd-din Ebul Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir Kâşânî, *Tarih-i Olcâyû*, Tercüme Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s.52; Grousset, *a.g.e.*,s.363; Akkuş, *a.g.t.*, s.197-198.

⁵¹⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.345.

⁵²⁰ Olcaytu Han döneminde İlhanlı-Çağatay mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İlhan Erdem, Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi*, S.3, 1997, s.106-112.

⁵²¹ Özgüdenli, "Olcaytu Han", s.345.

⁵²² Grousset, *a.g.e.*,s.364.

⁵²³ Grousset, *a.g.e.*,s. 364; W. Barthold, "Olcaytu Han ", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.9, İstanbul 1964, s.388; Akkuş, *a.g.t.*, s.216.

döneminde Türkmen isyanları yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Anadolu'da bulunan; Germiyanogulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları, Karamanoğulları İreçin Noyan'ın zulme dayalı yönetim anlayışını bağlı olarak harekete geçmişlerdir. Bu beylikler İlhanlılar'a hem vergi vermemeye, hem de Moğol yönetimine karşı mukavemette bulunmaya başlamışlardır. Olcaytu Han duruma müdahale etmek için kalabalık bir ordu ile İlhanlı Beylerbeyi Emîr Çoban'ı, 1314 yılında Anadolu'ya göndermiştir. Emîr Çoban'ın Anadolu'ya gelmesi ile bütün Türkmen beyleri Moğol hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır.⁵²⁴ Bir süre sonra İreçin Noyan'ın Anadolu genel valiliği görevine son verilmiştir. Emîr Çoban, İreçin Noyan'dan boşalan Anadolu genel valiliğine Oğlu Timurtaş Noyan'ı atamış ve Tebriz'e dönmüştür.⁵²⁵

Olcaytu Han'ın izlediği kültür politikalarının Anadolu'da da halk üzerinde bazı etkileri olduğu görülmüştür. Bu dönemde uygulanan din karşıtı politikalar sonucu ahali cami ve mescitlere gitmezken, imamlar ve din âlimleri de gözden düşmüştür.⁵²⁶

3.2.1. Anadolu Valiliğine İreçin Noyan'ın Atanması

3.2.1.1. İreçin Noyan'ın Kişiliği ve İcraatları

İreçin Noyan, Nayman kavminden Sarıca'nın oğludur.⁵²⁷ Kutlug Şah adında bir kızı olan İreçin Noyan, Hülâgû Han'ın eşi olan Dokuz Hatun'un yeğeni ve Olcaytu Han'ın dayısıdır⁵²⁸. Sultan Olcaytu 21 Şaban 704/18 Mart 1305 tarihinde İreçin Noyan'ın kızı Kutluğ Şah ile evlenmiştir.⁵²⁹ Gâzân Han'ın yerine İlhanlı tahtına Sultan Muhammed Olcaytu geçince (1304-1316) Anadolu'da hüküm süren bozuk nizamı düzeltmek için İreçin Noyan'ı 1305 yılı Temmuz ayında bu ülkenin askerleri (çerik)leri kumandanlığına tayin etmiştir.⁵³⁰ İreçin Anadolu'ya gelerek

⁵²⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.252.

⁵²⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.252-253.

⁵²⁶ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2001, s.35.

⁵²⁷ Kâşânî, *a.g.e.*, s.52.

⁵²⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.249-250; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.74.

⁵²⁹ Kâşânî, *a.g.e.*, s.83.

⁵³⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.245; Kâşânî, *a.g.e.*, s.85.

Yabanlu'yu yaylak, Niksar'ı⁵³¹ kışlak tutmuştur. Hanedan ailesinden gelmenin verdiği rahatlıkla halkı ağır vergiler yükleyerek, eziyet etmiştir. Âdil olmayan uygulamaları sebebiyle halk tarafından sevilmemiş ve istenmemiştir⁵³². İrencin Noyan'ın valiliği döneminde (1305-1314) Anadolu karışıklık içinde kalmıştır. İrencin Noyan, Anadolu'ya kalabalık bir maiyyet ile gelmiştir. Olcaytu Han'ın tahta çıkışı ile birlikte Anadolu'da görevlendirilen bu kişiler arasında, Anadolu vezirliğine atanan Fahreddîn Lakûşî ve onun yanında gelen Ağaçeri, vergileri ve gelirleri hesaplamak için gönderilen Sadeddîn Savecî'nin yeğeni Şerefeddîn Müsafir, onun hacib ve naibleri ve Aksaray incülerini⁵³³ hesap etmeye gelen Şektur oğlu Okta vardır. Aksarâyî, Fahreddîn Lakûşî ile İrencin Noyan'ın Anadolu'dan topladıkları gelirleri ikiye bölerek paylaştıklarını anlatır⁵³⁴.

Aksarâyî, halkın çektiği sıkıntılardan İrencin Noyan'ı sorumlu tutmakta ve kışlak yaptığı Niksar'ın vergi gelirlerine el koyduğunu, kararlaştırılmış vergi ve mülkiyet rüsumlarını (vergi) hiçe saydığını anlatmaktadır⁵³⁵. Aksarâyî'nin İrencin Noyan'a karşı kişisel bir hesabı da vardır. Aksarâyî, Gâzân Han tarafından vakıfların yönetimine seçilmiştir. Karamanlılardan kaçan Memreş adlı bir Türk beyi Aksaray civarında, Konya yolunda, büyük Sultan hanına (Alâeddin Kervansarayına) sığınmıştır. Burada meydana gelen mücadelede kervansarayın burçlarından ikisi harap olmuştur. Bu vaziyet üzerine Konya-Aksaray arasında uluslararası yol tamamıyla işlemez hale gelmiştir. Kerîmüddin Aksarâyî, Gâzân Han'ın yarlığı ile bütün Selçuklu vakıfları nezaretine tayin edildiği için bu iki burcun vakıf irâdı karşılığı olarak 10.000 dirhem sarf ederek tamir ettirmiştir. Bu sayede yol eski düzeni ile işlemeye başlamıştır. Kısa bir süre sonra İlyas adlı biri Moğollara karşı bu kervansaraya sığınmıştır. İrencin, İlyas'ı yakalamak için 20.000 asker ile burasını kuşatmıştır. Mancınık, arrâde ve neffâte gibi taş ve ateş atan muhasara araçları ile iki ay gece gündüz savaşmış ise de kervansarayı düşerememiş ve İlyas'ı yakalayamamıştır. Moğol ordusu bu kuşatmada başarısız olunca İrencin mesuliyeti

⁵³¹ Niksar, bugün Tokat ilinin bir ilçesidir.

⁵³² Aksarâyî, *a.g.e.*, 2000, s.250.

⁵³³ Moğollar, hanın emlak ve arazisine *incü* ya da *has incü* adını veriyorlardı. Bkz.: Spuler, *a.g.e.*, s. 357.

⁵³⁴ Aksarâyî, *a.g.e.*, 2000, s. 245.

⁵³⁵ Aksarâyî, *a.g.e.*, 2000, s. 250.

hanı tamir eden Aksarâyî'ye yüklemiştir. Burada öldürülen her Moğol askeri için onu 6000 dirhem akça tazminata mahkûm etmiştir. Bu durumda Aksarâyî dinimizde imarın önemine vurgu yaparak şu sözleri söylemiştir: “Evkaf nâzırı için harabi suç iken İrencin devrinde tersine tamir suç sayılmıştır. Bu da zamanın nadir ve garip hadiselerinden biridir.”⁵³⁶

Aksarâyî, İrencin Noyan'ın zulümlerini anlatırken birçok örnek vermektedir. Buna göre, Aksaraylı Şengit'in oğlu, İrencin Noyan'ın gönlünü hoş tutarak pek çok adaletsizliğe ve zulme sebep olmuştur. Aksaray'ın ileri gelenlerinden Şeyh Cemaleddin Hacı Hamuş, Ali Paşa, Ahi Ahmed ve daha pek çok zengin ve masum kişilerin peşine düşen Şengit-oğlu, servetini artırmak uğruna onları öldürmüştür⁵³⁷. Şengit-oğlu'nun yaptığı zulümleri sayıp döken Aksarâyî, “dinsiz” ve “Ebu Leheb” gibi yakıştırmalarda bulunduğu Şengit-oğlu'nun, Eyüphan Kalesi'ne sığınmış ve halka zararı dokunmamış olan Memreş oğlu adlı bir Türk beyini de aynı şekilde öldürdüğünü anlatır. Bütün bu yaşananlar yüzünden 100 kadar ileri gelenin Aksaray'dan yola çıkarak İrencin Noyan'ın yanına, Yabanlu Yaylağı'na gittiğini, ancak elleri boş döndüğünü söyler⁵³⁸.

İrencin Noyan ve Fahreddin Lakuşî'nin bu keyfî idareleri sebebiyle halk ağır vergiler altında ezilmiştir. Bu durum sadece hoşnutsuzluk ve öfkeye sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda Türk beyliklerine, karşı koymak için cesaret de vermiştir. Bu dönemde Anadolu, Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve Hamidoğulları gibi Türk beyliklerinin bağımsızlık hareketlerine, yerel ayaklanma ve mücadelelere tanık olmuştur⁵³⁹.

İrencin Noyan'ın kötü idaresi sebebiyle Anadolu'da karışıklıkların artması üzerine, Anadolu'ya 1314'de karışıklıkları gidermek ve düzeni sağlamak üzere Emîr

⁵³⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.304-305; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s. 246.

⁵³⁷ Aksarayî, Şengit-oğlu'nun sebep olduğu ölümleri sıralamıştır. Buna göre, Aksaray'da öldürülen diğer tanınmış kişiler şunlardır: Şerefeddin Hoca Ömer, Hoca Yakut, El-Hac Yusuf, Ferhad Tir-başı, Katib Leyla'nın oğlu ve Saruca Müşrif gibi katiplerden pek çok kişi. Bkz.: Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.248.

⁵³⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.307-309; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.248-250; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 651.

⁵³⁹ *Anonim Selçukname*, 1952, s. 67-68; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s. 251.

Çoban gönderilmiştir⁵⁴⁰. Aksarâyî, İrencin Noyan'ın görevden alınması karşısında, “*Mazlumların bedduaları, o zalimin yok olmasına yöneldiği için onun yönetiminin zamanı da Padişah Olcâytû'nun devleti ile birlikte son buldu*” demekte ve Emîr Çoban'ı överek onun “*Türklerin kalbine*” yerleştiğini söylemektedir.

Sivas ile Erzincan arasında kalan Karanbük Ovası'nı kendisine kışlak yapan Emîr Çoban'ın huzuruna Türk emîrleri ve Ermeni Tekfuru gelerek itaatlerini bildirmiştir. Eşrefoğulları, Germiyanogulları, Candarogulları, Hamidoğulları ve Sahip Ataoğulları Emîr Çoban'ın huzuruna gelerek itaatlerini bildirmişlerdir. Ancak, bu sırada Konya'yı işgal etmiş bulunan Karamanoğulları huzura gelmemiştir. Bunun üzerine, Emîr Çoban'ın ilk hareketi Konya üzerine olmuştur. Bu sırada yaylağa çıkmış olan Karamanlı Türkleri üzerine giden Emîr Çoban, şehri geri alarak düzeni sağlamıştır⁵⁴¹.

Emîr Çoban'ın Anadolu'ya gelmesinden sonra İrencin ve Kurmuşî ona karşı muhalefet etmiştir. Bunun üzerine Emîr Çoban, İrencin ve diğer emîrleri yasa gereği idamla cezalandırmıştır. Emîr Çoban cezalandırma işlemini İrencin'den başlayarak idam etmeden önce kaburgalarını uzun demir şişlerle çivilemiştir. İrencin Noyan bu acı içinde Han'a ağır hakaretlerde bulunmuştur. Bu sırada İrencin Noyan'ın dilini kesmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Ancak çenesinin altından bir demir şiş daha saplamışlardır. Bu şiş İrencin'in beyninden çıkarak ölümüne sebep olmuştur. İrencin Noyan'ın cesedi iki gün bu şekilde kaldıktan sonra başını kesmişler ve Horasan, Azerbaycan, Irakayn, Anadolu ve Diyarbekir'de dolaştırmışlardır. Kurmuşî ve Tokmakta çivilenmek suretiyle aynı şekilde cezalandırılmıştır. Olaya karışan bir çok insan da cinsiyetine ve yaşına bakılmaksızın işkence edilerek katledilmiştir.⁵⁴²

3.2.1.2.Kilikya Valisi Bulargu ve Dönemi

Olcaytu, 706/1306 yılında Anadolu'daki askerlerinin emîrliğini ve o toprakların ordusunun yönetimini akrabası olan İrencin'e vermiştir. İrencin

⁵⁴⁰ Kâşânî, *a.g.e.*, s.199-200; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.251; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 653.

⁵⁴¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.252.

⁵⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş”, *Belleten*, C.XXXI., S.124, Ankara 1967, s.606-607.

Anadolu'ya gelirken akrabası olan Bulargu da Ermeniler üzerine kumandan tayin edilmiştir. Bu dönemde Kilikya'da ayrı bir Moğol tümeni ve hâkimi bulunmaktadır. Bu tümenin başına Bulargu tayin edilmiştir. Bulargu; Tekfur'un vilayetini, Şam ve Mısır boyların da bulunan Sis (Kozan) ve Ayas (Yumurtalık) şehirlerini kışlak olarak seçmiştir (H.707/M.1307-1308). Samimi bir Müslüman olan emîr Bulargu oradaki bulunan halktan edindiği bilgilere göre; dindarlığı sebebiyle Abbasi Halifesi Me'mun'un, Misis (Masisa) ile Adana'da (Ezine) binalar ve surlar yaptırdığını öğrenmiştir. Ayrıca yöre halkı Bulargu'ya: “ Bu diyarın eski zamanlarda İslam ve İman ehlinin mülkü olduğunu, Ermenilerin, Müslümanlardan zorla ve zorbalıkla istila ettiğini bir bir anlatmıştır.⁵⁴³

Bulargu İslamı kabul etme ve yaşamada diğer emîrlerden önce ve üstün bir kişiliğe sahiptir.⁵⁴⁴ Ayrıca bahadırılıkta, yiğitlikte, kültür ve sanatta akranlarından üstün bir konumda yer almaktadır. Bulargu bir gün atlılarıyla birlikte avlanarak Ezine şehrine gelmiştir. Yol üzerinde Halife Me'mun'un kızı Aişe'ye ait yüksek bir kümbete rastlamış ve orayı ziyaret etmiştir. Bulargu, Halifenin kızı Aişe'ye ait türbeyi (kümbet) ziyareti sırasında, burasının domuzlarla kirletilmiş olduğunu görmüş ve bu duruma çok sinirlenerek Tekfurdan nefret etmiş, Ermenilere çatmıştır. Kilikya'daki ilk kışını Ayas'da geçiren Bulargu, bu sırada mühendis ve ustalar getirerek bu şehirde ulu cami inşa etmiştir. Daha sonra camiyi Anadolu halıları ile döşeyip altın ve gümüş kandillerle aydınlatmıştır. Camiye imam ve müezzin tayin ederek, bu cami vesilesi ile bu beldede de Kuran ve ezan seslerinin yükselmesini sağlamıştır. Böylece eski zamanlardan beri üç yüz altmış küsur şehirden ve kaleden oluşan o vilayette tekbir sesleri duyulmaya başlamıştır⁵⁴⁵. Bu dönemde Ermeniler, Selçuklulara olduğu gibi Moğollara da haraç vermişler ve onlardan aldıkları yardım ve destekle Memlükler ile de savaşmışlardır. Ancak Ermeni kralı Hetum, Memlüklerin saldırıları karşısında himaye görememekten ve Memlüklere de ayrıca haraç vermekten rahatsızlık duymuştur⁵⁴⁶.

⁵⁴³ Kâşânî, *a.g.e.*, s.114.

⁵⁴⁴ Kâşânî, *a.g.e.*, s.115.

⁵⁴⁵ Kâşânî, *a.g.e.*, s.115-116.

⁵⁴⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.652; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s.76.

Bulargu, İreñcin ile Han'a gidince icraatlarından dolayı tasvip görmüş ve nüfuzu artmıştı. Fakat Tekfur, Moğol kumandanının İslami faaliyetlerine tahammül edememiş, Bulargu'yu ortadan kaldırmak için gizli planlar kurmaya başlamıştı. Bu durumu hisseden Bulargu, onun emîrlere ve has adamlarına hediyeler gönderdiyse de bir değişiklik olmamıştı. Ayrıca Tekfur, Bulargu'yu, Memlükler ile birleşmek istediği ile suçlamış, Olcaytu Han'a bu konuda çeşitli bilgiler vererek, ona iftiralar atmıştı. Bunun üzerine Bulargu, kendisine bağlı olan beş yüz adamı ile Moğol askerlerinin öncülüğünde Tekfur'un ülkesine girmiştir. Bulargu, Tekfur'dan "Adamlarımızdan 20 Müslüman asker gidip Erzene kalesi muhafızlarına yardımcı olsunlar " diye talepte bulunmuştur. Tekfur aczi ve zorda kalışı yüzünden Bulargu'nun isteğini kabul etmiş, Bulargu'nun yirmi adamının Erzene kalesine girmesine izin vermiştir. Bulargu'nun amacı; Tekfur'u helak ettirmek, o vilayetin bütün kale ve yapılarını zahmetsizce hükmü altına almak ve Sis melikini güzelce değiştirmektir⁵⁴⁷.

Bunun üzerine Tekfur, Mısır Sultanına gizlice bir ulak (berid) göndererek, Bulargu'nun bütün gelir ve kaynaklarını tasarrufu altına aldığını, önceden belirlenen haracın da Mısır'a gönderilmesine izin vermediğini söylemiştir. Ayrıca Mısır Sultanın orduları ile saldırıya geçip, Bulargu'yu yakalamalarını söylemiştir. Böylece bu bölgenin Moğollar'ın zulüm, cebir ve zorbalığından kurtulacağını bildirmiştir. Mısır Sultanı Nasır, Tekfur'un iddiasının doğruluğunu araştırmak ve yanlışlığını soruşturmak için Bulargu'nun yanına bir elçi göndermiştir. Elçi, Tekfur'un hilesini ve düzenini bütün ayrıntısı ile Bulargu'ya anlatmıştır. Bulargu, Tekfur'un hile ve fesadına öfkelenip dehşete kapılmış, onu öldürmeye karar vermiştir. Bulargu adamlarının ve yakınlarının silahlanmalarını sağlayarak, Tekfur'un gelişini gözlemek için onlarla anlaşma yapmıştır. Bulargu; "*Tekfur beni görmeye geldiğinde onu yalnız olarak getirin. Yardımcısı ve adamı yokken onun işini bitireyim. Siz de adamların işini halledin*" demiştir. Tekfur geceleyin torunu Küçük Tekfur ve 30 adamı ile dergâha gelmiştir. Bulargu, pusu kurduğu yerden çıkarak keskin kılıcını kınından çekmiş, yüksek sesle tekbir getirip bir vuruşta Tekfur'un başını

⁵⁴⁷ Kâşânî, a.g.e., s.115-116.

gövdesinden ayırmıştır. Adamları da tekbir sesini duyar duymaz Tekfur'un adamlarının işini bitirmiştir. Bu sırada Küçük Tekfur'da öldürülmüştür⁵⁴⁸.

Bu sırada Ermenilerden birisi Erzene kalesine giderek; Tekfur'un, torununun ve adamlarının öldürülme olayını anlatmıştır. O kaledeki Ermeni muhafızlar Tekfur'un intikamını almak için Bulargu'nun kalede bulunan adamlarını şehit etmişlerdir. Diğer taraftan muhafızlar Erzene kalesinden ateşler saçarak, diğer kalelerdeki kişileri durumdan haberdar etmişlerdir. Ordular ülkenin çeşitli yerlerinden harekete geçmiş, Bulargu'nun çevresini sararak, Erzene kalesine saldırıya geçmişlerdir. Bulargu, adamlarının şehit olduklarını, kaleye Ermeniler tarafından gizlice yardım gönderildiğini ve Moğol askerlerinin uzakta olduğunu görmüştür. Bu kargaşa sırasında Ermeni ve Rum askerleri de bölük bölük gelmişler ve hiç vakit geçirmeden savaşa başlamışlardır. Bulargu kılıç sallayarak, mızrak saçarak on beş kişiyi öldürmüştür. Ermenilerin bu taarruzu karşısında Bulargu, Anadolu içlerine Sivas taraflarına çekilmek zorunda kalmıştır. Sivas'ta, İrencin ile birlikte kalmıştır. Ermeni Prensi Oşin İlhan'a gidip Bulargu aleyhinde şikâyetlerde bulunmuştur. Yargu'da yapılan mahkemede Bulargu, 1307 yılında Olcaytu'nun emriyle idam edilmiştir⁵⁴⁹.

Bulargu, Çukurova'da bulunduğu dönemde, Anadolu'da bulunan diğer valilerden farklı bir politika izlemiş ve Müslümanların yanında yer almıştır. Ayrıca Çukurova bölgesindeki Ermeni karşıtı faaliyetleri, Anadolu halkı üzerinde büyük bir yankı uyandırmış, halk onu bir kahraman olarak görmüştür.

3.2.1.3. Diyarbekir Valisi Sutay (Suntay) Dönemi

708/1308 - 1309 yılında merkezi Musul olan Diyarbekir eyâleti vâlisi Kıpçak İl Basmış azledilerek mevkii Sutay Noyan'a verilmiştir⁵⁵⁰. Sutay, Gâzân Han'ın Horasan vâlisi iken, ahtacısı (emîr-i ahûr) olup, bu hükümdar zamanında adı geçmeye ve yükselmeye başlamıştır. Sutay, Sülemiş'in isyanı ile Türkiye'ye gelmiş

⁵⁴⁸ Kâşânî, *a.g.e.*, s.116-117; Mustafa Akkuş, İlhanlılar'ın Çukurova Politikaları ve Moğol Valilerinin Adana Bölgesinde Uygulamaları, *1.Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, C.I., Adana- 2015, s.575.

⁵⁴⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.309; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.652; Togan, *a.g.e.*, s.244.

⁵⁵⁰ Spuler'e göre Sutay Noyan, 1312 yılında Olcaytu'nun Suriye seferi dönüşünde Diyarbekir valisi olmuş ve Olcaytu Han'ın vefatına kadar bu memuriyette kalmıştır. Bkz. Spuler, *a.g.e.*, s.384, 560.

ve bir müddet bu ülkede kalmıştır⁵⁵¹. Olcaytu 713/1313 yılı baharında, her bölgeye bir emîr tayin ettiği zaman, Emîr Sutay'ı da Diyarbekir'e göndermiştir⁵⁵². Bu emîr, Fırat Irmağını ve Şam sınırını korumak üzere görevlendirilmiştir⁵⁵³. Ebû Said'in tahta çıkmasıyla birlikte (1316) Kereyitlerden İrencin Noyan Diyarbekir, Sutay da Ermeniyye Van gölü havalisi, merkezi Ahlat valiliklerine tayin edilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra İrencin, Çoban'ın isteği üzerine azledilerek Diyarbekir valiliği yeniden Sutay Noyan'a verilmiştir. Sutay Noyan 1332'deki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Emir Sutay'dan sonra Diyarbekir'e, Ebû Said'in dayısı olan Oyrat emîri Ali vali tayin edilmiştir⁵⁵⁴.

Sutay Diyarbekir'da, görevine başlar başlamaz Rum Kale yöresinde bulunan Türkmenler üzerine bir akın düzenlemiştir. Memlûk ülkesinde çok sayıda Türkmen topluluğu yaşıyordu. Bunlar güneyde Gazze'den, kuzeyde Ayıntab'a kadar olan bölgenin her yerinde yaşamakla beraber, yoğun topluluklar halinde buldukları yerler, başlıca Ayıntab, Halep, Antakya ve Trablus yöreleri idi. Türkmenler, Memlûk devletinin en güvenilen yardımcı kuvvetlerinden birini teşkil ediyordu. Bu nedenle Baybars devrinden beri Çukurova'daki Ermeni krallığı üzerine yapılan seferlere kalabalık sayıda katıldıkları gibi, Moğol hâkimiyeti altında bulunan yerlere de, bazen yalnız, bazen Memlûk emîrlerinin idaresi altında sık sık akınlar düzenliyorlardı. Sutay âni bir baskınla Rum Kale yöresindeki Türkmenler'in davarlarını sürdüğü gibi, kadın ve çocuklarını da tutsak alıp götürmüştür. Moğollar, Müslüman oldukları halde eski alışkanlıklarından bir türlü vazgeçmemişler, yağma ve talan etme faaliyetlerini hala sürdürmüşlerdir. Memlûkler'in Rum Kale nâibi (vâli), olayı Halep nâibi Kara Sunğur'a bildirmiştir. Kara Sunğur Rum Kale, Bîre (Birecik) ve Ayıntab nâiblerini de yanına alarak, vakit geçirmeden Sutay'ı takibe koyulmuştur. Sutay'a Urfa'nın güneyindeki Belîh çayı kıyısında yetişen Halep nâibi,

⁵⁵¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.77.

⁵⁵² Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s.85; Mustafa Uyar, "Gazan Hanın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:5, Konya 2011, s.267.

⁵⁵³ Kâşânî, *a.g.e.*, s.54; Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, s.132.

⁵⁵⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.567.

Moğol kumandanını bozguna uğratarıp, Türkmenler'in çoluk çocuğunu ve davalarını kurtarmıştır⁵⁵⁵.

3.2.2. Olcaytu Han Tarafından Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gönderilmesi

3.2.2.1. Emîr Çoban'ın Kişiliği ve Faaliyetleri

Soldos kabilesine mensup olan Emîr Çoban, Melik Tozan'ın oğludur.⁵⁵⁶ Bazı kaynaklar babasının Tudavun Noyan'ın oğlu Melik olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁷ İlhanlı döneminin önde gelen Moğol yöneticilerinden biridir. Gâzân Mahmut Han döneminde yıldızı parlamış, Olcaytu Han'ın güvenini kazanmış ve Ebû Said Bahadır Han zamanında ise bütün devlet işlerinin ve yönetiminin şahsında toplandığı büyük devlet adamı olmuştur. Olcaytu Han döneminde birçok önemli işlerde görev almıştır⁵⁵⁸. 607/1316'dan itibaren Persistan'ı, altmış yaşlarındayken 727/1327'deki düşüşüne kadar etkili bir şekilde yönetmiştir⁵⁵⁹.

Emîr Çoban iyi huylu, çalışkan, dirayetli, dengeli bir devlet adamı olmasının yanında samimi bir Müslümandır. Hayatı boyunca sunni Müslümanlığa sadık kalmıştır. Hatta Olcaytu Han'ın Şiiliğe temayül ettiği dönemde bile Emîr Çoban fikriyatını değiştirmemiştir. Emîr Çoban, ciddi ve taviz vermeyen devlet adamlığının yanında, iyilik yapan bir karakter yapısına da sahipti. 712/1312 yılında Rahbe halkı, Olcaytu tarafından kılıçtan geçirilmek istendiği zaman, Emîr Çoban'ın araya girmesiyle Olcaytu Han onları bağışlamıştır. Aynı zamanda Memlük-İlhanlı devletleri arasında barış ortamının doğmasını sağlayan da Emîr Çobandır.

Emîr Çoban 726/1326 Cemaziyevvel (Nisan) ayında Mekke-i Mükerreme'ye su getirmiştir. Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif civarında bir medrese ve türbe inşa ettirmiştir. Bu faaliyetlerinden başka Emîr Çoban, imar faaliyetlerinde de bulunmuş ve ülkenin imarına çalışmıştır. Anadolu'da da Erzurum'a 39 km. uzaklıktaki Çobandere Köprüsünü inşa ettirmiştir. Emîr Çoban'ın

⁵⁵⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.77-78; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, II, s.1126.

⁵⁵⁶ Kâşânî, *a.g.e.*, s.53.

⁵⁵⁷ Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s.601.

⁵⁵⁸ İbn-i Bezzâz, *a.g.e.*, s.628.

⁵⁵⁹ Charles Melville, Çobân, *Encyclopaedia Iranica*, Vol.V, online version <http://www.iranicaonline.org/articles/coban-cupan-ar> (9 Ekim 2018).

dokuz oğlu ve bir kız çocuğu vardır. Timurtaş, Dimaşk Hâce, Sorgan, şebber, Yağıbastı, Selçukşah, Bağdat Hatun isminde çocukları olduğu kaydedilmiřtir⁵⁶⁰.

3.2.2.2. Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gelmesi

İlhanlılar, Anadolu'daki yönetimi kolaylaştırmak için Doğu Anadolu'nun bir kısmını da içine alan bölgeyi "Anadolu Genel Valiliği" adıyla idari taksimat ile yönetmeye başlamışlardır. Bu valiliğin Olcaytu Han dönemindeki valisi İrencin Noyan'dı. İrencin Noyan, Olcaytu Han'ın tahta geçer geçmez ilk ataması yapılan vali olmuştur. İrencin Noyan, Cengiz Han soyundan gelmekteydi ve Olcaytu Han'ın da dayısı oluyordu⁵⁶¹. İrencin Noyan, Han'a yakınlığından ve akrabalığından aldığı kudret ile Anadolu halkına çok sert davranmıştır. Halka çok ağır vergiler yükleyen İrencin Noyan, vergilerini ödeyemeyen halka ağır cezalar vermiştir. Kimi zaman bu cezalandırmaların sonucu ölüm olmuřtur⁵⁶². 1305 senesinde bu göreve getirilen İrencin Noyan'ın bu keyfi ve zalimce politikası Anadolu Türkmenlerinde Moğollara karşı duyulan kin ve intikam duygusunu körüklemiştir. İrencin Noyan'ın zalimane yönetimi Anadolu insanın sabrını zorlamış ve İrencin Noyan'ın döneminde Türkmen isyanları yeniden ortaya çıkmıştır.

Olcaytu Han'ın son zamanlarında Anadolu Beyleri Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Candaroğulları, İlhanlıların tahakkümünden kurtulmak için fırsat buldukları zaman Han'a karşı çıkmaya başlamışlardır. Özellikle Karamanoğulları bu işte ön saflarda yer almıştır. Bu olay üzerine Beylerbeyi Emîr Çoban 714 Rebiülevvel ve 1314 Haziranında kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya gelmiştir.⁵⁶³ Karamanoğulları ve diğer Anadolu beyleri bağımsızlık mücadelesi vermek için Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiindeki ordugâha gelmişler, Konya'nın üzerine giderek, bölgeyi muhasara etmişlerdir. Bir süre sonra içerde açlık baş göstermiş ve 1314 Aralık Ramazan ayında Konya ele geçirilmiiştir. Emîr Çoban Konya'yı alarak, Anadolu'daki istikrarı sağlamak için bir seneye yakın bir müddet Konya'da kalmıştır. Dönüşünde ise oğlu Timurtaş'ı Anadolu kaymakamlığına

⁵⁶⁰ Tüysüz, *a.g.t.*, s.83-84.

⁵⁶¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.75.

⁵⁶² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.653.

⁵⁶³ Kâşânî, *a.g.e.*, s.199-200.

bırakarak, müşavirliğine de eski ve tecrübeli emirlerden Seyfeddin Ârız'ı tayin etmiştir. Timurtaş Anadolu vali kaymakamlığında Kayseri'yi merkez yapmıştır⁵⁶⁴.

3.2.2.3. Emîr Çoban'ın İkinci Kez Anadolu'ya Gelmesi ve Timurtaş'ı İtaat Altına Alması

1317 yılında Anadolu genel valiliğine tayin edilen⁵⁶⁵ Timurtaş Anadolu'da hâkimiyeti sağladıktan sonra kendi adına bağımsız bir devlet kurmak için İlhanlı Devletine karşı isyan etmiştir. Timurtaş'ın Anadolu'daki faaliyetlerini haber alan Emîr Çoban; merkezde zor bir duruma düşmüştür. Mevsimin kış ve kendisinin hasta olmasına aldırmadan, Anadolu'ya gitmek için Ebû Saîd Han'a başvurmuştur. Önce izin alamamış, fakat daha sonra oğlunun dirisini ya da ölüsünü getirmesi için kendisine izin verilmesinin gerektiğini söyleyerek tekrar izin istemiştir. Bunun üzerine isteği kabul edilmiştir. Emîr Çoban isteğinin kabul edilmesi üzerine, kış mevsiminde Anadolu'ya hareket etmiştir.⁵⁶⁶

Timurtaş babasının Anadolu sınırına yaklaştığını duyunca çok sinirlenmiş, Ebu Saîd'in hizmetine girmemek için babasıyla savaşmaya karar vermiştir. Emîrlerinin de görüşlerini alarak askerlerine bol para dağıtmıştır. Fakat Emîr Çoban, oğlunun emîrlere mektuplar yazarak kendi tarafına çekmiştir. Savaş başladığı zaman Timurtaş, ordusunun isteksiz tavırlarından durumu anlamış, yaya bir halde babasını karşılayarak, ona hoş geldin demiştir. Emîr Çoban, birkaç gün oğlunun yanında kaldıktan sonra Timurtaş'ı, Sultan Ebû Said'e götürmüştür. Sultan bu âsi valiyi babası Emîr Çoban'ın hatırına hürmeten bağışlayarak, tekrar Anadolu valiliğine tayin edip, geriye göndermiştir. Emîr Çoban oğlunu kurtarıırken, onu kışkırtıkları gerekçesiyle, suçu yanındaki adamlara yüklemiş ve onları idam ettirmiştir⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.310-312; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz", s.602-603; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.653-654.

⁵⁶⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.252; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, 2001, s.141-142; Spuler, *a.g.e.*, s.388.

⁵⁶⁶ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s. 627.

⁵⁶⁷ Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri 1981, s.7.

3.3. EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİ (1316-1335)

Olcaytu Han'ın oğlu olan Ebû Said Bahadır 8 Zilkade 704'te /2 Haziran 1305'de Ücân'da doğmuştur. Uygur menşeli atabegi Emîr Sevinç'in nezaretinde 1313 yılında Horasan valiliğine tayin edilmiştir. Babası Olcaytu Han'ın ölümü üzerine (1316) Emîr Sevinç tarafından başkent Sultâniye'ye götürülerek 717/1317 yılında hükümdar ilân edilmiştir.⁵⁶⁸

Ebû Said Bahadır Han'ın saltanatının ilk on yılı beylerbeyi mansıbında bulunan Emîr Çoban tarafından kudret ve basiretle yönetilmiştir. Emîr Çoban kendi oğullarından Timurtaş'ı Anadolu valiliğine tayin edip göndermiştir. Bu dönemde eski Anadolu valisi İrencin Noyan, Diyarbekir eyâleti valiliğine ve Sutay Noyan, Ahlat ve Ermeniye valiliğine tayin edilerek, El-cezîre bölgesini müdafaaya memur edilmişlerdir.⁵⁶⁹

Ebû Said Han döneminde Timurtaş Noyan'ın valiliği sırasında, Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyeti güçlenmiştir. Nitekim daha önce dört beş tümen Moğol askerinin mevcut olduğu Anadolu'da Timurtaş zamanında dokuz tümenlik bir Moğol askerî gücü bulunmaktadır. Gücünü ve otoritesini artıran Timurtaş, Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak için isyan etmişse de, Emîr Çoban oğlunu ikna ederek sultanın huzuruna çıkartmış, Bağdat Hatun'un da etkisiyle Timurtaş bağışlanmış ve tekrar eski görevine iade edilmiştir.⁵⁷⁰ Fakat Anadolu'da rahat durmayan Timurtaş 1327 yılında Memlûklülere sığınmışsa da burada Ebû Said'in isteği üzerine öldürülmüştür.

3.3.1 Timurtaş Noyan'ın Anadolu Valiliğine Atanması

3.3.1.1. Timurtaş Noyan Kişiliği ve İcraatları

Timurtaş Noyan, İlhanlılar'ın Beylerbeyi olan Emîr Çoban'ın ikinci büyük oğludur. Emîr Çoban'ın Timurtaş'tan başka iki oğlu daha vardı bunlar; Timurtaş'ın büyüğü Bayram, küçüğü ise Dımaşk Hocadır. Doğum yeri ve doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Timurtaş Noyan'ın küçük kardeşi oğul Dımaşk

⁵⁶⁸ Abdulkadir Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", *DİA*, C.X, İstanbul 1994, s.218.

⁵⁶⁹ W. Barthold, "Ebû Sa'id", *İslam Ansiklopesi*, Milli Eğitim Basımevi, C.4, s.44-45; Melville, *a.g.m.*, s.117.

⁵⁷⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.137; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.86.

Hoca'nın, Gâzân Mahmut Han'ın Şam seferinde doğduğuna ve bu seferin de H.699, M.1300'de meydana geldiğine göre, Timurtaş'ın doğumunun takriben 697 veya 698 (1298-1299) yıllarından birinde doğduğu tahmin edilmektedir. Tarihi kayıtlar, Timurtaş'ın, Gâzân Han'ın Şam seferinden bir yıl kadar önce doğduğunu bildirmektedir⁵⁷¹. Timurtaş Noyan 16-17 yaşlarında ise Anadolu genel valisi olmuştur. Timurtaş Noyan, H.714, M.1314 tarihine kadar Sultaniye'de babasının yanında kalmıştır. Timurtaş, ilk defa Gâzân Mahmud Han'ın 1313 yılında düzenlediği ve Çobanlıların neredeyse tamamının katıldığı bir av partisinde görülmektedir.⁵⁷²

Timurtaş Noyan, kahramanlığı, cesareti ile ün yapmış ve askerler arasında da sevilen bir şahsiyettir. Ayrıca Timurtaş Noyan, dindarlığı ve adaletiyle de övülen bir bey idi. Onun valiliği zamanında Anadolu'da dirlik ve düzen sağlanmış ve Anadolu halkı refaha ulaşmıştır. O, dindarlığı ve adaleti sayesinde çok sevilmiş Anadolu'da el üstünde tutulmuştur.⁵⁷³ Timurtaş; Müslümanlıkta fazla taassup göstermiş ve mehdilik dâvasına düşmüştür. Aksarâyî de, ona ithaf ettiği kitabında, hazreti Ömer'i kendisine rehber edinmesi yolunda tavsiyelerde bulunmuştur. Orta Anadolu'da düzeni sağlayan Timurtaş, etrafına topladığı ilim ve din adamlarının telkini ve yerleşik halktan aldığı kuvvet ile 1322 yılında adına para bastırıp, hutbe okutmak sureti ile hükümdarlığını ilân ettiği gibi daha da ileriye giderek "Mehdi-i âhîrzaman" olduğunu ortaya atmıştır.⁵⁷⁴ Emîr Çoban'ın naiplerinin ve oğlu Timurtaş'ın 1317-1328 yıllarındaki hükümeti, Anadolu'da İlhanlılar hâkimiyetinin en güçlü çağı olmuştur⁵⁷⁵. Timurtaş Noyan Anadolu'da bulunduğu dönemde Sivas'ta Şeyh Hüseyin Râî çeşmesi, Samsun'da Bezistan mescidi ve kitabesi ile Samsun'da Şeyh Kutbüd-din'in mezar taşını yaptırmıştır⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.622.

⁵⁷² Tüysüz, *a.g.t.*, s.100.

⁵⁷³ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.622.

⁵⁷⁴ Sema Yaniç, "XIV. Asrın ilk yarısında Anadolu'da Mehdî Bekleme Temâyülü ve Timurtaş'ın Mehdiliği Meselesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30, Konya 2015, s.185.

⁵⁷⁵ Togan, *a.g.e.*, s.247.

⁵⁷⁶ M. Zeki Oral, "Anadolu'da İlhanlı Devri Vesikalari-Temirtaş Noyan Devri", *V. TTK Kongresi*, Ankara 1956, s.209-212.

3.3.1.2. Timurtaş Noyan'ın Valiliğın İlk Yılları

Emîr İreñcin'in Anadolu'daki uygulamaları Anadolu üzerinde Moğol hâkimiyetinin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu duruma bağılı olarak Anadolu'da Moğol hâkimiyeti, hızlı bir şekilde çöküş sürecine girmiştir. Bu çöküşü gören Olcaytu Han, bunu önlemek için Emîr İreñcin'i geri çekmeye karar vermiştir. Bu amaçla Emîr Çoban'ı büyük bir orduyla Anadolu'ya göndermiştir. Daha sonra Olcaytu Han, Emîr İreñcin'i geri çağırmıştır.⁵⁷⁷

Emîr Çoban, ordugâhını Karanbük'de⁵⁷⁸ kurup bütün Türkmen Beylerini huzuruna çağırarak, gelip kendisine itaat ettiklerini bildirmeye davet etmiştir. Emîr Çoban'ın itaate davet çağırısına Borgulu'dan Hamidoğlu Feleküddin Dündar Bey, Karahisar'dan Sahip Ata'nın torunları, Kastomuna'dan Candaroğlu Süleyman Paşa ve Sis'den Ermeni kralı olumlu cevap vermişlerdir. Getirdikleri değerli hediyelerle Emîr Çoban'ın huzuruna çıkıp itaatlerini arz etmişlerdir⁵⁷⁹. Emîr Çoban'ın Anadolu'da yeniden düzenin sağlanmasına yönelik bu itaat çağırısını Karamanoğulları dikkate almamışlar, bu toplantıya herhangi bir temsilci göndermemişlerdir. Bunun üzerine Emîr Çoban, Konya'yı ellerinde tutan ve onun itaat çağırısına olumsuz cevap veren Karamanoğulları'nın üzerine saldırı düzenlemiştir.

1314 yılı Ramazan ayı başlarında Karamanlılar olumsuz şartlarda kuşatmaya daha fazla dayanamamış ve şehri boşaltmışlardır. Bunun üzerine Emîr Çoban, Konya'ya girerek, şehrin emniyeti ve idaresi için tayinler yapmış, ardından Tebriz'e hareket etmiştir. Emîr Çoban, Anadolu'dan ayrılırken yerine oğlu Timurtaş'ı Anadolu genel valisi olarak bırakmıştır.(1317)⁵⁸⁰ Timurtaş'ın yardımcılığına Seyfeddin Arız'ı tayin etmiştir. Babası Emîr Çoban tarafından Anadolu genel valiliğine atanan Emîr Timurtaş, genel valilik merkezi olarak Kayseri'yi seçmiş ve

⁵⁷⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.81; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz" s.603; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.653.

⁵⁷⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.311; Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.251; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

⁵⁷⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.251-252; Spuler, *a.g.e.*, s.122; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.81; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul 2010, s.125.

⁵⁸⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, I, s.12; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.660.

hemen görevine başlamıştır.⁵⁸¹ Timurtaş Noyan, Anadolu valisi yapılırken yanına divan işleri ile ilgilenmesi için Vezir Reşidüddin'in oğlu Celaleddin Hoca verilirken İlhanlı bürokrasisinin önemli isimlerinden Emir Seyfeddin Razi'de vali muavini olarak yanına verilmiştir.⁵⁸²

Emîr Çoban 1314 tarihinde Anadolu'ya geldiğinde Konya'yı Karamanoğulları'nın elinden almıştır. Fakat 1319'da Karamanoğulları Konya'yı yeniden ele geçirmeyi başarmışlardı. Timurtaş, üzerindeki tehdidin sonra ermesi ve Anadolu'da hâkimiyeti yeniden kurmasının ardından, 1323 yılında Konya üzerine yürümüş ve bu şehri Karamanoğulları'ndan geri almıştır.⁵⁸³ Timurtaş, 1321 yılında Kilikya Ermenilerinin üzerine yürümüştür. Ermenilere karşı zafer kazanmak için Memlûk Sultanı Melik Nasır b. Kalavun'dan yardım istemiştir. Timurtaş, Kalavun'a hediyeler göndererek Ayas'ın zapt etmek için Memlûk Sultanını ikna etmeye çalışmıştır. Memlûk Sultanı bu teklifi kabul etmiş, 1321 senesinde Moğol ve Mısır askerleri Sis üzerine yürümüşler ve Ayas'ı zapt etmişlerdir.⁵⁸⁴

Timurtaş Noyan, valiliğinin ilk yıllarında Anadolu'da dirlik ve düzenlik sağlamak için çok uğraşmış ve bu işte de oldukça başarılı olmuştur. Timurtaş, Anadolu'da faaliyet gösteren tüm Türkmen beylerine hâkimiyetini tanıtmıştır. Bunu sağlarken bazen çok sert askeri tedbirlere başvurmuştur. Bazen de siyaset bilgisini kullanarak Anadolu'yu yönetmeye çalışmıştır. O Anadolu'da görev yapan diğer Moğol valilerinden farklı olarak sert ve katı yönetim anlayışının yanında adaleti temel alan bir yaklaşımda bulunmuştur. Dindarlığıyla da ün yapan Timurtaş, adaletli yaklaşımı ve hakkaniyetli vergi politikası özellikle de askerlerin ve devlet memurlarının keyfi muamelelerini yasaklamasıyla halkın büyük övgüsüne mahzar olmuş ve Timurtaş için "Adil Padişah" lakabı takılmıştır.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.334-342; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.660; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz", s.603; Sümer, "Anadolu'da Moğollar" s.81-82.

⁵⁸² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.81.

⁵⁸³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.86; Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.624.

⁵⁸⁴ Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.78

⁵⁸⁵ Aksarayî, *a.g.e.*, 2000, s.252.

3.3.1.3. Timurtaş Noyan'ın İsyanı ve Emîr Çoban'ın Anadolu'ya Gelişi

Timurtaş'ın genel valiliği sırasında Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti daha güçlü hale getirilmiştir. Daha önce dört beş tümen Moğol askerinin bulunduğu Anadolu'da Timurtaş zamanında dokuz tümenlik bir Moğol askerî gücü bulunmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti ve bu topraklarda yerine kurulan Türkmen beylikleri üzerindeki İlhanlı hâkimiyeti ve otoritesini sağlamakla görevlendirilen Timurtaş, Anadolu'da kendi adına bağımsız bir devlet kurmak için isyan etmiştir⁵⁸⁶. Bu süreçte Timurtaş merkeze gitmesi gereken paraları göndermemiş, merkezde düzenlenen ve protokol gereği katılması icap eden davetlere de katılmamıştır.⁵⁸⁷ Timurtaş, 722/1322 yılında adına hutbe okutarak ve sikke kestirerek bağımsızlığını resmen ilan etmiştir⁵⁸⁸. Timurtaş, hükümdarlığını ilân ettiği gibi daha da ileriye giderek “Mehdi-i âhîrzaman” olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁹ Bunun üzerine babası Emîr Çoban, Ebû Said'in huzuruna çıkarak oğlunun isyanını bastırmak için Anadolu'ya gitmek için izin istemiştir. İlhan Ebû Said'in izniyle mevsimin kış olmasını ve kendisinin de hastalığına aldırmadan; bütün İlhanlı kurmaylarını ve bol miktarda donanımlı birliği de beraberinde götürerek 724/1324 senesinin kışında Anadolu'ya doğru sefere çıkmıştır. Bu arada Timurtaş Noyan'da babasının kendisinin üzerine geldiği haberini almıştır. Durumu değerlendiren Timurtaş savaşma kararı almıştır.⁵⁹⁰

Emîr Çoban, Timurtaş'ın emrindeki komutan ve beylere gizlice mektuplar göndererek isyanda inat etmemelerini bu işin sonunun çok vahim olacağını uzun uzun anlatmıştır. Bunun üzerine Timurtaş'ın ordusundaki kişiler savaşmaktan vazgeçmişlerdir. Bu durum karşısında ordusunun kontrolünü elinden kaçırdığını gören Timurtaş, taarruz fikrinden vazgeçmiştir. Daha sonra atından inerek yaya olarak babasının yanına gitmiş, Emîr Çoban'ı “*hoş geldiniz*” diyerek karşılamıştır. Duruma hâkim olan Emîr Çoban, birkaç gün oğlunun yanında kaldıktan sonra, oğlunu da yanına alarak merkeze doğru hareket etmiştir. Merkeze vardıklarında

⁵⁸⁶ Yuvalı, “Ebû Said Bahadır Han”, s.219.

⁵⁸⁷ Haykıran, *a.g.t.*, s.81.

⁵⁸⁸ Abdulcelil Işık, *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012, s.96.

⁵⁸⁹ Sümer, “ Anadolu'da Moğollar” s.86; Yaniç, *a.g.m.*, s.185.

⁵⁹⁰ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s. 627; Spuler, *a.g.e.*, s.137.

Timurtaş Noyan'ı isyana teşvik eden emirler; Emîr Sürkaci ve Kadı Necmeddin Tabasi Emîr Çoban tarafından derhal idam ettirilmiştir⁵⁹¹.

3.3.1.4. Timurtaş Noyan'ın İkinci Kez Anadolu'ya Vali Olması ve Anadolu'daki Beyliklerle İlişkileri

Ebû Said Bahadır hanın huzuruna çıkarılan Timurtaş Noyan, af dilemesi üzerine İlhanlı Hanı tarafından bağışlanmış ve Anadolu genel valiliğine tekrardan atanmıştır. Anadolu'ya tekrardan dönen Timurtaş Noyan, ilk iş olarak yaşanan bu kötü durumu fırsat bilerek itaatini bozarak Moğol idaresine muhalif tavır takınan Türkmen beylerinin üzerine yürümüştür. Bu valiliğinde daha sert ve baskıcı bir yönetim tarzı ortaya koyan Timurtaş Noyan ilk olarak, Eşrefoğullarının o zamanki beyi II. Süleyman Bey'in üzerine saldırı düzenlemiştir. Hamidoğlu Dünder Bey ile Süleyman Bey, Timurtaş'ı, Ebû Said'e şikâyet etmişlerdi. Timurtaş, onlardan intikamını almak için ilk olarak bu beyliklere saldırı düzenlemiştir. Kalabalık bir ordu ile Süleyman Bey'in üzerine yürüyen Timurtaş, 9 Ekim 1326 tarihinde beyliğin merkezi olan Süleyman Şehri (Beyşehir)'ne saldırmış burasını tarumar etmiştir. II. Süleyman Beyi de feci bir biçimde öldürmüştür⁵⁹². Timurtaş Noyan, Süleyman Bey'in burnunu ve kulaklarını kestirtmiş, gözlerini de oyduktan sonra Beyşehir gölüne atmıştır.⁵⁹³ Böylece Eşrefoğulları Beyliğine son vererek, 70.000 atlı kuvveti ile 65 şehre ve 155 köye sahip olmuştur⁵⁹⁴.

Timurtaş Noyan, daha sonra Hamidoğlu Dünder Bey'in de üzerine yürümüştür. Bunun haberini alan ve Timurtaş Noyan ile başa çıkamayacağını anlayan Dünder Bey, beyliğinin merkezi olan Eğridir'i terk etmiş ve yine beyliğine ait olan Antalya'ya kaçmıştır. Timurtaş, Hamidoğlu Dünder Bey'i takip ederek Antalya'ya gelmiş burasını ele geçirerek Dünder Bey'i öldürmüştür. Ayrıca Isparta ve Eğirdir şubelerini de ele geçirmiştir. Timurtaş Noyan, bu icraatından sonra,

⁵⁹¹ Aksarayî, *a.g.e.*, 1944, s.326-327; Sümer, "Anadolu'da Moğollar" s.86-87; Ş. Cem Tüysüz, İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Timurtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.3, Eylül 2018, s.1657; Işık, *a.g.t.*, s.97; Barthold, "Ebû Sa'îd", s.45.

⁵⁹² Hasan Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.52, Haziran 2014, s.99.

⁵⁹³ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.628.

⁵⁹⁴ *Anonim Selçukname*, s.68; Sümer, "Anadolu'da Moğollar" s.88; Tüysüz, *a.g.t.*, s.112.

Turgutluoğlu memleketini, Şecaüddin memleketini, Doğancık ilini, Sultanönü ilini, Bolu civarını ve Yakub ilini ele geçirmiştir.⁵⁹⁵

Daha sonra Anadolu'da bulunan diğer Türk Beyliklerinden Afyon civarında bulunan Sahipataoğulları'nın üzerine Eretna Bey'i göndermiştir. Bunun üzerine beyliğin o zamanki beyi olan Sahipataoğlu Nusrettin Ahmed Bey, Germiyan Beyi olan Yakub Bey'e sığınmıştır. Germiyanogulları Anadolu'da kurulan Türk Beylikleri içinde Karamanoğullarından sonra en güçlüsüydü. Batı Anadolu'nun neredeyse tamamına hâkimdi. Aydınogulları, Karesiogulları ve Saruhanogulları ilk kuruldukları zamanlar Germiyanogulları'nın uç beyi konumundaydılar. Germiyanoglu bu gücüne güvenerek Sahipataoğlu'nu kabul etmiş ve Eretna Bey'e karşı onları müdafaa etmiştir. Eretna Bey, Necmeddün Beyi yakalayamamıştır. Fakat 1327 yılında gerçekleştirdiği sefer neticesinde Karahisar'ı ele geçirmiştir. Timurtaş Noyan'ın Anadolu beylerine yönelik bazı planları daha vardı. Denizli'de bulunan İnançoğullarının üzerine yürümeyi planlıyordu. Ama Sultaniye'den gelen haberler Timurtaş'ın planlarını bozmuştu. Haberi alan Timurtaş Noyan, Eğridir'den Sivas'a doğru yola çıkmış Eretna Bey'i de yanına çağırmıştır.⁵⁹⁶

Timurtaş, sadece Türkmen Beylerine değil Moğol Emîrlere karşı da sert davranışlarda bulunmuştur. Nitekim bunlardan on iki binbaşyı yakalayıp öldürmüştür.⁵⁹⁷ Ayrıca Sivri Hisar'da bulunan Baltu'nun oğulları Sultan Şah ve Melikşah'ı yakalayıp Sultan Şah'ı öldürmüştür. İlhanlılar'ın Anadolu Genel Valisi Timurtaş'ın hem Türkmen Beylerin hem de Moğol Emirlerine karşı uyguladığı baskı ve sindirme siyaseti devam ederken, 1327 yılının ortalarına doğru Timurtaş, babası Emîr Çoban ile Sultan Ebû Said'in ilişkilerinde pürüzler yaşanmaya başlamıştır. Anadolu'da ise Timurtaş'a muhalif olan Emîrlere, tekrar isyan edeceği endişesi ile Timurtaş'ı, Sultan Ebû Said'e şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet üzerine Sultan Ebû Said, Emîr Eretna'yı Timurtaş'ı kontrol altına alması için görevlendirmiştir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.629; Ömerî, *a.g.e.*, 2014, s.154.

⁵⁹⁶ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.629.

⁵⁹⁷ Anonim *Selçukname*, s.68; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.89.

⁵⁹⁸ Uzunçarşılı, "Eratna", *İ.A.*, C.IV, s.309-310; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas, Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", *Belleten*, XXXII/126 (1968).

3.3.1.5. Timurtaş Noyan'ın Mısır'a Kaçması ve İdamı

İlhanlı Devletinde önemli görevlerde bulunmuş Emîr Çoban ile Ebû Said arasında ilişkiler bozulmuş, Han tarafından Emîr Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca öldürülmüştür⁵⁹⁹. Daha sonra İlhanlı Hanı Ebû Said Bahadır Han, Emîr Çoban ve ahfadının katli için Horasan'a ve Timurtaş'ın maiyetindeki emirlere gizlice mektuplar göndermiştir. Bu amaçla Timurtaş'a da bir ferman gönderilmiş ve Sultan'ın kendisini özlediğini ve saraya çağırıldığını bildirilmiştir.⁶⁰⁰ Böylece Ebû Said, Timurtaş'ı sarayına getirterek onunda hayatına son verecekti.

Fakat bu mektupları getiren heyet Derbent sınırında, Timurtaş'ın adamlarınca yakalanmışlar ve üzerlerinde Ebû Said'in emirlere gönderdiği mektupları bulmuşlardır. Timurtaş Noyan, kardeşlerinin katledildiğini mallarının yağma edildiğini, babasının Ebû Said'e karşı asker çektiğini de öğrenmiştir. Hayatını tehlikede hisseden Timurtaş, kurtuluş yolları aramaya başlamıştır. Kurtuluş için iki yolu vardı. Ya Anadolu'da kalıp Ebû Said'in gelişini bekleyecek, ya da Mısır'a giderek kendisini bir belirsizliğe atacaktı. O ikincisini seçmiş ve Mısır'a gitmiştir.⁶⁰¹

Timurtaş Noyan, Memlûk Sultanı'ndan iki defa yardım talep etmiş, her ikisinde de beklediği desteği bulmuştur. Bundan dolayı O, Mısır'ı kendisi için güvenli bir sığınak ve iyi bir müttefik olarak görüyordu. Fakat Timurtaş Noyan isyan ettiği zaman, ona müdahale etmek için Anadolu'ya gelen babası Emîr Çoban, bu durumu mektup yazarak Memlûk Sultanı'na bildirmişti. Bu mektup Mısır Sultanı'nda Timurtaş'a karşı bazı şüphelerin oluşmasına sebep olmuştu. Ancak Mısır Sultanı'yla Timurtaş'ın arasının açılmasının temel sebebi; 1325 yılına kadar uzanan "köle" meselesidir. Kuzey ve doğu ülkelerinden getirilen köleler Anadolu üzerinden Mısır'a götürülür ve burada satılırdı. Fakat Timurtaş Noyan 725 /1325 senesinden itibaren bu geleneğe son vermiş ve bu işi yasaklamıştır.⁶⁰²

⁵⁹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, Yapı Kredi Yay., çev.: A. Sait Aykut, İstanbul 2000, s.323.

⁶⁰⁰ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.630.

⁶⁰¹ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.629

⁶⁰² Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s. 629; Tüysüz, *a.g.m.*, s.1660.

Bu sırada merkezden kendisine yönelen tehdit giderek artıyor, gelen istihbaratlarda Ebû Said Bahadır Han'ın hem babası hem de kendisinin katledilmesi için emirlere mektuplar yazdığı ve bazı hazırlıklar yaptığı haberleri gelmiştir. Durumun kötüye gittiğini anlayan Timurtaş, emirlerini toplayıp bu durumu istişare etmiştir. Emirlerinden bazıları Anadolu'da kalıp savaşmayı, bazıları da Mısır'a kaçmayı önermişlerdir. O, ilk başta Ebû Said ile savaşmayı göze almış, savaş hazırlıklarına başlamıştı. Bu amaçla her bir emirini bir kaleye yerleştiren Timurtaş kendisi de Larende Kalesi'ne yerleşmiştir.⁶⁰³

Ancak daha sonra cesareti kırılan Timurtaş, Mısır Sultanı'nın yanına sığınmayı daha uygun bulmuştur. Melik Nasır'a bir mektup yazarak, babasının ve kardeşinin başına gelenleri anlatmış ve Ebû Said'in kendisinin peşinde olduğunu belirterek Anadolu valiliğinin Mısır'a geçmesi karşılığında can güvenliğinin sağlanmasını talep etmiştir. Timurtaş Noyan, Larende Kalesi'ne pek çok erzak ve malzeme bıraktıktan sonra ailesini buraya yerleştirmiş, kendisi de askerlerini toplayıp Ebû Said'in emriyle bir sefere gittiğini söyleyerek yola çıkmıştır. Ancak Anadolu'yu terk ederken, Behisni⁶⁰⁴ yakınlarına geldiği zaman asıl niyetini söyleyerek, Mısır'a gittiğini, isteyenlerin kendisi ile gelebileceğini isteyenlerin ise geri dönebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine bazıları dönmüşler, bazıları da Timurtaş ile beraber yoluna devam etmiştir.⁶⁰⁵ Maiyetinde 300 kişilik bir süvari birliği ile yola çıkan Timurtaş, Anadolu'dan ayrılmadan önce Eretna Bey'i Anadolu valisi olarak yerine bırakmıştır.⁶⁰⁶

Timurtaş 1327 Ocak'ında Şam (Dımaşk)'a varmıştır. Burada şehrin valisi Emîr Seyfeddin tarafından çok iyi bir şekilde karşılanan ve ağırlanan Timurtaş burada iki üç gün kaldıktan sonra yoluna devam etmiştir. Timurtaş'ın Şam'dan ayrıldığını haber alan Melik Nasır, misafirinin ihtiyaçlarıyla beraber Emîr Seyfeddin Togay Çasnigir'i Gazze'ye göndermiş ve burada onu karşılamasını emretmiştir. Burada karşılanan Timurtaş iki gün bu kasabada kalıp dinlendikten sonra, Mısır'a

⁶⁰³ Uzunçarşılı, "İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş", s.631.

⁶⁰⁴ Behisni (Besni): M.Ö.5000 yılına uzanan tarihi ile Güney Doğu Anadolu'nun eski yerleşim merkezlerinden biridir. Behisni, Adıyaman şehrinde yer alan hem Antep'e, hem de Adıyaman'a yakın bir ilçedir. Bkz. <http://www.adiyamankulturturizm.gov.tr/TR-61336/besni.html> (12.10.2018).

⁶⁰⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.90-91.

⁶⁰⁶ Niğdeli Kadı Ahmed, I, s.12; Tüysüz, *a.g.m.*, s.1662; Oral, *a.g.k.*, s.214.

doğru yoluna devam etmiştir. 23 Rebiülevvel 725 (21 Ocak 1327) tarihinde Mısır'a gelen Timurtaş, burada büyük bir törenle karşılanmış, Emîr Toyboğa'nın refakatinde Sultanın huzuruna çıkmıştır. Bu törende Timurtaş Noyan sultana şukranlarını sunarak, eğilerek üç defa yeri öpmüştür.⁶⁰⁷ Mısır Sultanı da onu güler yüzle karşılayarak, Kale-i Cebel'de bulunan Elcavlı'nın sarayına yerleştirmiştir. Emîr Tugay Çasnigir'de Timurtaş'ın refakatine verilmiştir.

Timurtaş, 24 Ocak 1327 tarihinde Melik Nasır'a hediye olarak getirdiği yüz iğdiş at, seksen Horasan devesi, beş köle, kıymetli elbiseler ve mücevherleri Sultan'a sunmuřtur⁶⁰⁸. Melik Nasır ise, bunlardan murassa atlas kaba ile bir iğdiş atı ve bir düzine deveyi kabul etmiş, diğerlerini ise kibarca iade etmiştir.⁶⁰⁹ Timurtaş, Sultan'ın yakın ilgisinden aldığı cesaret ile Sultandan kendi emrine kalabalık bir ordu vermesini ve Anadolu üzerine yürümesine izin vermesini istemiştir. Melik Nasır, Timurtaş'ın bu teklifini doğru bulmayarak isteğini yerine getirmemiştir. Bu sırada Melik Nasır, Karamanoğlundan Larende'de bulunan Timurtaş'ın ailesini ve mallarını Mısır'a getirmesini emretmiştir. 25 Ocak'ta yapılan bir törenle Timurtaş'a Sultan tarafından emîrlik verilmiştir.

Fakat kısa bir süre sonra Melik Nasır ile Timurtaş'ın arası bozulmuş, Melik Nasır 18 Haziran 1328 tarihinde Timurtaş'ı tutuklayarak hapsedirmiştir. Bu olaydan çok etkilenen Timurtaş, bir gün Emir Seyfeddin'e: *“istediğiniz paraysa vereyim, kılıçsa öldürün! Kurtulayım. Hapisten muradınız nedir?”* şeklinde serzenişte bulunmuştur. Bu günlerde Ebû Said'in Sarayından üç kişilik bir elçi heyeti gelmiştir. Bu kişiler Timurtaş'ın kendilerine teslim edilmesi karşılığında, evvelce İlhanlılara sığınan Memlûklü Kara Sungur El Mansuri'nin geri iade edileceğini söylemişlerdir. Melik Kamil gelen teklifi önce kabul etmiş, fakat tam kafilenin yola çıkacağı zaman kararını değiştirerek, O elçilere Timurtaş'ı diri olarak veremeyeceğini sadece kellesini verebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine elçiler biz O'nu diri olarak götürmek üzere emir aldık başka bir ise kalkışamayız dediler. Melik Nasır, elçilere

⁶⁰⁷ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s.633.

⁶⁰⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.663-664.

⁶⁰⁹ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s.634.

Timurtaş'ın idamına şahitlik yapmalarını emretmiştir. Daha sonra Timurtaş Noyan zindanından çıkarılarak, Kurafe'ye götürülmüştür⁶¹⁰

Timurtaş, kalenin Bab-ı Sır denilen kısmında hazır bulunan elçilerin huzurunda idam edilmiştir (728/1328)⁶¹¹. Timurtaş'ın yanında bulunan emir ve subayların bir kısmı memleketlerine gönderilmiş, bir kısmı da Memlûk ordusuna alınmıştır⁶¹². Ölüsü elçilere tekrar gösterildikten sonra başı vücudundan ayrılmış ve cesedinin derisi yüzülerek doldurulmuş, ardından da elçilere teslim edilmiştir. Timurtaş'ı canlı teslim almak üzere emir alan elçiler cesedi kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Melik Nasır cesedi kendisi İlhanlılar'a göndermiştir⁶¹³. Ebû Said'e bir de mektup gönderen Melik Nasır; *“Ben senin düşmanının başını sana gönderiyorum sen de benim düşmanım olan Kara Sungur'u bana gönder”* demiştir. Ancak daha elçiler Ebû Said'e ulaşmadan Kara Sungur kendi eceli ile ölmüştür.⁶¹⁴ Timurtaş'ın cesedi Harran kapısının dışına defnedilmiştir. O Mısır'da 7 ay kadar bir süre kalmıştır. Çobanoğulları devletini kuran oğlu Küçük Şeyh Hasan, 1343 yılında Memlûk Sultanından babasının kemiklerini istemiştir. Ancak Memlûk Sultanı defin yeri belli değildir diyerek bu isteği geri çevirmiştir.⁶¹⁵

3.3.2. Timurtaş Noyan'dan Sonra Anadolu'ya Atanan Valiler

3.3.2.1. Şeyh Hasan Noyan (736-757/1335-1355)

3.3.2.1.1. Şeyh Hasan'ın Kişiliği ve Faaliyetleri

Şeyh Hasan, Emir Hüseyin Küregen'in oğlu olup, İlhanlı devleti hükümdarı Argun Han'ın kızı Olcatay Hatun'dan 704/1304-1305 yılında dünyaya gelmiştir. Anne tarafından İlhanlı şehzâdesi kabul edildiği için, gerek çağdaş şairler, gerekse daha sonraki bir kısım tarih yazarları tarafından İlhanlı olarak nitelendirilmiştir.⁶¹⁶ Şeyh Hasan'ın babasının ölümüne kadar ki faaliyetleri hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Babasının 722/1322 yılında ölmesinden sonra onun yerini alarak, Ebû Said Bahadır Han'ın önemli emîrlerinden biri olmuştur.

⁶¹⁰ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s.639; Tüysüz, *a.g.m.*, s.1666.

⁶¹¹ Geyikoğlu, *a.g.m.*, s.100; Tüysüz, *a.g.m.*, s.1667.

⁶¹² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.664; Işık, *a.g.t.*, s.112.

⁶¹³ Oral, *a.g.k.*, s.215.

⁶¹⁴ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s.641.

⁶¹⁵ Uzunçarşılı, “İlhanilerin Anadolu Umumi Valisi Demirtaş”, s.640.

⁶¹⁶ M.Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, C.I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.459; Yılmaz, *a.g.t.*, s.81.

Babasının hâkim olduğu bölgenin idaresi kendisine verilmiştir. Şeyh Hasan bu bölgeyi naiblerine bırakarak kendisi merkezde, sultanın ordugâhında kalmaya devam etmiştir. Şeyh Hasan İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han zamanında (1317- 1335) önemli görevlerde bulunmuştur⁶¹⁷. 723/1323 yılında Ebû Said Bahadır Han'ın ünlü beylerbeyi Emîr Çoban'ın kızı Bağdat Hatun ile evlenmiştir. Fakat Ebû Said Bahadır Han'ın Bağdat Hatun'a âşık olması sebebiyle⁶¹⁸, Şeyh Hasan Bağdat Hatun'dan boşanmak zorunda kalmıştır⁶¹⁹.

3.3.2.1.2. Eyalet Valisi Unvanıyla Anadolu'ya Gönderilmesi

Ebû Said Bahadır Han'ın, Emîr Çoban'ı öldürmesinden sonra, İlhanlı Devleti'nin Anadolu eyalet valisi olan oğlu Timurtaş, Anadolu'da isyan etmiş ve Mısır tarafına geçerek Melik Nasır'a sığınmıştır. Mısır'a giderken de yerine Emîr Eretna'yı yerine naib olarak bırakmıştır. Timurtaş'ın isyan edebileceğini önceden tahmin eden Ebû Said, dayısı olan Uyrat kabile reisi Emir Ali Paşa'yı, Anadolu eyaleti genel valisi olarak bu bölgeye göndermiştir. Kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelen Ali Paşa, Kemah kalesine yerleşmiştir. Timurtaş'ın naibi Emîr Eretna ise, Ali Paşa'nın huzuruna gelerek ona ve Ebû Said'e itaatini bildirmiştir. Melik Nasır 1328 yılında Ebû Said ile arasının kötüleşeceğini düşünerek Timurtaş'ı öldürtmüştür. Emîr Ali Paşa bir yıl bile geçmeden Emîr Eretna'yı Anadolu'da kendi naibi olarak bıraktıktan sonra Tebriz'e dönmüştür⁶²⁰.

Ali Paşa'nın Tebriz'e dönmesinden sonra Anadolu'da bir takım isyanlar çıkmıştır. Karamanoğlu Yahşi Bey yanına bir grup beyleri alarak isyan etmiş ve

⁶¹⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", *DİA*, C.16, İstanbul 1997, s.311.

⁶¹⁸ Ebû Said Bahadır Han, Emîr Çoban'ın kızı ve Şeyh Hasan'ın eşi olan Bağdat Hatun'a âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiştir. Hükümdar Ebû Said'in ısrarı üzerine Şeyh Hasan eşini boşamıştır. Bunun üzerine Ebû Said, Bağdat Hatun'la evlenerek ona diğer hanımlarından daha çok alaka ve hürmet göstermiştir. Bağdat Hatun hükümdar Ebû Said'i etkileyerek diğer kadınların hepsine üstün gelmiş ve sultanın hayatı boyunca bu durum devam etmiştir. Fakat Ebû Said bir gün Dilşad isminde bir kadına âşık olunca Bağdat Hatun kendisini terkedilmiş hissetmiş, kıskançlığa kapılarak Ebû Said'i zehirletmiştir. Kumandanlar Bağdat Hatun'un Hükümdar Ebu Said'i zehirlediğini öğrenmişler; onun mutlaka öldürülmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Hoca Leyli adında iri yapılı genç bir emîr, Bağdat Hatun'u hamamda başına topuz vurarak öldürmüştür. Üzeri bir çuval parçasıyla örtülü olan Bağdat Hatun günlerce orada kalmıştır. Şeyh Hasan, Arap Irak'ı denilen bölgeyi zapt edip bağımsızlığını ilan edince Ebu Said'in eşi Dilşad Hatun'la evlenmiş ve böylece Handan intikamını almıştır. (Bkz: İbn Batuta, *a.g.e.*, s.324-325.)

⁶¹⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.81-82.

⁶²⁰ Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", s.164; Gül, *a.g.e.*, s. 121, 132.

Amasya bölgesini istila etmiştir. Bunun üzerine Ebû Said, Emîr Şeyh Hasan'ı⁶²¹ Anadolu Eyaleti genel valisi unvanı ile bu bölgeye göndermiştir. Şeyh Hasan 729/1328-1329 yılı başlarında kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelmiş ve İlhanlılar'ın hâkim olduğu bölgede sükûneti sağlamak için faaliyetlerine başlamıştır. Burada ilk olarak Karamanoğlu Yahşi Bey'i itaat etmeye davet etmiştir. İtaat etmeyi reddetmesiyle birlikte onun üzerine yürümüş ve istila ettiği yeri geri almıştır. Akabinde ise isyan eden diğer emîrlerin İlhanlı hâkimiyetini tanımasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra Anadolu'da, İlhanlı hâkimiyeti altındaki yerlerde asayiş sağladıktan sonra o da Emîr Eretna'yı kendi yerine naib olarak bırakmıştır. Amasya valisi Banuk Şah'ı da onun yardımcılığına getirerek kendisi Bağdat'a gitmiş ve Anadolu'nun idaresini buradan yürütmüştür⁶²².

Ebû Said Han tarafından yarlığ çıkarılarak Şeyh Hasan; Arran, Kuzey Azerbaycan, Mugan ve Şirvan bölgeleri valisi ve ulus beyi tayin edilmiştir. İlhanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olan Şeyh Hasan'ı hazmedemeyen bir grup ona iftiralar atarak Ebû Said'in gözünden düşürmek istemişlerdir. Bu olayda başarı sağlayarak Şeyh Hasan'ın Kemah Kalesi'ne sürülmesine sebep olmuşlardır. Şeyh Hasan Celayir'in 732/1331-1332 yılında suçsuzluğunun anlaşılması üzerine sürgünde bulunduğu Kemah Kalesi'nden Tebriz'e dönerek tekrar Ebû Said'in hizmetine girmiştir.⁶²³ Ebû Said Han, kısa bir süre sonra Şeyh Hasan'a, Sivrihisar'a kadar ulaşan Anadolu eyaletinin genel valiliğine getirerek bu bölgeye göndermiştir. Emrindeki kalabalık bir ordu ve kendisine bağlı Celayir Kabilesi ile Anadolu'ya gelen Emîr Şeyh Hasan, Ebû Said Bahadır Han'ın ölümüne (736/1335-1336) kadar Anadolu'nun yönetimi ile meşgul olmuştur⁶²⁴.

Şeyh Hasan'ın Anadolu'da kaldığı süredeki faaliyetleri ve ikamet ettiği şehir hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Emîr Eretna, ona vekâleten Anadolu eyaletini Sivas'tan idare etmiştir. Kayseri'de de bir tümen ile resmi devlet

⁶²¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Celayir", İA, C.III, s.64-65; Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", s.311-312; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1969, s.155; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", s.165.

⁶²² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.156; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C.2, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.6.

⁶²³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.93

⁶²⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.93; Howorth, III, s.623; Tüysüz, *a.g.t.*, s.134-135.

görevlileri bulunmuştur. Emîr Şeyh Hasan tarafından Emîr Eretna'nının yardımcılığına getirilen Amasya valisi Seyfettin Banukşah 733/1332-1333 yılında vefat etmiştir. Onun yerine ise Şeyh Hasan Celayir tarafından Şahabeddin Şadi Bey aynı yılın cemâziyelevvel ayında vali olarak tayin edilmiştir. Şadi Bey zamanında Amasya vilayeti Sinop, Samsun, Doğu Karahisar, Tokat, Çorum ve Amasya sancaklarını kapsamıştır.⁶²⁵

3.3.2.2. Eretna Dönemi (1327-1381)

Eretnalılar Devleti'nin kurucusu Eretna, Uygur Türklerinden olup babası, Şikari'nin kaydına göre Cafer Bey ve Faruk Sümer'in tespitine göre ise Taycu Bahşi ve annesi de Tükelti Hatun'dur⁶²⁶. Eretna küçük yaştan itibaren, İlhanlı sarayında Sultan'ın hizmetinde yer almış, Ebû Said Han'ın ve Emîr Çoban'ın güvenini kazanmıştır. Olcaytu Han zamanında, Anadolu'da bulunan Moğol ordusunun bir fırkasının komutanlığına tayin edilmiş ve bu suretle de oradaki önemli emîrlere arasına girmiştir. Ebû Said Bahadır Han zamanında, eyalet nazırlığı görevinde bulunmuştur. Eretna, İlhanlıların Anadolu umûmî valisi Timurtaş'a kız kardeşini vermiş ve ona naib olmuştur. Kurulan bu akrabalık sayesinde de, Ebû Said Han'ın birinci derecedeki emîrleri arasında yerini almıştır. Bu sırada eniştesi Timurtaş'ın yanında görev yapan Emîr Eretna, Anadolu halkı üzerinde müspet rol oynayarak, esaslı bir nüfuz kurmaya çalışmıştır⁶²⁷. Timurtaş, Anadolu'daki beylerden Afyon Karahisar Emîri Sahib-oğlu üzerine, maiyyetinde bulunan emîrlere Eretna'yı göndermiştir. Eretna Sahiboğlu'nu ele geçirememişse de, Karahisar'ı zapt etmiştir.⁶²⁸

İlhanlıların Anadolu umûmî valisi Timurtaş'ın, hem Türkmen beyleri ve hem de Moğol emîrlere karşı uyguladığı baskı ve sindirme siyaseti üzerine, kendisine muhalif olan emîrlere, tekrar isyan edeceği endişesiyle onu Sultan Ebû Said'e şikâyet etmişlerdir. Ebû Said Bahadır Han, Timurtaş'ın Anadolu'da bağımsızlık sevdasına düştüğünü haber alınca, onu itaat altına alıp, yakalatmak için Emîr Eretna'yı

⁶²⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s.88.

⁶²⁶ Kemal Göde, "Eretnalı Devleti Tarihine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.1393.

⁶²⁷ Göde, "Eretnalı Devleti Tarihine Genel Bir Bakış", s.1394.

⁶²⁸ Göde, *a.g.t.*, s.29.

görevlendirmiştir. Timurtaş üzerine yürüyen Eretna, onu Eğirdir’de savaşıarak mağlûp etmiştir. Daha sonra ordusu dağılan Timurtaş, Şam taraflarına kaçmıştır.⁶²⁹

Ebû Said Han, bir taraftan Timurtaş’ın maiyyetindeki emîrlere gizlice mektuplar göndererek, onu öldürmelerini emretmiş; bir yandan da Timurtaş’a iltifat eden mektuplar yazarak onu kandırmaya çalışmıştır. Sultan Ebû Said’in emriyle akrabası bulunan Eretna’nın bile kendisine karşı olduğu bir zamanda, Timurtaş, kardeşi Dımışk Hoca’nın da öldürüldüğünü duymuş ve kendi başına gelecekleri düşünerek, merkezde olup bitenleri daha yakından takip etmek için süratle Sivas’a hareket etmiştir. Timurtaş, Ebû Said Han’ın kendisini yakalatmak için, bir emîrini Erzurum’a gönderdiğini ve bu emîrin Sivas’a doğru yürüdüğünü öğrenince, Sivas’a girmemiş tekrar Kayseri’ye dönmüştür. Burada, babası Emîr Çoban’ın da öldürüldüğünü ve Ebû Said’in, kendisi hakkındaki kötü düşüncelerini, adamları vasıtasıyla yazılan mektuplardan öğrenen Timurtaş, hayatının tehlikede olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine, Ebû Said’e ve askerlerine güvenilemeyeceğini anlamış, ailesini emîn bir kaleye yerleştirdikten sonra, Anadolu umûmî valiliği görevini, kayın biraderi Uygur Emîr Eretna’ya bırakarak, Ekim 1327’de Mısır Memlûk sultanına iltica etmek üzere Anadolu’dan ayrılmıştır⁶³⁰.

Babası ve ağabeyi idam edilen Timurtaş’ın isyan edebileceğini tahmin eden İlhan Ebû Said, Uyrat kabilesi reisi Emîr Ali Padişah’ı (Ali Paşa) Anadolu eyaleti genel valisi olarak bu ülkeye göndermiştir. Emîr Ali Padişah, kalabalık bir kuvvetle Anadolu’ya gelerek, Kemah kalesine yerleşmiştir. Timurtaş’ın naibi Emîr Eretna, Ali Padişah’ın huzuruna giderek ona ve İlhan Ebû Said’e itaatini bildirmiştir. Emîr Ali Padişah, valiliğe atanmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden, hâkimiyet ve sükûneti sağladığı düşüncesiyle, Emîr Eretna’yı Anadolu’da kendi naibi olarak bırakıp Tebriz’e dönmüştür.⁶³¹

Ali Padişah’ın Tebriz’e dönmesinden sonra Anadolu’da Moğol hâkimiyetine karşı bir takım isyanlar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İlhan Ebû Said, bu kez Celâyirli Büyük Şeyh Hasan’ı Anadolu Eyaleti Genel valiliği göreviyle bu ülkeye

⁶²⁹ Göde, *a.g.t.*, s.29.

⁶³⁰ Sümer, “Anadoluda Moğollar”, s. 81-90; Niğdeli Kadı Ahmed, I, s.12.

⁶³¹ Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti”, s.164; Yılmaz, *a.g.t.*, s.86; Tüysüz, *a.g.t.*, s.132; Gül, *a.g.e.*, s.121, 132.

göndermiştir. Celâyirli Hasan, 729/1328-1329 yılı başlarında kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelerek, sükûneti ve otoriteyi sağlamak için faaliyete başlamıştır. Celâyirli Şeyh Hasan, Ebû Said'in ölümüne (736/1335) kadar Anadolu valiliği görevinde kalmıştır⁶³². Anadolu'da sükûneti sağladıktan sonra o da Emîr Eretna'yı kendi yerine naip bırakarak Bağdat'a gitmiş ve Anadolu'nun idaresini oradan yürütmüştür⁶³³.

3.3.2.2.1.Umûmî Valiliğinden Sultanlığına Kadar Eretna'nın Faaliyetleri (1327-1343)

3.3.2.2.1.1. Emîr Eretna'nın Celayirliyle Münasebetleri

Eretna Anadolu valiliğini vekâleten yürüttüğü sırada Ebû Said Bahadır Han bu göreve Celayirli Büyük Şeyh Hasan'ı tayin etmiştir. Ancak Şeyh Hasan Anadolu valiliğini bizzat üzerine almayı bağlılığına güvendiği Alâeddin Eretna'yı vekil bırakmıştır. İbn Battuta bu yıllarda Eretna'nın Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas'ı Şeyh Hasan adına idare ettiğini, kendisiyle Sivas'ta⁶³⁴, eşi Toğa Hatun ile Kayseri'de görüşüğünü bildirir.⁶³⁵ Alâeddin Eretna Ebû Said Bahadır Han'a ve onun Anadolu valisi Celayirli Büyük Şeyh Hasan'a itaat arz ederek mevkiini sağlamlaştırmıştır⁶³⁶.

3.3.2.2.1.2.Emîr Eretna'nın Memlûklerle Münasebetleri

Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Şeyh Hasan'ın iyi bir mevki elde etmek amacıyla İran'a dönerken Alâeddin Eretna'yı yerine vekil bırakması siyasi nüfuzunu geliştirmek isteyen Eretna için iyi bir fırsat olmuştur. Böylece Eretna Beyliğinin temellerini de atmıştı. Büyük Şeyh Hasan, Timurtaşoğlu Çobanlı Şeyh Hasan'ın⁶³⁷ kendisine tabi olması için yaptığı teklifi reddederek, Aladağ'da savaş yapmış ve bu savaşta yenilmiştir(738/1337-38). Büyük Şeyh Hasan'ın

⁶³² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 86-87; Tüysüz, *a.g.t.*, s. 133-134.

⁶³³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.156; Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", s.165; Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, II, s.5-6; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 90-92; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 86-87; Tüysüz, *a.g.t.*, s.171-172.

⁶³⁴ İbn Battuta, *a.g.e.*, s.416-417.

⁶³⁵ İbn Battuta, *a.g.e.*, s.414-415.

⁶³⁶ Kemal Göde, "Eretnaogulları", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.295.

⁶³⁷ Çobanlı (Küçük) Şeyh Hasan; Olcaytu ve Ebû Said'in beylerbeyi olan meşhur Çoban Bey'in torunu ve Anadolu'nun genel valisi Timurtaş'ın oğludur.(Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.167.)

yenilgisi üzerine onun Anadolu’da vekili olan Eretna’nın mevkiî tehlikeye girmiştir. Bu durum üzerine Eretna, Kayseri Kadısı Siracüddin Süleyman’ı Memlûk Sultanı Melik Nasır’a göndermiş, Anadolu’yu onun naibi sıfatıyla idare etmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Memlûk Sultanı, Alâeddin Eretna’ya memalik-i Rum naibi olduğuna dair bir belge göndermiştir (1338).⁶³⁸

Bununla beraber Eretna ile Memlûkler arasındaki münasebetlerde zaman zaman soğukluklar olmuş ve bazı Türkmen grupları özellikle de Dulkadirli Karaca Bey’in idaresindeki Türkmenler kullanılarak Eretna meşgul edilmiştir. Daha sonra Karaca Bey ile bir anlaşma yapan Eretna, Orta Anadolu’ya yönelmiştir. 1340 yılında Memlûk Sultanı adına hutbe okunmasına son vermiştir⁶³⁹. Ancak kendisine karşı Türkmen akınları devam edince sultana elçi gönderip tekrar anlaşma yoluna gitmiştir. Ertesi yıl Memlûkler’le ilgisini kesip bağımsızlığını ilan etmiş, önce Sivas, daha sonra Kayseri merkez olmak üzere kendi adına hutbe okutup sikke kestirmiştir. İlhanlılar’ın görevlendirdikleri kumandan ve valilerin kötü idareleri yüzünden Anadolu’da uzun zamandan beri devam eden anarşiyi kısa sürede önleyerek otoritesini kurmuştur. Anadolu Selçuklu topraklarının büyük kısmını ele geçirmiştir⁶⁴⁰.

3.3.2.2.1.3.Emîr Eretna’nın Çobanlılarla Münasebetleri ve Karanbük Savaşı

Emîr Eretna oluşabilecek tehlikelere karşı; bir taraftan, Bağdat’da bir devlet kurmuş olan Şeyh Hasan Celayir ile dostluğunu devam ettirmiş; diğer taraftan da, Mısır Memlûklü Sultanlığı’nın himayesine girmeyi menfaatlerine uygun bulmuş ve siyasetini bunlara göre düzenlemiştir. Çobanlı Şeyh Hasan’ın, Emîr Eretna’ya karşı harekete geçmesi üzerine; Eretna Mısır Memlûklü Sultanı’na yaklaşmayı uygun bulmuştur.⁶⁴¹ Şeyh Hasan Celayir’i, Çobanlı Şeyh Hasan’ın tehdît etmesinden ve

⁶³⁸ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.156; Göde, *a.g.t.*, s.46-49.

⁶³⁹ Ömerî, *Mesalikü'l-ebşâr'a Göre Anadolu Beylikleri*, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Mesalikü'l- Ebsar’a Göre Anadolu Beylikleri, C.I, Haz.: F. Taeschner, çev.: Yaşar Yücel, TTK. Yay., Ankara 1991, s.187; Spuler, *a.g.e.*, s.388; Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, II, s. 8-9.

⁶⁴⁰ Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti”, s.167.

⁶⁴¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.156.

onun kendisine gerekli yardımı göndermesine imkân olmamasından dolayı o Şeyh Hasan Celayir'i tercih etmemiştir.

Anadolu'daki nüfuz ve hâkimiyeti gün geçtikçe genişleyen Çobanlı Şeyh Hasan'ı tanımayan Eretna, ondan gelebilecek tehlikelere karşı, bir tedbîr olarak, Mısır Memlûklü Sultanlığına yaklaşmayı uygun bulmuştur. Bunun için Kayseri Kadısı Siraceddîn Süleyman'ı fevkalade elçilikle Kahire'ye göndermiş ve sultandan gerekli destek ve yardımı almıştır. Bu sırada Çobanlı Şeyh Hasan, Hülâgû Han'ın oğlu Yeşmut'un soyundan İlyas adlı bir şehzâdeyi, Süleyman Han adıyla Sultaniye'de ilhan ilan etmiş (740/1339), Süleyman Han adına hutbe okutup sikke kestirmiştir.⁶⁴² Daha sonra Çobanlı Şeyh Hasan, hükümdar Süleyman Han kumandasında hazırladığı orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Çobanlı Şeyh Hasan'ın Anadolu üzerindeki emellerini ve kendisine karşı tavrını bilen Eretna, sadece Mısır Memlûklü Sultanlığı'nın destek ve yardımıyla yetinmemiş, kendi imkânlarını da azami ölçüde kullanmıştır. Eretna, Süleyman Han'ın üzerine gelmekte olduğunu duyar duymaz, Memlûklerden oluşan kuvvetlerin dışında, Moğollardan ve yerli Türklerden de asker toplayarak, hazırlıklarını tamamlamıştır⁶⁴³.

Süleyman Han Çobanlı ordusuyla Anadolu'ya doğru ilerlerken, Eretna da, onu beklemeye başlamıştır. Savaşın sonucunda şayet Süleyman Han galip gelirse; Çobanlı Şeyh Hasan, hem düşmanı Eretna'ya haddini bildirmiş olacak, hem de Eretna'nın hamisi ve aynı zamanda babası Timurtaş'ın öldürülmesine sebep olan Mısır Memlûklü Sultanlığı'ndan intikamını almış olacaktır. Ayrıca, Anadolu'da Çobanlı hâkimiyetini tesis edecekti. Buna karşılık, şayet Eretna bu savaştan galip çıkarsa; Çobanlı tehlikesini atlatmış olacak ve bunun tabî bir neticesi olarak da, Anadolu'da kesin bir şekilde istiklalini elde etmiş olacaktır.⁶⁴⁴

Karanbük Savaşı (Eylül-Ekim 1343)

Çobanlı Şeyh Hasan, Eretna'nın hükümet merkezi olan Sivas'ı kuşatarak, şehri zapt edip, Anadolu'da Eretnalılar hâkimiyetine kesin bir şekilde son vermeyi

⁶⁴² Spuler, *a.g.e.*, s. 149; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 100; Yılmaz, *a.g.t.*, s.90; Tüysüz, *a.g.t.*, s.158-160.

⁶⁴³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.105.

⁶⁴⁴ Göde, "Eratnalı Devleti Tarihine Genel Bir Bakış", s.1398.

planlamış ve Süleyman Han komutasındaki ordusuna bu emri vermiştir. Çobanlı Şeyh Hasan'ın hakkındaki planını öğrenen Eretna, Süleyman Han idaresindeki Çobanlı ordusu, Sivas'a ulaşmadan, daha çabuk hareket ederek, düşman ordusunu Sivas'tan daha ileride bulunan bir ovada karşılaşmıştır. Sivas-Erzincan arasında, Karanbük denilen bir yerde iki ordu karşı karşıya gelmiştir.⁶⁴⁵

İki ordu arasında Karanbük ovasında şiddetli bir savaş başlamıştır. Savaşın başlangıcında, Süleyman Han'ın ordusu Eretna'nın ordusunu bozguna uğratmıştır. Süleyman Han'ın askerleri, Eretna ordusunun mağlubiyeti üzerine, savaştan kaçanları takibe ve ganimet elde etmeye girişmişlerdir. Eretna, maiyetindeki kuvvetler ile birlikte kaçarak bir tepenin arkasına gizlenmiştir. Bir süre sonra savaş alanında olup bitenleri anlamak ve ona göre hareket etmek için, gizlendiği tepeye çıkan Eretna, Süleyman Han'ın askerlerinin dağılmış olduğunu ve onun az bir kuvvetle kaldığını görmüştür. Bu fırsatı kaçırmamak için yanındaki askerleriyle hemen aşağı inen Eretna, Süleyman Han'a saldırıya geçmiştir⁶⁴⁶. Süleyman Han ve beraberindekiler Eretna'nın bu âni hücumuna karşı koyamayarak, kaçmaya başlamışlardır. Eretna'nın askerlerini kovalayıp ganimet elde etmekle meşgul olan Süleyman Han'ın askerleri de, Han'larının kaçtığını öğrenince savaş alanını terk etmişlerdir. Böylece Eretna, savaş alanından galip olarak ayrılmıştır⁶⁴⁷.

3.3.3. Ebû Said Bahadır'ın Ölümü Sonrasında Yaşanan Olaylar

3.3.3.1. İlhanlı Devletinin Yıkılması ve Anadolu'da Moğol Hâkimiyetinin Sona Ermesi

İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümüyle İlhanlı Devletinde karışıklıklar yaşanmaya başlamış, devletin başına kimin geçeceği konusunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Ebû Said Han öldüğünde erkek evladı yoktu ve kendisinden sonra yerine geçecek veliahtta tayin etmemişti. Bunun üzerine devletin ileri gelenlerinden bazı kişiler İlhanlı tahtına Arpa Han'ı geçirmişlerdi. Fakat Arpa Han, Ebû Said'in soyundan gelmiyordu. Bu nedenle İlhanlı devletinde Arpa Han,

⁶⁴⁵ Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s.54; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81; Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikleri Devrinde Sivas Şehri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir 1996, s.71.

⁶⁴⁶ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s.55; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.105.

⁶⁴⁷ Geyikoğlu, *a.g.m.*, s.107.

meşru bir hükümdar olarak kabul görmemiş, birçok insan Arpa Han'ı İlhan olarak tanımamışlardır.⁶⁴⁸

Yaşanan hadiselerle ilgili olarak Uyrat boyundan Diyarbekir valisi Ali Padişah, Arpa Han'ın hükümdarlığını kabul etmemiş, Baydu'nun torunu Musa'yı han ilan edip, Arpa Han'a karşı saldırı düzenlemiştir. Ali Padişah, Uyrat Uygur ve Türkmen kuvvetleriyle 1336 yılında Hemedan'ın Çağatur çayı mevkiinde yapılan savaşta Arpa Han'ı yenmiştir. Savaş sonunda Arpa Han, Hoca Lü'lü tarafından öldürülmüş, altı ay gibi kısa bir hanlıktan sonra İlhanlı tahtına Musa Han geçmiştir. Ancak Musa Han'ın hanlığı Ali Padişah'ın etkisi altında geçmiştir. Ali Padişah İlhanlı yönetiminde bulunduğu dönemde Hacı Tugay idaresindeki Sutaylılar'a saldırılar düzenlemiştir. Artan saldırılara dayanamayan Hacı Tugay, Anadolu umum valisi Celayirli Şeyh Hasan'ı, Ali Padişah'a karşı kıskırtmıştır. Celayirli Şeyh Hasan artan şikâyetler üzerine Hülâgû soyundan gelen Muhammed'i han ilan ederek Ali Padişah'a saldırı düzenlemiştir. Celayirli Şeyh Hasan ve Ali Padişah arasında 1336 yılında Aladağ'a yakına mesafede savaş meydana gelmiş, Ali Padişah bu savaşta hayatını kaybetmiştir. Savaş sonunda Ali Padişah'ın desteklediği Musa Han beraberindeki (Uyratlarla) kuvvetler ile birlikte Irak bölgesine gitmiştir. Ali Padişah'ın ölümü ve Musa Han'ın bölgeyi terk etmesine bağlı olarak, Celayirli Şeyh Hasan yönetime hâkim olmuştur⁶⁴⁹. Ancak İlhanlı devletinde huzursuzluklar son bulmamış, bölgede 1335 yılında başlayıp 1355 yılına kadar devam eden fetret devri yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde ülke "Gölge Hanlar" olarak tabir edilen isimde var olan hanlar tarafından yönetilmiş, İlhanlı devletinde huzursuzluk ve istikrarsızlık hâkim olmuştur.

İlhanlı merkezinde yaşanan mücadelelerden dolayı, Anadolu'dan İran'a büyük göçler yaşanmıştır. İlhanlı komutanları ile Anadolu'ya gelmiş olan Moğol kuvvetleri ve bazı Türk-menler merkezdeki karışıklıklardan dolayı yönetimi ele geçirmek için geri dönmüşlerdir. Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenlerden bir kısmı, artık Moğollar üzerinde siyasi oyunlar oynamaya başlamıştır. Siyasi karışıklıklar sonucu yıkılan İlhanlıların yerine Celâyirliiler,

⁶⁴⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.144; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.95.

⁶⁴⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.95-96; Mustafa Demir, "İlhanlı, Devletin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", *Türkler*, C.VIII., Ankara 2002, s.646.

Karakoyunlular, Muzafferîler, Horasan Serbedârileri ve Eratnaoğulları gibi mahallî hanedanlıklar kurulmuştur⁶⁵⁰.

Anadolu halkı ise 1243 Köseadağ Savaşı'ndan beri yaklaşık bir asırdır Moğol tahakkümü altında ezilen halk rahat bir nefes almıştır. Bu sırada Moğolların hâkimiyeti altında ezilen Türkmen beyleri kendi adlarına hâkimiyet sürmeye ve buldukları bölgelerde feodal siyasi üniteler meydana getirmeye başlamışlardır. İlhanlı baskısından kurtulan başta Karamanoğulları olmak üzere bütün Türkmen beylikleri rahat bir nefes alarak buldukları bölgelerde birer birer istiklallerini ilan etmişlerdir.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA.*, C.22, İstanbul 2000, s.104.

⁶⁵¹ Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler)*, s.183.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar Anadolu coğrafyası stratejik, jeopolitik ve özel konumuna bağlı olarak dünyadaki diğer devletlerin ilgi odağı olmuştur. Bu amaçla yüzyıllardır Anadolu'ya seferler düzenlenmiş ve ele geçirilmek için faaliyetlerde bulunulmuştur. Anadolu'ya karşı Haçlı seferleri, Moğol istilası ve Kutsal ittifak birlikleri harekete geçmiştir. Bazı dönemlerde Anadolu'nun savaş yoluyla ele geçirilemeyeceği anlaşılmış ve bölgenin savaşılmadan farklı yöntemlerle ele geçirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Bu amaçla siyasi, ekonomik, kültürel ve dini yönden değişiklikler yaparak Anadolu coğrafyası ele geçirilmek istenmiştir.

Anadolu'yu uzun müddet uğraştıran ve çaresiz kılan devletlerden biri de Moğollardır. Moğollar 1206 yılında Cengiz Han liderliğinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Cengiz Han tarafından harekete geçen Moğol orduları, 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Asya'daki bütün siyasî ve askerî güçleri bertaraf edip hâkimiyeti altına almış, bu geniş coğrafyanın hemen hemen tamamına hâkim olmuştur. Moğollar'ın ortaya çıktığı dönemde Anadolu Selçuklu Devleti siyasi, ekonomik ve kültürel alanda en güçlü devletler arasında yer almaktaydı. Lakin bu durum çok sürmemiş, veba gibi hızla yayılan Moğol İstilasını Anadolu sınırlarına da yaklaşmıştır.

1230 yılında Harzemşah Devleti'nin yıkılmasından sonra Moğollar, Anadolu Selçuklu Devleti ile sınır komşusu olmuştur. Bu tarihten sonra Moğollar Çurmagon Noyan önderliğinde Anadolu'ya ve diğer bölgelere akınlar düzenlemiştir. Bunun üzerine Moğol tehlikesini önceden gören Selçuklular'ın ünlü hükümdarı Alâeddin Keykubad Moğol istilasına karşı tedbirler almaya çalışmıştır. Lakin alınan her türlü önlem Moğol istilasını engelleyememiştir. Anadolu'da çıkan Babaîler isyanını fırsat bilen Moğollar, Baycu Noyan önderliğinde otuz bin kişilik bir ordu ile 1242 yılında Erzurum önlerine gelerek şehri ele geçirmiştir. Bunun üzerine savaş hazırlıklarına başlayan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Moğollar arasında 1243 yılında Köseadağ savaşı yapılmıştır. Moğollar Erzincan, Kayseri ve Sivas'ı ele geçirmişler ve Anadolu'nun mamur ve müreffeh kentlerini yıkmış, halkı perişan etmişlerdir. Köseadağ savaşı sonunda büyük bir yenilgi alan Selçuklular Moğollar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Moğollar Köseadağ savaşından sonra 1244 yılında Yasavur Noyan

önderliğinde ikinci kez Anadolu'ya gelmişler, Halep ve çevresinde büyük saldırılar düzenlemişler, halkı perişan etmişlerdir. Güyük Han hükümdar olduktan sonra, Karakurum'da yapılan kurultayda, 1247 yılında Elçigiday'ı; Anadolu, Musul, Şam ve Gürcü şehirlerinden sorumlu batıdaki naibi olarak atamıştır.

Baycu Noyan, 1256 yılında kendisi ve askerleri için kışlık bir yer temin etmek için ikinci kez Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Moğollar, Baycu Noyan ile birlikte bir çok Moğol komutanını da Anadolu'ya göndermiştir. Yasavur Noyan, Hoca Noyan, Engürek Noyan da bu komutanlardan bazılarıdır. Bu komutanlar bölgede Moğol siyasetini takip etmiş, Moğol karşıtı faaliyetlere mücadele etmişlerdir. Hülâgû Han tarafından 1256 yılında İlhanlı devletinin kurulmasıyla birlikte Anadolu'daki Moğol istila ve zulmü giderek şiddetini arttırmıştır. Bu dönemde Alıncak Noyan, İlkan Noyan, Nabşi Noyan ve Uruktu Noyan Anadolu'da görev yapmıştır. Alıncak Noyan ve Nabşi Noyan Muînüddin Pervâne ile birlikte hareket etmiş ve Anadolu'da Moğol yanlısı bir politika benimsenmiştir. Moğol emîrleri ve Pervâne bu süreçte kendilerine yakın gördükleri sultanları desteklemişler ve onların iktidara gelmesini sağlamışlardır. Abaka han dönemi Anadolu'da huzursuzluğun hâkim olduğu dönem olmuştur. Bu dönemde Muînüddin Pervâne gücünü ve etkinliğini arttırmış, Moğol vali ve komutanları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmıştır. Ayrıca Pervâne bu dönemde Anadolu Selçuklu Sultanlarını yönlendirme ya da değiştirme çabası içine girmiştir. Abaka Han döneminde Acay'ın Anadolu'ya gönderilmesi Muînüddin Pervâne'nin planlarını bozmuş ve ikili arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Muînüddin Pervâne, Acay'ın Anadolu'dan alınması için defalarca Abaka Han'ın huzuruna çıkmıştır. Yaşanan tartışmalar sonucunda bölgeye Toku ve Tudavun Noyan gönderilmiştir. Abaka Han döneminde görev yapan Samagar Noyan ise diğer görevlilerden farklı olarak adaletli bir yönetim anlayışını benimsemiştir.

Ahmed Teküder devrinde Anadolu'da Kongurtay Noyan etkili olmuştur. Bu dönemde Kongurtay özellikle Türkmen isyanları ile mücadele etmiş ve kendisine karşı çıkan zümreleri sert ve acımasız bir şekilde cezalandırmıştır. Ayrıca bu dönemde Selçuklu yönetimi zayıflatılmış, ülke II. Mesud ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında iki kısma ayrılmıştır. Argun Han döneminde III. Gıyaseddin

Keyhüsrev öldürülmüş, devletin başına II. Mesud getirilmiştir. Türkmenler bu dönemde de faaliyetlerine devam etmiş, Moğol hâkimiyetine karşı isyan etmişlerdir. Argun han bu isyanları bastırmak için Geyhatu ve Hülacü'yü Anadolu'ya göndermiştir. Gâzân Han dönemi Anadolu'da merkezi otorite boşluğunun yaşandığı dönem olmuştur. Bu dönemde Anadolu İlhanlı hanlarının isteğine göre tahta çıkarılan veya görevden alınan Sultanlar tarafından yönetilmiştir. Gâzân Han Müslüman bir hükümdar olmasına rağmen, Anadolu'daki Moğol idaresinde bir değişiklik olmamıştır. Moğollar bu dönemde de adaletsiz ve zalim uygulamaları ile halka zulüm etmeye devam etmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Anadolu, İlhanlılar tarafından bölgeye gönderilen vali ve komutanların Tebriz'e karşı başlattıkları isyanlara sahne olmuştur. Anadolu'da 1296 yılında Togaçar, 1297 yılında Baltu ve 1299 yılında Sülemiş isyanları meydana gelmiştir.

Olcaytu Han döneminde İrencin Noyan zalim ve adaletsiz bir yönetim hüküm sürmüştü ve halkın yaşam şartları zorlaşmıştır. Anadolu'daki kötü yönetime karşı bölgede Türkmen isyanları tekrar ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Olcaytu Han bu isyanları bastırmak için 1314 yılında bölgeye Emîr Çoban'ı göndermiştir. Emîr Çoban İrencin Noyan'ın yerine Anadolu genel valiliğine oğlu Timurtaş Noyan'ı atamıştır. Olcaytu Han hükümdarlığı döneminde Kilikya bölgesine Bulargu'yu göndermiştir. Bulargu görev yaptığı sürece diğer valilerden farklı olarak Hristiyanlara karşı Müslümanların yanında yer almıştır. Ayrıca Çukurova bölgesindeki Ermeni karşıtı faaliyetleri Anadolu halkı üzerinde büyük bir yankı uyandırmış, halk onu bir kahraman olarak görmüştür. Ebû Said Bahadır Han döneminde Anadolu'da görev yapan Timurtaş bölgede gücünü ve etkinliğini arttırmıştır. Anadolu'da bulunduğu sürede adaletli bir hükümdar olarak görülen Timurtaş, İlhanlı yönetimine karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine Ebû Said Bahadır Han onu ortadan kaldırmıştır. Timurtaş'ın ortadan kaldırılmasından sonra Anadolu, Şeyh Hasan ve Eretna gibi beyler tarafından yönetilmiştir. İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Moğolların Anadolu'daki tahakkümü ortadan kalkmıştır. Anadolu'daki Moğol vali ve komutanlar bölgedeki mevcut siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik düzeni tamamen etkilemiş ve ülkedeki yaşam şartlarının değişmesine

sebepe olmuştur. Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerilemesine ve zamanla yıkılmasına neden olmuştur.

Anadolu'daki Moğol vali ve komutanlarını ele aldığımız çalışmamızda en önemli nokta Anadolu'daki yaşam hakkında yeni bilgilerin sunulması olmuştur. Ortaçağ tarihi alanında yapılan çalışmalarda Moğol istilası sonrasında Anadolu'ya atanan vali ve komutanlar bölümler halinde ele alınıp, toplu bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu nedenle hazırlamış olduğumuz tezde, söz konusu dönemin aydınlatılmasına önemli bir katkı sağladığımız kanaatindeyim. Ayrıca yapılan çalışmalar neticesinde bu alan ile ilgili daha kapsamlı bilgiler ortaya konulmuştur. Moğollar'ın istila ettiği diğer devletler ve işgal sürecinde yer alan komutanlar alanında yeni çalışmalar yapılması dönemin olaylarının ortaya konulması bakımından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMET EFLÂKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri*, (çev.: Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, C.I-II, İstanbul 1973.
- AKA, İsmail, “Kerimüddin Aksarâyî”, *DİA*, C.2, İstanbul 1989.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243 – 1453)*, C.I, Tekin Yayınevi, 3.Basım, Ankara 1979.
- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- AKKUŞ, Mustafa, “İlhanlılar'ın Çukurova Politikaları ve Moğol Valilerinin Adana Bölgesinde Uygulamaları”, *1.Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, C.I., Adana- 2015, s.561-580.
- AKKUŞ, Mustafa, “Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II*, C.I, Konya 2016, s.320-339.
- AKKUŞ, Mustafa, “Moğol Tahakkümü Döneminde Malatya”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatya / Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu*, Malatya 2016, C.II, s.905-924.
- AKKUŞ, Mustafa, “Moğol İstilas ve İlhanlılar Döneminde Maraş Bölgesi”, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.I, Kahramanmaraş 17-19 Kasım 2016, s.201-219.
- AKKUŞ, Mustafa “Sahip Ata ve Oğullarının Moğollarla İlişkisi”, *Uluslararası Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Bildiriler*, Konya 2018, s.181-198.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Müsameretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr*, (Yay. Osman Turan), Ankara 1944.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü'l Ahbar*, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Selçukî Devletleri Tarihi*, çev.: M. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943.
- ALGAR, Hamid, “Ahmet Teküdar”, *DİA.*, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- AMITAI-PREİSS, Reuven, “Ġāzān Khan, Maḥmūd”, *Encyclopaedia Iranica*, X, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/gazan-khan-mahmud>, (5 Kasım 2018).
- ANONİM SELÇUKNÂME (*Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*), (Trc. F.N. Uzluk), Ankara 1952.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Bellekten*, C.LXVII, S.250, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.781-799.
- AYAN, Ergin, Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2018) 13/2, s.179-196.
- AYAZ, Fatih Yahya, “Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilâsıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selam Uluslararası Sempozyum) 7-8-9 Kasım 2008- İstanbul*, s.261-282.
- BARTHOLD, W., İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C.I, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.

BARTHOLD, W., “Hulagu”, *Meb İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.5. 1. Kısım, İstanbul 1987.

BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz.: H. Dursun Yıldız), İstanbul 1981.

BARTHOLD, “Geyhatu”, *Meb İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.

BEDİRHAN, Yaşar, “Selçuklu Türkiye’inde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 50, Temmuz 2017, s. 126-144.

BOYLE, John Andrew, “Dynastic and Political History of the Īl-khāns”, *The Cambridge History of Iran. The Saljuq And Mongol Periods*, Vol.5, ed. J.A. Boyle, Cambridge, 1968, s.303-421.

BİLGİN, Orhan, “Cüveyni, Ata Melik”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993.

BUELL, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003.

CAHEN, Claude, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu’da Türkler*, (çev.: Yıldız Moran), E yay., İstanbul 1979.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 2. Baskı, (çev.: Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

CARPİNİ, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, (çev.: Ergin Ayan), Derya Kitabevi, Trabzon 2000.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, 1. Basım, Ankara 2013.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, “İlhanlılardan Argûn ve Geyhatu’nun Saltanat Değişikliği Yılına Gösteren İki Sikke”, *Bellekten*, C.LII, S.202, Ankara 1988.

ÇUBUKÇU, A., “el-Emîrû’l-Kebîr”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995.

DASHDONDOG, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1220-1235)*. Editors; Michael R. Drompp, Devin DeWeese, Brill’s Inner Asian Library Publications, Leiden Boston 2011.

DAYI, Özkan, *İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.

DEĞİRMENÇAY, Veyis, “Sultan Veled’in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.51, Aralık 2013, 85-90.

DEMİR, Mustafa, *Türkiye Selçukluları ve Beylikleri Devrinde Sivas Şehri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.

DEMİR, Mustafa, “İlhanlı, Devletin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler”, *Türkler*, C.VIII. Ankara 2002, s.642-662.

DEVLET, Nadir, “İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.IX, İstanbul 1989, s.63-101.

D’OHSSON, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, (çev.: Bahadır Apaydın), Nesnel Yayınları, İstanbul-2008.

D’OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, çev.: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

DURAK, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, vol:3/1 2008, s.251–258.

EBÛ'L-FEREC, Gregory, (Bar Hebraeus), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, C.I-II, Ankara 1987.

EBU'L FEREC, Gregory, (Bar Hebraeus), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev.: Ş. Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

EKİCİ, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

ERDEM, Ayşe, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", *Türkler*, C.VIII, Ankara 2001, s.364-375.

ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

ERDEM, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2001, s. 35-48.

ERDEM, İlhan, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, Ankara 2003, s.49-67.

ERDEM, İlhan, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara 2004, s.103-111.

ERDEM, İlhan, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu 1243-1258", *AÜ DTCF TAD*, C. 24, S.38, Ankara 2005, s.1-10.

ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Bileşik Dağıtım, Ankara 2010.

GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev.: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

GEYİKOĞLU, Hasan, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.52, Haziran 2014.

GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev.: Azer Yaran), Onur Yay., Ankara 1988.

GÖDE, Kemal, "Eretnaogulları", *DİA*, C.11, İstanbul 1995.

GÖDE, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

GÖDE, Kemal, "Eratnalı Devleti Tarihine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.797-808.

GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu Ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.

GÜNAY, Kürşat, *Gâzân Mahmut Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyanları (1295-1304)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2002.

GÜREL, Mehmet Ali, *Anadolu'da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.

GROUSSE, Rene, *Bozkır İmparatorluğu, Attila/Cengiz Han/Timur*, (çev.: Dr. M. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980.

GRİGOR, Aknerli, *Moğol Tarihi*, çev.: Hrand D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954.

GRİGOR, Aknerli, *Okçu Milletlerin Tarihi*, çev.: Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

HACIGÖKMEN, H. A., “Mevlânâ Celaleddin-i Rumî ”nin Selçuklu Sultanları ile ilişkileri”, *SÛTAD*, S.36, Konya 2014.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

HOWORTH, Henry Hoyle, *History Of The Mongols*, C.III, Taipei 1970.

İŞİK, Abdulcelil, *Hafız-ı Ebru’nun Zeyl-i Cami’üt-Tevârih-i Reşîdi’sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Sa’id Dönemlerine Dair Kayıtlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012.

İBN BATTÛTA, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, Yapı Kredi Yay., çev.: A. Sait Aykut, İstanbul 2000.

İBN BİBÎ, *El Evâmirü’l-Alâ’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)*, (Haz.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I-II, Ankara 1996.

İBN BİBÎ, *Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Trc. M.Nuri Gençosman), Ankara 1941.

İBN-İ ŞEDDÂD, *Baybars Tarihi*, çev.: M. Şerefüddin Yaltkaya, C.II, İstanbul 1941.

İBN ŞEDDÂD, *Baybars Tarihi*, çev.: Şerefüddin Yaltkaya, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

İBN-İ BEZZÂZ, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, Haz. Serap Şah, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, C.II, İstanbul 2007.

JACKSON, Peter, “Abaqa”, *Encyclopaedia Iranica*, VI, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/abaqa> (20 Ekim 2018).

JACKSON, Peter, “Çormâgûn”, *Encyclopaedia Iranica*, VI/III, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/cormagun-mongol-cormagun-in-pers> (03 Ekim 2018).

JACKSON, Peter, Bâycü”, *Encyclopaedia Iranica*, IV/I, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayju-baiju-or-baicu-mongol-general-and-military-governor-in-northwestern-iran-fl> (03 Ekim 2018).

JACKSON, Peter, “Eljigidei ”, *Encyclopaedia Iranica*, VIII, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/eljigidei-> (03 Ekim 2018).

JACKSON, Peter, “Gaykatû Khan”, *Encyclopaedia Iranica*, X, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/gaykatu-khan-> (10 Ekim 2018).

JACKSON, Peter, “Argûn Khan”, *Encyclopaedia Iranica*, II, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/argun-khan-fourth-il-khan-of-iran> (14 Ekim 2018).

JAHN, Karl, “İran’da Kağıt Para”, çev.: M. A. Köymen, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VI, S.23–24, Ankara 1995, s.269–309.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Keykubad III.”, *İA*, MEB, C.6, İstanbul 1977.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

KANAT, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XVI, İzmir 2001, s.31–45.

KÂŞÂNÎ, Cemalü'd-din Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir, *Tarih-i Olcâyâtü*, Tercüme Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi) Ankara 1992.

KAYA, Abdullah, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikaları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.2, Erzincan 2013, s.293-326.

KAYAOĞLU, İsmet, "Mevlânâ'nın Moğol Yöneticilerle Münasebeti", *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya Mayıs 1986, s.159–164.

KAYMAZ, Nejat, *Pervâne Mu'înüd-Dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

KAYMAZ, Nejat, *13 Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Mu'înuddîn Süleyman*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

KESİK, Muharrem, "Mesud II", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004.

KESİK, Muharrem, "Mu'înuddin Süleyman Pervane", *DİA*, C.31, İstanbul 2006.

KOCA, Salim: "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 35-84.

KONUŞ, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin, *Kars Tarihi*, C.I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KİRAGOS Genceli, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar," *Türkiyat Mecmuası*, C.II, 1928.

MAY, Timothy, *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies Indiana University, Indiana 1996.

MELVILLE, Charles: "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C.I, Ed. Kate Fleet, çev.: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.79-138.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN, *Mektuplar*, (çev.: Abdülbâki Gölpmarlı), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.

Moğolların Gizli Tarih, C.I., Tercüme, Haz.: Ahmet Temir, TTK. Basımevi, Ankara 1986.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, Câmiu'd-Düvel, *Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz.:Ali Öngül, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2016.

NESEVÎ, *Celâlüttîn Harezemşah*, trc: Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

NİĞDELİ KADI AHMED, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i*, C.I, Haz.:Ali Ertuğrul, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler EnstitüsüYayımlanmış Doktora Tezi, İzmir 2009.

ORAL, M. Zeki, "Anadolu'da İlhanlı Devri Vesikaları-Temirtaş Noyan Devri", *V. TTK Kongresi*, Ankara 1956, s.208–215.

ÖGEL, Bahaeddin, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÖMERÎ, “*Mesalikü'l-ıbsâr'a Göre Anadolu Beylikleri*”, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar. Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Mesalikü'l-ıbsâr'a Göre Anadolu Beylikleri, I, Haz.: F. Taeschner, çev.: Yaşar Yücel, TTK. Yay., Ankara 1991.

ÖMERÎ, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesaliku'l Ebsar*, çeviri ve notlar: D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul- 2014.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Baycu Noyan”, *Konya Ansiklopedisi*, C.II, Edt.: Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 55-56.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler*, C.VIII, Edt.: Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, YTY., Ankara 2002, s.298-311.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, *Moğol İstilâsı Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yay., İstanbul 2005.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Moğol İstilâsıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Ki'ye Göre Hülâgû'nün Batı Seferi”, *Marife*, S. 1, 2005, s. 93-106.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, “Moğollar Bağdat'ı Kaç Gün Yağmalamıştı (Bir Rivayetin Tahlili)”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selam Uluslararası Sempozyum)*, İstanbul, 7-8-9 Kasım 2008, s.243-260.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, *Moğolların Anadolu'yu İstilasında Üç Dönem*, Konya 2011.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs yayınları, İstanbul 2009.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ”, *DİA*, C.40, İstanbul 2011.

ÖZMENLİ, Mehmet, Çingiz Han'ın Komutanlarının Kars Şüregel'deki Egemenliği, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, Sonbahar 2010, s.89-99.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, C.2, İstanbul 1964.

PFEIFFER, Judith, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond The Legacy Of Genghis Khan*, Edited By Linda Komaroff, Boston 2006, s.369–389.

REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH HEMEDANÎ, *Câmiu't-Tevârih*, Tashih Muhammed Rûşen ve Mustafa Müsevî, C.I-IV, Enteşerat-i Elborz, Tahran 1373.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013.

SEVİM, Ali, “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not” *Belleten*, C. XXV/97, Ankara 1961, s.65-74.

SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK Yayınları, Ankara 1995.

SEVİM, Ali - YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi; Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara-1989.

SEVİM, Ali, “Keyhusrev III”, *DİA*, C.25, Ankara 2002.

SAĞLAM, Ahmet, “Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015.

SOLAK, Kürşat, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Nevşehir 2014, s.61-74.

SOLMAZ, Gürsoy, “Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.14, Erzurum 2000, s.214–270.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (çev.: Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *SAD*, C.I, Ankara 1969, s.1-147.

SÜMER, Faruk, “Karamanlılar”, *İ.A.*, Meb, C.6, İstanbul 1977.

SÜMER, Faruk, “Abaka”, *DİA.*, C.I, İstanbul 1988.

SÜMER, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmet Celayir”, *Belleten*, C.LII, S.206, Ankara, Nisan 1989.

SÜMER, Faruk, “Argun”, *DİA.*, C.III, İstanbul 1991.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.I, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, “Keykubad I”, *DİA*, C.25, Ankara 2002.

SÜMER, Faruk, “Keykubad III”, *DİA*, C.25, Ankara 2002.

SÜMER, Faruk, “Kösedağ Savaşı”, *DİA*, C.26, İstanbul 2002.

SÜMER, Faruk, “Mehmed Bey”, *DİA*, C.28, Ankara 2003.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1998.

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler’in Tarihi)*, haz: Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.

TARİH-İ ÂL-İ SELÇUK, Anonim Selçuknâme, Ter; Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

TEMİR, Ahmet, “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

TEMİR, Ahmet, Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din’in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, *TTK*, Ankara 1989.

TOGAN, Zeki Velidi, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOKUŞ, Ömer, “Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.117, S. 230, Eylül - Ekim 2017, s.177-208.

TOKSOY, Ahmet, Anadolu’da Bir Tatar Noyanı: Samagar, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s.1-5.

TURAN, Osman, “Keykavus II”, *İ.A.*, Meb, C.6, İstanbul 1977.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Metin, Tercüme ve Araştırmalar, TTK. Yay., Ankara 1958.

TÜYSÜZ, Cem Ş., *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduzlar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.

TÜYSÜZ, Cem Ş., İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.3, Eylül 2018, s.1649-1675.

USUL, Dilber İlimli, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

UYAR, Mustafa, İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddevlî", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, C.XXI, Ankara 2003, s.125-142.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.

UYAR, Mustafa, "Gazan Hanın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:5, Konya 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Emir Çoban Sulduz ve Demirtaş", *Bellekten*, C.XXXI. (124), Ankara 1967, s.601-646.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti", *Bellekten*, C.XXXII, S.126, Nisan 1968, s. 161-189.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1970.

ÜREKLİ, Muzaffer, "Celayirli", *DİA*, C.VII, İstanbul 1993.

ÜREMİŞ, Ali, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yay., Ankara 2005.

ÜRKMEZ, Rauf Kahraman, *II. Gıyasü'd-Din Mes'ud Dönemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

ÜRKMEZ, Rauf Kahraman, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018.

VENEGONİ, Laura, "The Political Background of The Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2007, s. 29-42.

YAZICIZÂDE ALİ, "Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-name İsimli Eserinin Edisyon Kitiği", Haz.: Abdullah Bakır, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

YANIÇ, Sema, "XIV. Asrın ilk yarısında Anadolu'da Mehdî Bekleme Temâyülü ve Timurtaş'ın Mehdiliği Meselesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30, Konya 2015, s.181-195.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C.8, İstanbul 1988.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, C.1, İstanbul 1988.

- YILMAZ, Bülent, *Celâyirliiler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II*, (Yayına Haz. Refet Yinanç), TTK. Yayınları, Ankara 2014.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Celayir", *İA*, C.III.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, E.Ü.Yay., Kayseri 1994.
- YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlılar", *DİA*, C.22, İstanbul 2000.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", *XI. Türk Tarih Kongresi*, 05-09 Eylül 1990, Ankara (II. Cilt). s.580-600.
- YUVALI, Abdülkadir, "Moğolların Yakın Doğu Politikası ve İsmaililerin Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.58, Şubat 1989, s.525-540.
- YUVALI, Abdülkadir, "Daruga", *DİA*, C.8, İstanbul 1993.
- YUVALI, Abdülkadir, "Gâzân Han", *DİA*, C.XIII, İstanbul 1996.
- YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlılar", *Türkler*, C.VIII., Ankara 2001, s.359-363.
- YUVALI, Abdülkadir, "Hülâgu", *DİA*, C.XVIII, İstanbul 1998.
- YUVALI, Abdülkadir, "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, C.X, İstanbul 1994.
- YUVALI, Abdülkadir, "Geyhatu Han", *DİA*, C.XIV, İstanbul 1996.
- YUVALI, Abdülkadir, "Hasan-ı Büzürg", *DİA*, C.16, İstanbul 1997.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C.I.II, TTK Yayınları, Ankara 1991.